ISSN: 3135-4890
E-ISSN: 3135-4904

HORIZON

Multidisciplinary Scientific Journal

Volume 1 Issue 3 - 2026

horizonmsj.com

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal
Journal Manager: Nahiba Asgarova
Editors-in-Chief: Huseyn Imanov, Zamin Babazade
E-mail: horizonmsj.com
ISSN: 3135-4890
E-ISSN: 3135-4904
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.21110959
Horizon Multidisciplinary Scientific Journal is an international, peer-reviewed scholarly publication dedicated to advancing high-quality research across a broad spectrum of academic disciplines.
Frequency: Every months
Format: A4
Languages: Submissions are accepted in Azerbaijan, English and other major academic languages.
Registration: The journal is officially registered and published in Azerbaijan. All submissions undergo a rigorous peer-review process to ensure the highest academic standards.
Open Access: Horizon Multidisciplinary Scientific Journal is an international based on a full open access model. The journal provides immediate and permanent open access to all articles in order to ensure the free and unrestricted dissemination of scientific knowledge.
All scholarly materials published in the journal are completely free of charge for users, and no subscription or access fees are required. Readers are allowed to freely read, download, copy, print, and share the articles. Such use is permitted provided that proper citation is given and authors' rights are respected.
For further details and submissions, visit https://horizonmsj.com/index.php/hmsjournal/en/index.
The editorial board bears no responsibility for the content of the published materials.
All authors are solely accountable for the accuracy and integrity of their articles.
The views expressed by the authors do not necessarily reflect those of the editorial board.
Reproduction of any material is permitted only with proper citation of the journal.
All materials are published in the authors' original version.

Edition: Volume 1, Issue 3, June – 2026
Passed in press in June 2026
Printed in June, 2026
Printing: Horizon Multidisciplinary Scientific Journal,
20 street, office 118, Nakhchivan, Azerbaijan.

© Horizon Multidisciplinary Scientific Journal

Content

Ağahüseyn Şirəliyev *Sosial-mədəni layihələrin təşkilində brendinq və reklamın rolu* *The role of branding and advertising in organizing socio-cultural projects*	**5-10**
Ramazan Şahməmmədov *Azərbaycanda turizmin inkişafının perspektivləri* *Prospects for tourism development in Azerbaijan*	**11-17**
Türkan Qənbərova *Xarici dilin tədrisində İKT-dən istifadə imkanlari və müəllim səriştəliliyinin müasir təhsil tələbləri kontekstində inkişafi* *Opportunities for the use of information and communication technologies in foreign language teaching and the development of teacher competencies in the context of modern educational requirements*	**18-27**
Məhəmməd Zeynalov *Seolit və üzvi gübrələrin pambıq bitkisinin inkişaf göstəricilərinə təsiri* *The effect of zeolite and organic fertilizers on the growth indicators of cotton plant*	**28-37**
Aliyə Əliyeva *Orta məktəblərdə diferensial təlim strategiyaları* *Differential learning strategies in secondary schools*	**38-44**
Seymur Aliyev *Normal paylanmanın maliyyə aktivlərinin qiymətləndirilməsində rolu* *The role of the normal distribution in the valuation of financial assets*	**45-50**
Qənirə Əsgərova *Nəbi Xəzri dilində intonasiyanın estetik funksiyası* *The aesthetic function of intonation in the literary language of Nabi Khazri*	**51-58**
Telli Vəlisoy *Müasir təlimdə motivasiyanın formalaşdırılmasının psixoloji mexanizmləri* *Psychological mechanisms of forming motivation in modern education*	**59-65**
Akifə Sadıxova *Rəssamlıq sənətində vitrajın bədii-estetik imkanları* *The artistic and aesthetic possibilities of stained glass in painting art*	**66-74**
Nabat Xanlarzadə *Eyni sinifdə fərqli dünyalar:Uşaqlar arasında təhsil bərabərliyi* *Different worlds in the same classroom: Educational equality among children*	**75-82**
Aytən Yusifzadə *Ali təhsildə müəllim-tələbə kommunikasiyası və inteqrasiya problemləri* *Teacher-student communication and integration problems in higher education*	**83-91**

Nahidə Heydərova, Elgünə Hüseynova, İnci Heydərli *Tərcümə prosesində mədəni şüurun əhəmiyyəti* *The role of cultural awareness in translation*	**92-95**
Fəridə Qəhrəmanova *Müəllim-tələbə münasibətlərində humanist yanaşma* *Humanist approach in teacher-student relationships*	**96-102**
Təhminə Əliyeva, Solmaz Bayramova *Təhsil prosesində qiymətləndirmə və monitorinq mexanizmlərinin təhsilin keyfiyyət göstəricilərinə təsirinin sistemli təhlili* *A systematic analysis of the impact of assessment and monitoring mechanisms on educational quality indicators in the educational process*	**103-112**
Səadət Nəzirova *M.Şəhriyarın anadilli poeziyasında xalq mənəvi mədəniyyətinin etno-linqvistik mənzərəsi* *The ethnolinguistic representation of folk spiritual culture in the native-language poetry of M.Shahriyar*	**113-121**
Turanə Səfərli *Türkiyə-Azərbaycan münasibətlərində Naxçıvanın yeri* *Nakhchivan's place in Turkey-Azerbaijan relations*	**122-130**
Asif Mehdiyev *MDB ölkələrində gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilməsi üsullarının müqayisəli təhlili* *Comparative analysis of customs valuation methods in CIS countries*	**131-138**
Hüseyn Bağırsoylu, John Onesmo Ngowi *Regional iqtisadi inkişafda Naxçıvan Muxtar Respublikasının diversifikasiyası və onun geoiqtisadi vəziyyəti* *Diversification of the Nakhchivan Autonomous Republic in regional economic development and its geoeconomic situation*	**139-147**
Yunis Nəsibli *Müəssisələrdə iqtisadiyyatın diversifikasiyasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri* *Trends in improving economic diversification within enterprises*	**148-154**
Səadət Məmmədova, Kazım Əliyev, Aytən Sultanova, Yeganə Cəfərova *$(ZnSe)_{1-x}(Nd_2Se_3)_x$ bərk məhlul ərintilərinin elektrofiziki xassələrinin öyrənilməsi* *Study of electrophysical properties of $(ZnSe)_{1-x}(Nd_2Se_3)_x$ solid solution alloys*	**155-162**

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal
Journal homepage: https://horizonmsj.com/
ISSN 3135-4890
E-ISSN 3135-4904

Original Research Paper

The Role of Branding and Advertising in Organizing Socio-Cultural Projects

Aghahuseyn Shiraliyev

https://orcid.org/0009-0002-7267-6619

[1] *Azerbaijan State University of Culture and Arts, Baku, Azerbaijan*

Article history
Received: 01.06.2026
Revised: 07.06.2026
Accepted: 12.06.2026

*Corresponding Author:
Aghahuseyn Shiraliyev, Azerbaijan State University of Culture and Arts, Baku, Azerbaijan;
Email: ashiraliyev@gmail.com

Abstract
This article analyzes the role of branding and advertising in the organization of socio-cultural projects. Socio-cultural initiatives differ from commercial enterprises in that they are built around cultural value, public trust, and collective participation rather than profit-driven exchange. The study explores the specific communication needs of cultural projects and considers how branding contributes to the formation of project identity, audience relations, and long-term organizational stability. Attention is given to the difference between commercial persuasion and culturally grounded communication, the growing influence of digital media on how cultural initiatives present themselves, and the ethical questions that arise when branding is applied to contexts where sincerity and social responsibility matter most. Drawing on perspectives from brand theory, cultural marketing, and communication studies, the article argues that branding in socio-cultural projects should not be treated as surface-level promotion. Instead, it is better understood as a process through which organizations build their identity and communicate their purpose. The findings indicate that branding strategies aligned with the project's mission, cultural honesty, and active audience involvement can strengthen both the public presence and the lasting influence of socio-cultural initiatives.
Keywords: *socio-cultural projects; branding; advertising; cultural management; project identity; audience engagement; digital communication; authenticity; social responsibility*

Introduction

Socio-cultural projects (festivals, exhibitions, community programs, artistic residencies, heritage initiatives) occupy a distinct position in public life. They produce value not through the sale of goods but through shared experience, collective meaning, and cultural continuity. Their success is measured less by revenue than by social cohesion, audience involvement, and the strengthening of cultural identity. Yet despite their non-commercial orientation, these projects increasingly find themselves in competitive communication environments where visibility, credibility, and public trust largely determine how far they can reach and how long they can last.

The spread of digital media, the fragmentation of public attention, and the sheer number of cultural offerings today mean that cultural projects can no longer count on intrinsic merit alone to attract audiences. People must be actively reached, informed, and invited to participate through deliberate communication. Branding and advertising, long associated with commercial marketing, have therefore entered the socio-

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license.

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 5-10
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20557203

cultural sphere. But the transfer of these tools from business to culture is far from straightforward. Commercial branding models emphasize competitive differentiation and consumer persuasion, while socio-cultural projects need communication strategies rooted in purpose, sincerity, and public responsibility.

This article considers how branding and advertising can be understood and applied within the particular context of socio-cultural project organization. Rather than treating these tools as direct imports from business practice, the study looks at their communicative function in relation to project identity, audience relations, digital communication, and ethical concerns. The goal is to show that effective branding in the socio-cultural sphere is less about promotional technique and more about building a coherent identity that serves the cultural purpose of the project.

Results and discussion

1. The Nature of Socio-Cultural Projects and Their Communication Needs

Socio-cultural projects differ from commercial products in several basic ways. Their output is intangible and experiential: a theater performance, a community workshop, or a heritage festival cannot be stored, standardized, or resold. Value emerges through interpretation, emotional response, and collective participation, not through material consumption. This aligns with service marketing theory, which stresses the experiential and co-created character of service value (Vargo & Lusch, 2004). In the cultural domain, co-creation is especially visible, since audiences frequently contribute to the atmosphere, meaning, and social dynamics of the event.

Because cultural output is grounded in symbolic content, socio-cultural projects face particular communication challenges. They need to convey not just what they offer but who they are and what they stand for. A music festival, for example, communicates more than a list of performers; it signals an aesthetic direction, a set of cultural values, and an invitation to a specific kind of social experience. Communication in this sphere therefore operates at the level of identity and values, not functional product features. Scholars of cultural marketing have observed that cultural organizations must balance artistic integrity with audience accessibility, a tension that shapes much of their communicative work (Kolb, 2013).

Many socio-cultural projects also operate within non-profit or hybrid funding models that combine public grants, sponsorships, and limited ticket revenue. In these conditions, trust and legitimacy become strategic resources. Communication must speak not only to audiences but also to funding bodies, partners, and local communities. Coherent and purpose-driven communication is therefore both an artistic necessity and an organizational one.

2. Branding as a Tool of Project Identity

Branding in the socio-cultural context goes well beyond visual design: logos, color schemes, or typography. It involves the construction of a project's identity, that is, the set of values, associations, and perceptions through which the project is recognized and judged by its publics. Aaker's foundational work

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

on brand equity describes this as a collection of assets tied to a brand's name and symbol that add value to a product or service (Aaker, 1996). For socio-cultural projects, these assets are mostly symbolic: reputation, perceived sincerity, cultural relevance, and clarity of mission.

Branding in the cultural sphere also demands internal consistency. Cultural organizations rely on creative professionals whose personal artistic identities overlap with the organization's image. Hatch and Schultz (2001) have argued that effective corporate branding requires alignment between internal culture, strategic vision, and external image. When team members and collaborators genuinely understand and live by the organization's values, communication gains a consistency that external campaigns alone cannot deliver. This internal dimension matters especially in socio-cultural projects, where the line between the organization and its creative output is often blurred.

More broadly, branding in this area can be seen as a process of identity formation rather than market positioning. Anholt's concept of competitive identity, originally formulated for nation and place branding, highlights how important it is for an institution's actions to match its words (Anholt, 2007). Cultural projects that communicate values they do not actually practice risk losing credibility. Sincerity, then, is not just a desirable trait but a precondition for branding to work in the socio-cultural sphere.

3. Advertising and Audience Engagement in Cultural Projects

Advertising in socio-cultural projects serves a different purpose than in commercial markets. Its main function is not to push consumers toward a purchase but to let potential participants know that a cultural initiative exists, what it means, and why it matters. Advertising here works more as an invitation and a form of dialogue than as competitive persuasion. The shift from transactional to relational communication, which Vargo and Lusch (2004) describe as part of the evolving service-dominant logic in marketing, is especially relevant in this context. Cultural advertising aims to build a relationship between the project and its audience grounded in shared values and genuine engagement.

Audience engagement in socio-cultural projects also looks quite different from consumer behavior in business settings. Participation in cultural events frequently turns spectators into active contributors. Community art projects, interactive exhibitions, and participatory festivals show how audiences shape the content and mood of an experience. Muniz and O'Guinn (2001) describe how brand communities form around shared rituals and a sense of collective responsibility. Socio-cultural projects foster similar patterns, where participation reflects a feeling of belonging rather than a transactional exchange.

The growing emphasis on corporate social responsibility in marketing has further supported the connection between advertising and social purpose. Carroll (1999) and Porter and Kramer (2006) have shown that organizations increasingly weave social and ethical considerations into their communication strategies. For socio-cultural projects, social responsibility is not an add-on; it is part of their core mission. Advertising that honestly reflects this orientation builds credibility rather than undermining it.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license
OPEN ACCESS

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20557203

4. Digital Media and the Promotion of Socio-Cultural Initiatives

The rise of digital media has reshaped the communication landscape for socio-cultural projects. Social media platforms, websites, streaming services, and broader online content networks have opened new channels through which cultural initiatives can reach and engage their audiences. Jenkins (2006) captures this shift through the idea of convergence culture, where stories, identities, and messages travel across multiple media platforms. For cultural projects, this means that branding no longer happens only through isolated campaigns; it unfolds as a continuous process of digital storytelling and community interaction.

Digital media also make possible forms of audience participation that were hard to achieve before. Online discussions, comment sections, social media sharing, and user-generated content let audiences respond to, reinterpret, and spread cultural messages. This participatory dynamic reinforces the co-creative logic described in service-dominant marketing theory and extends the communicative reach of socio-cultural projects beyond their physical venues and event dates. Kavaratzis (2004), writing about place branding, has noted that stakeholder communication and participation are essential for building a credible public identity, an observation that applies just as well to the branding of cultural projects.

At the same time, digital communication brings new difficulties. The speed and volume of online content can weaken institutional messages, and the casual tone of social media may sit uneasily with the values of certain cultural projects. Keeping digital presence consistent with project identity requires careful planning. Kotler and Keller (2016) stress that integrated marketing communication, meaning the coordination of all brand messages across channels, is necessary for clarity and consistency. In socio-cultural projects, this coordination must reach beyond marketing teams to include curatorial, educational, and community engagement activities.

5. Ethical and Strategic Considerations in Socio-Cultural Branding

Branding in the socio-cultural sphere raises ethical questions that rarely come up with the same force in commercial contexts. Cultural projects carry symbolic weight and social significance, so their branding strategies affect not only organizational outcomes but also the integrity of cultural production. The risk of commodification (reducing rich cultural experiences to catchy images or slogans) is a real and recurring concern. When branding chases visibility at the expense of substance, it can distort the very cultural content it is supposed to represent.

Ethical branding in this area calls for a commitment to honesty, inclusiveness, and social responsibility. Projects must make sure their communication accurately reflects their mission and does not exclude or misrepresent the communities they serve. Porter and Kramer (2006) argue that responsible strategy creates shared value for both organizations and society. In the socio-cultural sphere, this translates

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license
OPEN ACCESS

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20557203

into branding practices that reinforce public trust, support cultural diversity, and contribute to social cohesion, not just to organizational reputation.

From a strategic standpoint, effective socio-cultural branding depends on long-term consistency rather than short-term promotional bursts. Cultural projects that build recognizable identities over time accumulate what Keller (1993) calls customer-based brand equity, the effect that brand awareness and associations have on how audiences respond. For socio-cultural projects, this equity shows up as public recognition, trust, and sustained audience loyalty. Such outcomes do not come from isolated advertising campaigns; they require branding to be woven into the organizational culture and strategic planning of the project as a whole.

Conclusion

The discussion in this article shows that branding and advertising in socio-cultural projects go well beyond promotional techniques adopted from commercial marketing. They serve as communicative processes through which cultural organizations define their identity, build public legitimacy, and maintain engagement with their audiences. The distinctive features of socio-cultural projects (their intangible and experiential output, participatory audience dynamics, mixed funding structures, and ethical responsibilities) call for branding approaches that differ in kind from those used in profit-driven settings.

Branding works in this sphere when communication is grounded in the project's mission, when advertising invites people to participate rather than pressuring them to consume, and when digital strategies stay consistent across platforms. The ethical side of branding is not secondary; it is central. Branding that sacrifices honesty or reduces cultural complexity to simplified slogans defeats its own purpose.

Understood as a process of identity building and purposeful communication, socio-cultural branding can strengthen both the organizational stability and the cultural reach of the projects it supports. When branding strategies genuinely reflect the values, communities, and goals that define a project, they contribute not only to public visibility but to the continuation of cultural practice itself.

References

1. Aaker, D. A. (1996). Building strong brands. Free Press.
2. Anholt, S. (2007). Competitive identity: The new brand management for nations, cities and regions. Palgrave Macmillan.
3. Carroll, A. B. (1999). Corporate social responsibility: Evolution of a definitional construct. Business & Society, 38(3), 268-295.
4. Hatch, M. J., & Schultz, M. (2001). Are the strategic stars aligned for your corporate brand? Harvard Business Review, 79(2), 128-134.
5. Jenkins, H. (2006). Convergence culture: Where old and new media collide. NYU Press.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20557203

6. Kavaratzis, M. (2004). From city marketing to city branding: Towards a theoretical framework for developing city brands. Place Branding, 1(1), 58-73.
7. Keller, K. L. (1993). Conceptualizing, measuring, and managing customer-based brand equity. Journal of Marketing, 57(1), 1-22.
8. Kolb, B. M. (2013). Marketing for cultural organizations: New strategies for attracting and engaging audiences. Routledge.
9. Kotler, P., & Keller, K. L. (2016). Marketing management (15th ed.). Pearson.
10. Muniz, A. M., & O'Guinn, T. C. (2001). Brand community. Journal of Consumer Research, 27(4), 412-432.
11. Porter, M. E., & Kramer, M. R. (2006). Strategy and society: The link between competitive advantage and corporate social responsibility. Harvard Business Review, 84(12), 78-92.
12. Vargo, S. L., & Lusch, R. F. (2004). Evolving to a new dominant logic for marketing. Journal of Marketing, 68(1), 1-17.

XÜLASƏ

Sosial-mədəni layihələrin təşkilində brendinq və reklamın rolu

Ağahüseyn Şirəliyev
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Bu məqalədə brendinq və reklamın sosial-mədəni layihələrin təşkilindəki rolu araşdırılır. Sosial-mədəni layihələr kommersiya müəssisələrindən fərqli olaraq mədəni dəyərlər, ictimai inam və insanların birgə iştirakı üzərində qurulur. Tədqiqatda mədəni layihələrin özünəməxsus tanıtım ehtiyacları təhlil edilir, brendinqin layihənin tanınmasına, auditoriya ilə əlaqənin güclənməsinə və təşkilatın davamlılığına necə təsir göstərdiyi nəzərdən keçirilir. Kommersiya reklamı ilə mədəni layihələrin ünsiyyət üslubu arasındakı fərq, rəqəmsal medianın mədəni təşəbbüslərin təbliğindəki artan rolu, həmçinin səmimilik və sosial məsuliyyətin vacib olduğu sahələrdə brendinqin etik məsələləri xüsusi diqqətlə nəzərdən keçirilir. Brend nəzəriyyəsi, mədəni marketinq və kommunikasiya araşdırmalarına əsaslanaraq məqalədə göstərilir ki, sosial-mədəni layihələrdə brendinq sadəcə reklam vasitəsi kimi deyil, layihənin kimliyini qurmaq və məqsədini cəmiyyətə çatdırmaq üsulu kimi başa düşülməlidir. Nəticələr onu göstərir ki, brendinq strategiyaları layihənin missiyasına, mədəni həqiqiliyinə və auditoriyanın fəal iştirakına uyğun qurulduqda, sosial-mədəni təşəbbüslərin həm ictimai görünürlüyünü, həm də uzunmüddətli təsirini artırır.
Açar sözlər: *sosial-mədəni layihələr; brendinq; reklam; mədəni idarəetmə; layihənin tanınması; auditoriya ilə əlaqə; rəqəmsal kommunikasiya; səmimilik; sosial məsuliyyət*

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal
Journal homepage: https://horizonmsj.com/
ISSN 3135-4890
E-ISSN 3135-4904

Original Research Paper

Azərbaycanda turizmin inkişafının perspektivləri

Ramazan Şahməmmədov
https://orcid.org/0009-0005-3432-8906

[1] *Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti, Bakı, Azərbaycan*

Article history
Received: 06.06.2026
Revised: 11.06.2026
Accepted: 15.06.2026

*Corresponding Author: Ramazan Şahməmmədov, *Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti, Bakı, Azərbaycan, Azərbaycan*;
Email: ramazansahmemmedov@gmail.com

Xülasə
Azərbaycanda turizm sahəsinin inkişaf perspektivləri bu məqalənin əsas tədqiqat mövzusudur. Ölkənin zəngin təbiəti, qədim tarixə malik abidələri, milli adət-ənənələri və əlverişli coğrafi mövqeyi turizmin inkişafı üçün mühüm imkanlar yaradır. Son illərdə dövlət tərəfindən həyata keçirilən layihələr, müasir hotellərin və turizm komplekslərinin tikilməsi, yol və nəqliyyat infrastrukturunun yenilənməsi bu sahənin daha da inkişaf etməsinə şərait yaratmışdır. Eyni zamanda beynəlxalq tədbirlərin təşkili Azərbaycanın turizm ölkəsi kimi tanınmasına və ölkəyə gələn turistlərin sayının artmasına müsbət təsir göstərmişdir. Məqalədə turizm sahəsində mövcud olan çətinliklər və onların aradan qaldırılması yolları da nəzərdən keçirilir. Ümumilikdə isə turizm sektoru Azərbaycanın iqtisadiyyatında mühüm yer tutur və gələcəkdə daha geniş inkişaf imkanlarına malikdir. Mövcud imkanlardan düzgün istifadə edilməsi və dövlət dəstəyinin davam etdirilməsi gələcəkdə turizm sektorunun daha da inkişaf etməsinə, ölkə iqtisadiyyatına böyük gəlir gətirməsinə və Azərbaycanın beynəlxalq turizm mərkəzlərindən birinə çevrilməsinə şərait yaradacaqdır.
Açar sözlər: *turizm; turizmin inkişafı; inkişaf perspektivləri; ölkə turizmi; potensial; infrastruktur*

Giriş

Müasir dövrdə turizm dünya iqtisadiyyatının ən sürətlə inkişaf edən sahələrindən biri hesab olunur. Turizm yalnız insanların istirahət və səyahət etməsinə xidmət etmir, eyni zamanda ölkələrin iqtisadi inkişafına, beynəlxalq əlaqələrinin genişlənməsinə və milli mədəniyyətin tanıdılmasına mühüm təsir göstərir. Bir çox ölkələr kimi Azərbaycan da turizm sektorunun inkişafına xüsusi diqqət yetirir və bu sahəni iqtisadiyyatın əsas istiqamətlərindən birinə çevirməyə çalışır. Azərbaycan zəngin təbii sərvətləri, qədim tarixi abidələri, rəngarəng milli-mədəni irsi və əlverişli coğrafi mövqeyi ilə turizm baxımından böyük potensiala malikdir. Ölkəmizdə mövcud olan dağlıq ərazilər, meşələr, Xəzər dənizi sahili, mineral bulaqlar və müxtəlif iqlim şəraiti turistlərin marağına səbəb olur. Bununla yanaşı, Azərbaycanın qədim şəhərləri, milli mətbəxi, musiqisi və adət-ənənələri ölkəyə gələn xarici turistlərin diqqətini cəlb edir.

Əsas hissə

Azərbaycan turizm sahəsinin inkişafı üçün böyük imkanlara malik ölkələrdən biridir. Ölkənin zəngin təbiəti, müxtəlif iqlim şəraiti və qədim tarixi abidələri turistlərin diqqətini cəlb edir. Xüsusilə Qəbələ, Şəki, Quba, Naftalan və Bakı kimi bölgələr turizm baxımından daha çox seçilir. Bu ərazilərdə həm

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license.

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 11-17
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20556080

təbiət turizmi, həm sağlamlıq turizmi, həm də mədəni turizm inkişaf etmişdir. Son illərdə dövlət tərəfindən turizmin inkişafı üçün mühüm layihələr həyata keçirilmişdir. Yeni hotellərin tikilməsi, yolların yenilənməsi, hava limanlarının istifadəyə verilməsi və turizm komplekslərinin yaradılması ölkəyə gələn turistlərin sayının artmasına səbəb olmuşdur. Bundan əlavə, Formula 1 yarışları, beynəlxalq forumlar və idman tədbirləri Azərbaycanın dünyada tanınmasına müsbət təsir göstərmişdir.

Turizmin inkişafı ölkə iqtisadiyyatına da böyük fayda verir. Bu sahə yeni iş yerlərinin açılmasına, xidmət sektorunun genişlənməsinə və dövlət gəlirlərinin artmasına kömək edir. Eyni zamanda turizm Azərbaycanın milli mədəniyyətinin və adət-ənənələrinin dünyaya tanıdılmasında mühüm rol oynayır. Lakin bu sahədə müəyyən problemlər də mövcuddur. Bəzi bölgələrdə xidmət keyfiyyətinin aşağı olması, reklam işlərinin zəif aparılması və qiymətlərin yüksək olması turistlərin sayına mənfi təsir göstərir. Bu problemlərin aradan qaldırılması üçün xidmət səviyyəsinin artırılması, peşəkar kadrların hazırlanması və turizm obyektlərinin daha geniş şəkildə tanıdılması vacibdir. Azərbaycan böyük turizm potensialına malik ölkələrdən biridir və son illərdə bu sahədə nəzərəçarpacaq inkişaf müşahidə olunur. Bununla belə, turizm infrastrukturu və göstərilən xidmətlərin səviyyəsinin daha da yüksəldilməsi üçün hələ görüləcək xeyli iş mövcuddur [5].

Turizm infrastrukturu, turistlərin ölkəyə gəlməsinə və ölkədə qalması üçün lazım olan bütün zəruri təminatları əhatə edir. Bu təminatlar arasında, mənzil və otellər, mətbəx və restoranlar, transport xidmətləri, keyfiyyətli su, elektrik, internet kimi bəzi infrastruktur xidmətləri sayılabilir. Azərbaycan, turizm infrastrukturunun inkişafı üçün yüksək potensiala malikdir və son illərdə ölkəmizdə turizm sektoruna yatırımlar artıb. Buna baxmayaraq, ölkənin turizm sektorunun daha da inkişaf etməsi üçün turizm infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu istiqamətdə yüksək səviyyəli otellərin, restoranların və turistlərin rahatlığını təmin edən digər xidmət obyektlərinin sayının artırılması vacibdir. Eyni zamanda turizm sahəsinin inkişafı üçün infrastruktur layihələrinə investisiyaların cəlb olunması və bu sahəyə daha çox diqqət yetirilməsi zəruridir. Son dövrlərdə Azərbaycanda turizm sahəsində bir sıra yeniliklər həyata keçirilmiş və ölkəmizin beynəlxalq turizm bazarında tanınması istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. Bu istiqamətlərin davamlı şəkildə inkişaf etdirilməsi və daha da gücləndirilməsi ölkəmizin turizm potensialından daha səmərəli istifadə etməyə və bu sahənin gələcəkdə daha da inkişafına şərait yaradacaqdır [2].

Azərbaycan zəngin tarixi keçmişi, müxtəlif təbii landşaftları və özünəməxsus mədəni irsi ilə turizm sahəsində böyük imkanlara malik ölkələrdən biridir. Ölkənin əlverişli coğrafi mövqeyi, iqlim müxtəlifliyi və Şərqlə Qərbin kəsişməsində yerləşməsi onu həm yerli, həm də xarici turistlər üçün cəlbedici edir. Son illərdə ölkəmizin inkişafında mühüm mərhələ olan Vətən müharibəsində qazanılan qələbə və suverenliyin tam bərpası turizm sahəsində də yeni perspektivlər açmışdır. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə aparılan

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 11-17
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20556080

genişmiqyaslı bərpa və quruculuq işləri bu regionların gələcəkdə mühüm turizm mərkəzlərinə çevriləcəyinə zəmin yaradır. Bu ərazilərdəki zəngin təbiət, mineral bulaqlar, dağlıq relyef, biomüxtəliflik və tarixi-mədəni abidələr turizm üçün böyük potensial formalaşdırır [7]. Xüsusilə Şuşa, Laçın, Kəlbəcər, Ağdam, Hadrut və digər bölgələrdə yaradılan yeni infrastruktur və planlaşdırılan turizm marşrutları bu regionların yaxın gələcəkdə ölkənin əsas turizm istiqamətlərindən birinə çevriləcəyini göstərir. Dövlət tərəfindən həyata keçirilən bərpa və inkişaf layihələri bu ərazilərin müasir standartlara uyğun şəkildə yenidən qurulmasına və turizm baxımından istifadəyə verilməsinə şərait yaradır. Bu proseslər Azərbaycanın turizm xəritəsini daha da genişləndirərək ölkənin ümumi turizm potensialını gücləndirir.

Ancaq mövcud potensial da kifayət qədər tutumludur. Məsələn, Xəzər dənizi sahili boyunca yerləşən çimərliklər ölkəmizin yay turizmi üçün böyük imkanlar yaradır. Eyni zamanda Böyük Qafqaz dağlarında yerləşən Şahdağ Turizm Kompleksi və Tufandağ Qış-Yay Turizm Kompleksi kimi mərkəzlər qış idman növləri və dağ turizmi baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu ərazilər həm yerli, həm də xarici turistlərin istirahəti üçün əlverişli şəraitə malikdir. Bundan əlavə, Azərbaycanın sağlamlıq və müalicə turizmi də inkişaf etməkdə olan sahələrdəndir. Naftalan nefti ilə müalicə, istifadəyə verilməsi planlaşdırılan İstisu kurortu və Qalaaltı sanatoriyası kimi məkanlar sağlamlıq turizmi üçün böyük potensial yaradır. Bu bölgələr təbii resursları ilə insanların sağlamlığının bərpasına xidmət edir. Son illərdə ekoturizm və kənd turizmi də daha çox aktuallaşmışdır. Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində təbiətlə sıx əlaqəli istirahət formaları turistlər tərəfindən maraqla qarşılanır. Dağ kəndləri, milli mətbəx nümunələri və yerli həyat tərzi bu turizm növünü daha cəlbedici edir. Tarixi və mədəni turizm sahəsində isə UNESCO-nun Dünya İrs Siyahısına daxil edilmiş Qobustan Qayaüstü Rəsmləri Qoruğu, Şəki Xan Sarayı və Bakıdakı İçərişəhər kimi abidələr xüsusi əhəmiyyət daşıyır [6]. Bu yerlər Azərbaycanın qədim tarixini və mədəniyyətini əks etdirən əsas turizm obyektləri hesab olunur. Ötən il reallaşan COP29 tədbiri isə ölkəniin turizm imicində yeni mərhələ sayıla bilər.

Statistik göstəricilərə əsasən, cari ilin yanvar–avqust aylarında Azərbaycana 183 ölkədən təxminən 1343,7 min əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxs səfər etmişdir ki, bu da əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 33,8% artım deməkdir. Müqayisəli dövr üzrə MDB ölkələrindən gələn turistlərin sayı 1,6 dəfə artaraq 549,4 min nəfərə çatmış, Avropa İttifaqı ölkələrindən gələnlərin sayı 37,8% artaraq 67,6 min nəfər olmuşdur. Bunun əksinə olaraq, körfəz ölkələrindən gələnlərin sayında 10,2% azalma müşahidə olunaraq 228,4 min nəfər təşkil etmişdir. Bu göstəricilər ölkədə turizm axınının ümumilikdə artdığını və Azərbaycanın beynəlxalq turistlər üçün daha cəlbedici istiqamətə çevrildiyini göstərir. Turizmin inkişafı yalnız xarici ziyarətçilərin sayının artmasına deyil, eyni zamanda regionlarda məşğulluğun yüksəlməsinə, yeni iş yerlərinin yaradılmasına və xidmət sektorunun genişlənməsinə də şərait yaradır [3]. Bu səbəbdən

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

turizm sahəsinin inkişafı dövlətin sosial-iqtisadi siyasətində mühüm prioritet istiqamətlərdən biri kimi çıxış edir.

Azərbaycanın turizm sektoru son illərdə inkişaf etsə də, bu sahədə hələ də müəyyən çətinliklər qalmaqdadır. Əsas problemlərdən biri bəzi bölgələrdə turizm infrastrukturunun tam inkişaf etməməsidir. Yol infrastrukturunun zəif olduğu ərazilər, kifayət qədər hotellərin və istirahət mərkəzlərinin olmaması turistlərin rahatlığını azaldır və bu da ümumi turist axınına təsir göstərir. Digər mühüm problem xidmət səviyyəsi ilə bağlıdır. Bəzi turizm obyektlərində peşəkar kadrların çatışmazlığı, xidmət keyfiyyətinin beynəlxalq standartlara tam cavab verməməsi turistlərin məmnunluğuna mənfi təsir edə bilər. Eyni zamanda bəzi bölgələrdə qiymətlərin nisbətən yüksək olması da turistlərin seçimlərinə təsir edən amillərdəndir. Bundan əlavə, turizm potensialının beynəlxalq səviyyədə tanıdılması sahəsində də müəyyən boşluqlar mövcuddur. Reklam və marketinq işlərinin kifayət qədər geniş aparılmaması Azərbaycanın bəzi turizm bölgələrinin xarici turistlər tərəfindən az tanınmasına səbəb olur. Bu problemlərin aradan qaldırılması üçün bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir. İlk növbədə, turizm infrastrukturunun inkişafı, yeni hotellərin, istirahət mərkəzlərinin və nəqliyyat şəbəkəsinin genişləndirilməsi önəmlidir. Eyni zamanda turizm sahəsində çalışan kadrların peşə hazırlığının artırılması, xidmət standartlarının yüksəldilməsi və beynəlxalq təcrübənin tətbiqi mühüm rol oynayır. Digər tərəfdən, ölkənin turizm potensialının daha geniş tanıdılması üçün güclü reklam və marketinq strategiyalarının həyata keçirilməsi zəruridir. Sosial media platformaları və beynəlxalq turizm sərgilərində iştirak bu sahədə mühüm nəticələr verə bilər.

Azərbaycan turizminin gələcək inkişafında dövlət dəstəyinin davam etdirilməsi əsas istiqamətlərdən biri hesab olunur. Dövlət tərəfindən həyata keçirilən siyasət turizm infrastrukturunun genişləndirilməsinə, regionların inkişafına və ölkənin beynəlxalq turizm bazarında rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına yönəlmişdir. Bu çərçivədə yeni hotellərin, istirahət mərkəzlərinin və turizm komplekslərinin yaradılması, həmçinin nəqliyyat infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi mühüm rol oynayır [1]. Eyni zamanda dövlət strategiyaları turizm sektorunun planlı və davamlı inkişafını təmin edir. Sadələşdirilmiş viza rejimi və elektron viza sistemi ölkəyə gələn xarici turistlərin sayının artmasına şərait yaradır. Regionlarda turizm potensialının istifadəyə verilməsi və yerli əhalinin məşğulluğunun artırılması da dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindəndir. Bu tədbirlər nəticəsində turizm sektoru iqtisadiyyatın vacib sahələrindən birinə çevrilir.

Turizm sahəsinin inkişafı üçün qanuni və maliyyə təminatının yanı sıra, turizm sahəsində təhsil və təcrübə sahibi insanların sayının artırılması da vacibdir. Azərbaycanda turizm sahəsinin inkişafı üçün qanuni və maliyyə təminatının yanı sıra, turizm sahəsində təhsil və təcrübə sahibi insanların sayısının artırılması və turizm məhsullarının və tədbirlərinin tanıtımı üçün geniş reklam kampaniyalarının təşkil

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 11-17
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20556080

edilməsi vacibdir. Bu addımların hər biri, turizm sahəsindəki iş imkanlarının artırılması, iqtisadiyyatın canlandırılması və ölkənin turizm potensialının genişləndirilməsi üçün kritik əhəmiyyətə malikdir [4].
Bu tədbirlərin hər biri turizm sektorunun inkişafına mühüm töhfə verir və nəticə etibarilə ölkənin iqtisadiyyatının güclənməsinə, sosial mühitin yaxşılaşmasına və digər sahələrin inkişafına müsbət təsir göstərir. Bununla yanaşı, turizm sahəsinin daha da irəliləməsi üçün daha sistemli və effektiv strateji yanaşmaların tətbiqi zəruri hesab olunur. Araşdırmalar göstərir ki, turizmin inkişafı iqtisadi aktivliyi artırır, yeni iş yerlərinin yaranmasına şərait yaradır və regionlarda məşğulluğun yüksəlməsinə səbəb olur. Bu baxımdan turizm sahəsinə daha çox diqqət yetirilməsi və məqsədyönlü inkişaf tədbirlərinin həyata keçirilməsi vacibdir. Ümumilikdə, atılan və gələcəkdə atılacaq addımlar Azərbaycanın turizm potensialının daha da genişlənməsinə, ölkəyə daha çox turistin cəlb olunmasına və turizm sektorunun davamlı inkişafına şərait yaradır.

Nəticə

Ümumilikdə aparılan təhlil göstərir ki, Azərbaycan turizm sahəsinin inkişafı üçün olduqca böyük potensiala malik ölkələrdən biridir. Ölkənin təbii-coğrafi müxtəlifliyi, zəngin tarixi və mədəni irsi, eləcə də müxtəlif turizm növlərinin (yay, qış, müalicə, ekoturizm və mədəni turizm) mövcudluğu bu sahənin geniş inkişaf imkanlarını ortaya qoyur. Son illərdə həyata keçirilən dövlət proqramları, infrastruktur layihələri və beynəlxalq tədbirlər turizm sektorunun inkişafına mühüm töhfə vermiş, ölkənin qlobal turizm bazarında tanınmasını gücləndirmişdir. Eyni zamanda işğaldan azad olunmuş ərazilərdə aparılan bərpa və quruculuq işləri gələcəkdə yeni turizm istiqamətlərinin formalaşmasına şərait yaradır. Bununla yanaşı, mövcud problemlərin – xidmət keyfiyyəti, tanıtım işləri və infrastrukturun bəzi bölgələrdə zəifliyi kimi məsələlərin aradan qaldırılması turizm sektorunun daha da inkişafı üçün vacib hesab olunur.

Nəticə olaraq demək olar ki, dövlət dəstəyinin davam etdirilməsi, investisiyaların artırılması və müasir turizm standartlarının tətbiqi Azərbaycanın turizm potensialını daha da gücləndirəcək, ölkəni regionun və dünyanın mühüm turizm mərkəzlərindən birinə çevirəcəkdir. Bundan əlavə, turizm sahəsinin inkişafı təkcə iqtisadi göstəricilərin yüksəlməsinə deyil, həm də ölkənin beynəlxalq imicinin güclənməsinə xidmət edir. Müasir texnologiyaların tətbiqi, rəqəmsal marketinqin genişləndirilməsi və turizm xidmətlərinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması bu sahənin dayanıqlı inkişafını təmin edən əsas amillərdəndir. Eyni zamanda yerli əhalinin turizmə cəlb olunması və regionlarda sahibkarlığın inkişafı sosial rifahın yaxşılaşmasına müsbət təsir göstərir. Buna görə də turizmin inkişafı gələcəkdə Azərbaycanın prioritet istiqamətlərindən biri olaraq qalacaqdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Turizm Agentliyi – https://tourism.gov.az

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20556080

2. Musayev, R. (2021). Azərbaycanda Turizmin İnkişafında Dövlət Tərəfinin Rolu. Turizm və Məişət İdarəetməsi Jurnalı, 27(1), 33-45.
3. N.Nəsirli, Müasir Azərbaycanda turizmin inkişaf perespektivləri (məqalə) 2026.
4. Samadov, F., İsmayılov, V., & Abdullayeva, N. (2021). Turizmin Azərbaycanın İqtisadiyyatına Təsiri: Əsas Göstəricilərin Analizi. Turizm və Məişət İdarəetməsi Jurnalı, 9(1), 1-11.
5. Şirinova, F. (2021). Turizm sahəsində azərbaycanın regionallaşması problemləri və perspektivləri. İqtisadiyyat, İnkişaf və Məşğulluq, 7(2), 32-40.
6. https://tourismboard.az/
7. https://bizim.media/az/cemiyyet/254284/azerbaycanda-turizm-sektorunun-nkaf-perspektvlr/

ABSTRACT

PROSPECTS FOR TOURISM DEVELOPMENT IN AZERBAIJAN

Ramazan Shahmammadov
Azerbaijan University of Tourism and Management

The development prospects of the tourism sector in Azerbaijan are the main research topic of this article. The country's rich nature, ancient historical monuments, national traditions and favorable geographical location create important opportunities for the development of tourism. In recent years, projects implemented by the state, the construction of modern hotels and tourist complexes, and the renovation of road and transport infrastructure have created conditions for the further development of this sector. At the same time, the organization of international events has had a positive impact on the recognition of Azerbaijan as a tourist country and the increase in the number of tourists visiting the country. The article also considers the existing difficulties in the tourism sector and ways to overcome them. In general, the tourism sector occupies an important place in the economy of Azerbaijan and has wider development opportunities in the future. Proper use of existing opportunities and continued state support will create conditions for the further development of the tourism sector in the future, bringing great income to the country's economy and turning Azerbaijan into one of the international tourism centers.

Keywords: *tourism; tourism development; development prospects; country tourism; potential; infrastructure*

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 11-17
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20556080

АННОТАЦИЯ

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Рамазан Шахмадов

Азербайджанский университет туризма и менеджмента

Основная тема данной статьи – перспективы развития туристического сектора в Азербайджане. Богатая природа страны, древние исторические памятники, национальные традиции и благоприятное географическое положение создают важные возможности для развития туризма. В последние годы государственные проекты, строительство современных гостиниц и туристических комплексов, а также реконструкция дорожной и транспортной инфраструктуры создали условия для дальнейшего развития этого сектора. Одновременно с этим организация международных мероприятий оказала положительное влияние на признание Азербайджана как туристической страны и увеличение числа туристов, посещающих страну. В статье также рассматриваются существующие трудности в туристическом секторе и пути их преодоления. В целом, туристический сектор занимает важное место в экономике Азербайджана и имеет более широкие возможности для развития в будущем. Правильное использование существующих возможностей и постоянная государственная поддержка создадут условия для дальнейшего развития туристического сектора в будущем, принеся значительный доход экономике страны и превратив Азербайджан в один из международных туристических центров.

Ключевые слова: *туризм; развитие туризма; перспективы развития; национальный туризм; потенциал; инфраструктура*

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal
Journal homepage: https://horizonmsj.com/
ISSN 3135-4890
E-ISSN 3135-4904

Original Research Paper

Xarici dilin tədrisində İKT-dən istifadə imkanlari və müəllim səriştəliliyinin müasir təhsil tələbləri kontekstində inkişafi

Turkan Qenberova

[1] *BFC kurslari İceriseher filialı, Bakı, Azərbaycan*

Article history
Received: 01.06.2026
Revised: 07.06.2026
Accepted: 12.06.2026

*Corresponding Author:
Turkan Qenberova, BFC kurslari İceriseher filialı, Bakı, Azərbaycan;
Email:turkan.qanbarova.95icloud.com

Abstract
Məqalədə xarici dilin tədrisində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından (İKT) istifadə imkanları və bu prosesin müəllim səriştəliliyinin inkişafına təsiri araşdırılmışdır. Müasir təhsil sistemində rəqəmsallaşma prosesinin sürətlənməsi xarici dil tədrisinin məzmununda və təşkili formalarında mühüm dəyişikliklər yaratmışdır. Tədqiqatda elektron təhsil platformaları, multimedia vasitələri, mobil tətbiqlər, onlayn kommunikasiya resursları və süni intellekt texnologiyalarının xarici dil öyrənilməsində rolu təhlil edilmişdir. Müəyyən edilmişdir ki, İKT-nin tətbiqi öyrənənlərin dil bacarıqlarının inkişafına, təlim prosesinin interaktivliyinin artırılmasına və tədris nəticələrinin yaxşılaşdırılmasına müsbət təsir göstərir. Eyni zamanda, bu texnologiyaların səmərəli istifadəsi müəllimlərin pedaqoji, metodik, kommunikativ və rəqəmsal səriştələrinin inkişafını zəruri edir. Məqalədə müasir təhsil tələbləri kontekstində müəllimin yeni peşəkar rolu, fasiləsiz peşəkar inkişafın əhəmiyyəti, həmçinin İKT-nin tətbiqi zamanı qarşıya çıxan problemlər və onların həlli yolları nəzərdən keçirilmişdir. Nəticə olaraq vurğulanmışdır ki, xarici dil tədrisində İKT-dən səmərəli istifadə müəllim səriştəliliyinin inkişafının mühüm şərtlərindən biri olmaqla təhsil prosesinin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə əhəmiyyətli töhfə verir.

Keywords: *xarici dil tədrisi, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları, müəllim səriştəliliyi, rəqəmsal savadlılıq, kommunikativ yanaşma, müasir təhsil texnologiyaları.*

Giriş

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license.

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 18-27
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20556378

Son illərdə bütün dünyada rəqəmsal texnologiyaların sürətli inkişafı bir çox sahədə olduğu kimi təhsil sahəsində də yeni yanaşmaların formalaşmasına səbəb olmuşdur. Bu dəyişikliklər xüsusilə xarici dil tədrisində daha aydın hiss olunur. Müxtəlif elektron platformalar, multimedia vasitələri, mobil tətbiqlər və onlayn resurslar xarici dil öyrənmə prosesini daha interaktiv, maraqlı və əlçatan etmişdir. “İKT-nin tədris prosesinə inteqrasiyası öyrənənlərin dil bacarıqlarının inkişafına, onların təlimə marağının artırılmasına və müstəqil öyrənmə imkanlarının genişlənməsinə müsbət təsir göstərir” (Abışova, 2025; Səfərzadə, 2020).

Dünyadakı dil öyrənmə təcrübəsi xarici dilin öyrədilməsi artıq yalnız qrammatik qaydaların və söz ehtiyatının mənimsədilməsi ilə məhdudlaşmır. Kommunikativ bacarıqların formalaşdırılması, dili real ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə etmək qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi yeni systemin əsas tələblərindəndir. İKT vasitələri isə bu istiqamətdə müəllim və öyrənənlər üçün yeni və fərqli imkanlar yaradır, kommunikativ yanaşmanın daha effektiv tətbiqinə şərait formalaşdırır (Adıgözəlova, 2018; Fətəliyeva, 2023).

Rəqəmsallaşma prosesi müəllim fəaliyyətinə mütləq şəkildə təsir göstərir. Bu proses məcbur edir ki, müəllim yalnız öz tədris etdiyi fənnin biliklərinə malik olmaqla kifayətlənməsin və yeni rəqəmsal texnologiyalardan istifadə edə bilsin. Çünki aparılan tədqiqat və müşagidələr göstərir ki, müəllim səriştəliliyinin inkişafı ilə İKT-dən istifadə arasında sıx əlaqə mövcuddur. Müasir təhsil tələbləri müəllimdən fasiləsiz peşəkar inkişafı, yeniliklərə açıq olmağı və dəyişən təhsil mühitinə uyğunlaşmağı tələb edir (İsmayılova, 2025; Yasinli, 2026).

Bu baxımdan məqalənin məqsədi xarici dil tədrisində İKT-dən istifadə imkanlarını araşdırmaq, bu texnologiyaların müəllim səriştəliliyinin inkişafına təsirini müəyyənləşdirmək və müasir təhsil şəraitində müəllimin peşəkar inkişaf istiqamətlərini təhlil etməkdir.

1. Xarici dil tədrisində İKT-dən istifadə imkanları

Bütün dünyada informasiya-kommunikasiya texnologiyaları tədris prosesinin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Xüsusilə xarici dil tədrisində İKT-nin tətbiqi öyrənənlərin dil bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi, onların təlimə marağının artırılması və öyrənmə prosesinin daha effektiv təşkil olunması baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Ənənəvi tədris metodlarından fərqli olaraq rəqəmsal texnologiyalar müəllim və öyrənən arasında qarşılıqlı əlaqəni gücləndirir, fərdiləşdirilmiş təlim imkanları yaradır və öyrənənlərin aktiv iştirakını təmin edir (Abışova, 2025).

Xarici dil tədrisində İKT-dən istifadənin əsas üstünlüklərindən biri autentik dil mühitinin yaradılmasıdır. Xarici dil öyrənənlər internet resursları vasitəsilə müxtəlif ölkələrin mədəniyyəti, gündəlik həyatı və dil xüsusiyyətləri ilə tanış olmaq imkanı əldə edirlər. Xarici televiziya proqramları, podkastlar, xəbər portalları, videodərslər və sosial media resursları öyrənənlərə real dil nümunələri təqdim edir. Bu isə onların dinləmə və danışıq bacarıqlarının inkişafına müsbət təsir göstərir. Dilin təbii kommunikasiya mühitində mənimsənilməsi kommunikativ yanaşmanın əsas tələblərindən biri hesab olunur (Fətəliyeva, 2023).

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20556378

Multimedia texnologiyalarının tətbiqi də xarici dil tədrisində geniş imkanlar yaradır. Videoçarxlar, animasiyalar, audiofayllar, interaktiv təqdimatlar və elektron dərsliklər tədris materiallarının daha maraqlı formada təqdim edilməsinə şərait yaradır. Vizual və eşitmə kanallarının eyni vaxtda istifadəsi öyrənənlərin diqqətinin saxlanılmasına, yeni məlumatların daha yaxşı mənimsənilməsinə və yadda qalmasına kömək edir. Müasir texnologiyalar vasitəsilə müəllim dərsi yalnız məlumatvermə prosesindən çıxararaq onu interaktiv fəaliyyət mühitinə çevirə bilir (Xəlilova, 2020).

Elektron təhsil platformaları xarici dil tədrisinin təşkilində mühüm rol oynayır. Google Classroom, Microsoft Teams, Moodle və digər platformalar vasitəsilə müəllimlər tədris materiallarını paylaşa, tapşırıqlar təqdim edə, qiymətləndirmə apara və öyrənənlərlə daimi əlaqə saxlaya bilirlər. Bu platformalar təlim prosesinin daha sistemli idarə edilməsinə və öyrənənlərin fərdi inkişafının izlənilməsinə imkan verir. Xüsusilə distant təhsil şəraitində bu texnologiyalar tədrisin davamlılığının təmin olunmasında mühüm rol oynamışdır (Abışova, 2025).

Mobil texnologiyaların inkişafı da xarici dil öyrənilməsi üçün yeni imkanlar yaratmışdır. Müxtəlif mobil tətbiqlər vasitəsilə öyrənənlər istənilən vaxt və məkanda dil bacarıqlarını inkişaf etdirə bilirlər. Mobil öyrənmə modeli təlim prosesinin çevikliyini artırır və öyrənənlərə fərdi inkişaf tempinə uyğun fəaliyyət göstərmək imkanı yaradır. Bu cür tətbiqlər söz ehtiyatının artırılması, qrammatik biliklərin möhkəmləndirilməsi və tələffüz bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi baxımından faydalıdır (Səfərzadə, 2020).

Xarici dil tədrisində İKT-dən istifadənin mühüm istiqamətlərindən biri də əməkdaşlığa əsaslanan öyrənmənin təşviq edilməsidir. Müxtəlif onlayn platformalar və kommunikasiya vasitələri öyrənənlərin birgə layihələr həyata keçirməsinə, müzakirələr aparmasına və beynəlxalq təhsil proqramlarında iştirak etməsinə şərait yaradır. Belə fəaliyyətlər öyrənənlərin kommunikativ bacarıqlarını inkişaf etdirməklə yanaşı, onların mədəniyyətlərarası ünsiyyət təcrübəsinin formalaşmasına da müsbət təsir göstərir. Kommunikativ yanaşma baxımından bu imkanlar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir (Adıgözəlova, 2018).

Son illərdə süni intellekt əsaslı texnologiyaların tədris prosesində istifadəsi xarici dil öyrənilməsinə yeni yanaşmalar gətirmişdir. Süni intellekt proqramları fərdi öyrənmə ehtiyaclarını müəyyənləşdirə, öyrənənlərin səhvlərini təhlil edə və onların səviyyəsinə uyğun tapşırıqlar təklif edə bilir. Bundan əlavə, mətnlərin avtomatik yoxlanılması, tərcümə imkanları və danışıq məşqlərinin təşkili kimi funksiyalar xarici dil öyrənmə prosesinin daha effektiv təşkilinə kömək edir. Bu texnologiyalar müəllimin iş yükünü müəyyən qədər azaldaraq onun daha çox metodik fəaliyyətə diqqət yetirməsinə şərait yaradır (Abışova, 2025).

Elektron qiymətləndirmə sistemləri də İKT-nin xarici dil tədrisində yaratdığı mühüm imkanlardan biridir. Onlayn testlər, elektron portfoliolar və müxtəlif rəqəmsal qiymətləndirmə vasitələri öyrənənlərin nailiyyətlərinin operativ şəkildə müəyyənləşdirilməsinə imkan verir. Müəllim qısa müddət ərzində nəticələri təhlil edə, öyrənənlərin zəif və güclü tərəflərini müəyyənləşdirə və fərdi yanaşma tətbiq edə bilir. Bu isə təlim prosesinin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə xidmət edir (ARTİ Elmi Əsərləri, 2024).

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20556378

Beləliklə, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları xarici dil tədrisində geniş imkanlar yaradır və təlim prosesinin müasir tələblərə uyğun təşkilinə şərait formalaşdırır. İKT-nin tətbiqi öyrənənlərin fəallığını artırır, onların müstəqil fəaliyyətini dəstəkləyir, kommunikativ bacarıqların inkişafını sürətləndirir və təlim nəticələrinin yaxşılaşdırılmasına kömək edir. Bununla yanaşı, bu imkanlardan səmərəli istifadə müəllimlərin peşəkar hazırlığından və onların rəqəmsal səriştələrinin səviyyəsindən birbaşa asılıdır. Bu səbəbdən İKT-dən istifadənin müəllim səriştəliliyinə təsirinin araşdırılması xüsusi aktuallıq kəsb edir.

2. İKT-dən istifadənin müəllim səriştəliliyinin inkişafına təsiri

Müasir təhsil sistemində müəllim səriştəliliyi tədris prosesinin keyfiyyətini müəyyən edən əsas amillərdən biri hesab olunur. Təhsil mühitində baş verən rəqəmsal transformasiya müəllim fəaliyyətinin məzmununa yeni tələblər irəli sürmüş, ənənəvi peşə bacarıqları ilə yanaşı rəqəmsal kompetensiyaların da formalaşdırılmasını zəruri etmişdir. Xüsusilə xarici dil müəllimləri üçün informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə bacarığı peşəkar fəaliyyətin mühüm göstəricilərindən birinə çevrilmişdir. İKT-nin tədris prosesinə inteqrasiyası müəllimin pedaqoji, metodik, kommunikativ və rəqəmsal səriştələrinin inkişafına birbaşa təsir göstərir (Yasinli, 2026).

Pedaqoji səriştəliliyin inkişafında İKT-nin rolu

Pedaqoji səriştəlilik müəllimin təlim prosesini məqsədyönlü şəkildə planlaşdırmaq, təşkil etmək və idarə etmək bacarığını əhatə edir. Müasir təhsil yanaşmalarında müəllim öyrənənlərin bilik əldə etməsinə nəzarət edən deyil, onların öyrənmə fəaliyyətini istiqamətləndirən şəxs kimi çıxış edir. Bu baxımdan İKT müəllimə yeni pedaqoji imkanlar təqdim edir.

Rəqəmsal texnologiyalar vasitəsilə müəllim dərsin məzmununu daha maraqlı formada təqdim edə, fərqli öyrənmə üslublarına malik tələbələrin ehtiyaclarını nəzərə ala və təlim prosesini fərdiləşdirə bilir. Elektron təqdimatlar, interaktiv tapşırıqlar, virtual siniflər və multimedia resursları dərsin daha fəal və məhsuldar təşkilinə şərait yaradır. Nəticədə müəllimin pedaqoji fəaliyyətinin effektivliyi artır və öyrənənlərin təlimə cəlb olunması güclənir (Müasir təlim texnologiyaları, 2023).

Bundan əlavə, İKT müəllimə təlim nəticələrini daha operativ izləməyə imkan verir. Elektron qiymətləndirmə vasitələri və müxtəlif analitik platformalar vasitəsilə müəllim öyrənənlərin nailiyyətlərini təhlil edə və təlim prosesində zəruri dəyişikliklər həyata keçirə bilir. Bu isə pedaqoji qərarların daha əsaslandırılmış şəkildə qəbul edilməsinə şərait yaradır (ARTİ Elmi Əsərləri, 2024).

Metodik səriştəliliyin inkişafında İKT-nin rolu

Metodik səriştəlilik müəllimin tədris məqsədlərinə uyğun metod və vasitələri seçmək, onları düzgün tətbiq etmək və təlim prosesinin səmərəliliyini təmin etmək bacarığını ifadə edir. Xarici dil tədrisində İKT-nin tətbiqi metodik fəaliyyətin imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirmişdir.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 18-27
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20556378

Ənənəvi tədris metodları ilə yanaşı rəqəmsal texnologiyalar müəllimə yeni tədris strategiyalarından istifadə etmək imkanı verir. Məsələn, dinləmə bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi üçün autentik audio və video materiallardan, danışıq bacarıqlarının formalaşdırılması üçün videokonfrans platformalarından, yazı bacarıqlarının inkişafı üçün elektron əməkdaşlıq mühitlərindən istifadə edilə bilər. Bu yanaşma xarici dil tədrisinin praktik istiqamətini gücləndirir və kommunikativ fəaliyyətin inkişafına xidmət edir (Səfərzadə, 2020).

Müasir metodik hazırlıq müəllimdən yalnız texnologiyadan istifadə etməyi deyil, həm də onun pedaqoji məqsədlərə uyğunluğunu qiymətləndirməyi tələb edir. Texnologiyanın tədris prosesinə inteqrasiyası məqsəd deyil, məqsədə çatmaq üçün vasitə kimi çıxış etməlidir. Buna görə də müəllimin metodik səriştəliliyi istifadə etdiyi texnologiyaların sayından deyil, onların təlim nəticələrinə verdiyi töhfədən asılıdır (İsmayılova, 2014).

Kommunikativ səriştəliliyin inkişafında İKT-nin rolu

Xarici dil müəllimləri üçün kommunikativ səriştəlilik peşə fəaliyyətinin əsas komponentlərindən biridir. Dil tədrisinin əsas məqsədi öyrənənlərdə ünsiyyət bacarıqlarını formalaşdırmaq olduğundan müəllim də kommunikativ fəaliyyətin təşkilini yüksək səviyyədə bacarmalıdır (Murad et al., 2025).

İKT vasitələri kommunikativ mühitin yaradılmasında mühüm rol oynayır. Müxtəlif onlayn platformalar, forumlar, sosial şəbəkələr və videokonfrans sistemləri müəllimlə öyrənənlər arasında qarşılıqlı əlaqənin intensivləşməsinə şərait yaradır. Bunun nəticəsində öyrənənlər real ünsiyyət situasiyalarında iştirak etmək və dil bacarıqlarını praktik şəkildə inkişaf etdirmək imkanı əldə edirlər (Adıgözəlova, 2018).

Kommunikativ yanaşmanın əsas prinsiplərindən biri öyrənənlərin aktiv nitq fəaliyyətinə cəlb edilməsidir. Rəqəmsal texnologiyalar bu məqsədin həyata keçirilməsinə geniş imkanlar təqdim edir. Onlayn debatlar, virtual təqdimatlar, beynəlxalq layihələr və qrup işləri öyrənənlərin xarici dildə sərbəst ünsiyyət qurmasına kömək edir. Belə fəaliyyətlər müəllimin kommunikativ səriştəliliyinin də inkişafına müsbət təsir göstərir (Fətəliyeva, 2023).

Rəqəmsal səriştəliliyin inkişafı

Rəqəmsal səriştəlilik müasir müəllimin əsas kompetensiyalarından biri hesab olunur. Bu səriştə rəqəmsal texnologiyaların seçilməsi, istifadəsi, idarə olunması və təhsil məqsədlərinə uyğun tətbiq edilməsi bacarıqlarını özündə birləşdirir. Xarici dil müəllimləri üçün bu bacarıqların əhəmiyyəti daha yüksəkdir. Çünki xarici dil tədrisi daim yenilənən informasiya resursları və kommunikasiya texnologiyaları ilə sıx əlaqəlidir.

İKT-dən müntəzəm istifadə müəllimlərin rəqəmsal savadlılığının yüksəlməsinə və yeni texnologiyaları mənimsəməsinə kömək edir. Elektron tədris resurslarının hazırlanması, onlayn dərslərin

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license
OPEN ACCESS

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 18-27
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20556378

təşkili, rəqəmsal qiymətləndirmə vasitələrinin tətbiqi və süni intellekt texnologiyalarından istifadə müəllimin peşəkar fəaliyyətinin mühüm istiqamətlərinə çevrilmişdir (Abışova, 2025).

Süni intellekt əsaslı alətlərin təhsil sahəsində tətbiqi müəllimlərin rəqəmsal səriştəliliyinə yeni məzmun qazandırmışdır. Müəllimlər artıq müxtəlif süni intellekt platformaları vasitəsilə tapşırıqlar hazırlaya, mətnləri redaktə edə, fərdi tədris materialları yarada və öyrənənlərin inkişafını izləyə bilirlər. Lakin bu texnologiyaların istifadəsi zamanı etik normalara riayət olunması, məlumatların düzgünlüyünün yoxlanılması və akademik dürüstlük prinsiplərinin qorunması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir (Abışova, 2025).

Fasiləsiz peşəkar inkişaf və özünüinkişaf

Müasir dövrdə müəllim səriştəliliyinin mühüm komponentlərindən biri fasiləsiz peşəkar inkişafdır. Təhsil sahəsində baş verən dəyişikliklər müəllimlərin daim yeni bilik və bacarıqlar əldə etməsini tələb edir. İKT bu proses üçün geniş imkanlar yaradır. Müxtəlif onlayn kurslar, vebinarlar, beynəlxalq konfranslar və açıq təhsil platformaları müəllimlərin peşəkar inkişafını dəstəkləyən mühüm vasitələrə çevrilmişdir (İsmayılova, 2025).

Müasir müəllim yalnız mövcud biliklərlə kifayətlənməməli, daim öz üzərində işləməli və yeni texnologiyaların imkanlarını öyrənməlidir. Xarici dil müəllimlərinin beynəlxalq təcrübəni izləməsi, xarici təhsil resurslarından istifadə etməsi və innovativ tədris yanaşmalarını mənimsəməsi onların peşəkar inkişafına mühüm töhfə verir. Bu baxımdan İKT müəllimin özünüinkişaf prosesinin əsas vasitələrindən biri kimi çıxış edir.

Beləliklə, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları müəllim səriştəliliyinin bütün əsas komponentlərinin inkişafına təsir göstərir. Pedaqoji, metodik, kommunikativ və rəqəmsal bacarıqların inkişaf etdirilməsi xarici dil müəllimlərinin peşəkar fəaliyyətinin keyfiyyətini yüksəldir və müasir təhsil tələblərinə uyğun təlim mühitinin formalaşdırılmasına şərait yaradır (Zeynalova & Ismayil, 2023).

3. Müasir təhsil tələbləri kontekstində müəllim səriştəliliyinin inkişaf istiqamətləri

Müasir dövrdə təhsil sistemində baş verən dəyişikliklər müəllim peşəsinə olan tələblərin də yenilənməsinə səbəb olmuşdur. Qloballaşma, rəqəmsallaşma və informasiya axınının sürətlənməsi tədris prosesinin məzmununa, məqsədlərinə və təşkilinə yeni yanaşmalar gətirmişdir. Bu dəyişikliklər müəllimin peşəkar fəaliyyətinə də təsir göstərmiş, onun yalnız bilik ötürən şəxs deyil, həm də öyrənmə prosesini təşkil edən, istiqamətləndirən və innovativ mühit yaradan peşəkar kimi çıxış etməsini zəruri etmişdir. Xüsusilə xarici dil müəllimləri üçün bu dəyişikliklər daha aktual xarakter daşıyır. Çünki xarici dil tədrisi daim kommunikasiya, informasiya mübadiləsi və yeni texnologiyalarla sıx əlaqədə inkişaf edir (Yasinli, 2026).

Müasir təhsil konsepsiyalarında öyrənənmərkəzli yanaşma əsas prinsiplərdən biri hesab olunur. Bu yanaşma tədris prosesində müəllimin fəaliyyətinin yenidən qurulmasını tələb edir. Müəllim artıq bilikləri hazır formada təqdim edən deyil, öyrənənlərin bilik əldə etməsinə şərait yaradan şəxs kimi çıxış edir. Xarici dil tədrisində bu yanaşma xüsusilə vacibdir. Çünki dil öyrənilməsi yalnız nəzəri məlumatların

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 18-27
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20556378

mənimsənilməsi deyil, həm də kommunikativ fəaliyyətin formalaşdırılması prosesidir. Bu baxımdan müəllimin pedaqoji və metodik hazırlığının müasir tələblərə uyğun inkişaf etdirilməsi vacib məsələlərdən biridir (Fətəliyeva, 2023).

Müəllim səriştəliliyinin inkişaf istiqamətlərindən biri rəqəmsal savadlılığın artırılmasıdır. Bu çox önəmli məsələdir. Çünki, müəllimin bu texnologiyalardan istifadə edə bilməməsi dərsin effektini azalda bilər. Sürətlə inkişaf edən texnologiya öyrədənlərin də daim yenilənən rəqəmsal mühitə uyğunlaşmasını tələb edir. Elektron platformalar, bulud texnologiyaları, virtual təhsil mühitləri və süni intellekt əsaslı sistemlər artıq tədris prosesinin mühüm elementlərinə çevrilir. Rəqəmsal savadlılıq müəllimin peşəkar fəaliyyətinin effektivliyini artıran mühüm amillərdən biri hesab olunur (Abışova, 2025).

Müasir təhsil sistemində tənqidi təfəkkürün inkişaf etdirilməsi də prioritet istiqamətlərdən biri kimi qiymətləndirilir. Müəllim yalnız mövcud məlumatları təqdim etməklə kifayətlənməməli, öyrənənlərdə analitik düşünmə, problemlərin həlli və müstəqil qərarvermə bacarıqlarının formalaşdırılmasına nail olmalıdır. Xarici dil tədrisində müxtəlif müzakirələrin təşkili, debatların keçirilməsi, layihə fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsi və autentik materialların təhlili bu istiqamətdə mühüm rol oynayır. İKT vasitələri isə belə fəaliyyətlərin təşkilinə əlavə imkanlar yaradır (İsmayılova, 2025).

Müəllim səriştəliliyinin inkişafında əməkdaşlıq və peşəkar ünsiyyət bacarıqları da xüsusi yer tutur. Müasir təhsil mühitində müəllimlər arasında təcrübə mübadiləsi, birgə layihələrin həyata keçirilməsi və peşəkar əməkdaşlıq tədris keyfiyyətinin yüksəldilməsinə müsbət təsir göstərir. Onlayn platformalar və peşəkar şəbəkələr müəllimlərə beynəlxalq təcrübə ilə tanış olmaq, yeni metodik yanaşmaları öyrənmək və müxtəlif ölkələrin təhsil sistemlərində tətbiq olunan innovativ təcrübələri mənimsəmək imkanı verir (ARTİ Elmi Əsərləri, 2024).

Müasir təhsil tələbləri müəllimlərin fasiləsiz peşəkar inkişafını da vacib şərt kimi müəyyənləşdirir. Təhsil sahəsində baş verən dəyişikliklərə uyğunlaşmaq üçün müəllimlərin mütəmadi olaraq təlimlərdə, seminarlarda və konfranslarda iştirak etməsi, yeni elmi-pedaqoji ədəbiyyatı izləməsi və öz biliklərini yeniləməsi zəruridir. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları bu istiqamətdə də geniş imkanlar təqdim edir. Onlayn kurslar, vebinarlar və açıq təhsil resursları müəllimlərin öz peşəkar inkişaflarını fasiləsiz şəkildə davam etdirmələrinə şərait yaradır (Müasir təlim texnologiyaları, 2023).

Xarici dil müəllimləri üçün mühüm inkişaf istiqamətlərindən biri də mədəniyyətlərarası kommunikasiya səriştəsinin formalaşdırılmasıdır. Xarici dil yalnız dil sistemi deyil, eyni zamanda həmin dili daşıyan xalqın mədəniyyətinin ifadəsidir. Buna görə də müəllim müxtəlif mədəniyyətlər haqqında məlumatlı olmalı, öyrənənlərdə tolerantlıq, qarşılıqlı hörmət və mədəni müxtəlifliyə açıq münasibət formalaşdırmalıdır. Rəqəmsal texnologiyalar və beynəlxalq kommunikasiya vasitələri bu məqsədin həyata keçirilməsi üçün əlverişli imkanlar yaradır (Adıgözəlova, 2018).

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20556378

Beləliklə, müasir təhsil tələbləri müəllim səriştəliliyinin daim yenilənməsini və inkişaf etdirilməsini zəruri edir. Rəqəmsal savadlılıq, innovativ düşüncə, kommunikativ bacarıqlar, əməkdaşlıq mədəniyyəti və fasiləsiz peşəkar inkişaf müasir müəllimin əsas keyfiyyətləri sırasında yer alır. Xarici dil müəllimlərinin bu istiqamətlər üzrə inkişafı isə tədris prosesinin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə və öyrənənlərin daha yüksək nəticələr əldə etməsinə şərait yaradır.

4. Xarici dil tədrisində İKT-dən istifadənin qarşıya çıxardığı problemlər və onların həlli yolları

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının xarici dil tədrisində tətbiqi mühüm üstünlüklər yaratmaqla yanaşı, müəyyən çətinliklərin meydana çıxmasına da səbəb olur. Bu problemlərin vaxtında müəyyənləşdirilməsi və aradan qaldırılması texnologiyalardan istifadənin səmərəliliyinin artırılması baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Mövcud problemlərdən biri texniki təminatla bağlıdır. Bəzi təhsil müəssisələrində müasir kompüter avadanlıqlarının, interaktiv lövhələrin və yüksək sürətli internet bağlantısının olmaması İKT-dən tam istifadə imkanlarını məhdudlaşdırır. Bu vəziyyət xüsusilə region məktəblərində daha çox müşahidə olunur və tədris prosesində müəyyən çətinliklər yaradır (ARTİ Elmi Əsərləri, 2024).

Digər problem müəllimlərin rəqəmsal bacarıqlarının müxtəlif səviyyədə olması ilə bağlıdır. Bəzi müəllimlər müasir texnologiyaları tez mənimsədikləri halda, digərləri yeni proqram və platformaların istifadəsində çətinliklərlə qarşılaşırlar. Bu səbəbdən müəllimlərin davamlı şəkildə peşəkar inkişaf proqramlarına cəlb olunması vacib hesab edilir (Abışova, 2025).

İnternet resurslarının həddindən artıq çoxluğu da müəyyən problemlər yaradır. Müəllimlər bəzən mövcud materiallar arasında seçim etməkdə çətinlik çəkirlər. Bəzi elektron resursların elmi etibarlılığı və pedaqoji keyfiyyəti kifayət qədər yüksək olmaya bilər. Buna görə də istifadə olunan materialların diqqətlə seçilməsi və yoxlanılması zəruridir (Xəlilova, 2020).

Son illərdə süni intellekt texnologiyalarının sürətli inkişafı da yeni çağırışlar meydana çıxarmışdır. Bu texnologiyalar tədris prosesini asanlaşdırsa da, onların həddindən artıq istifadəsi öyrənənlərin müstəqil düşünmə və yaradıcı fəaliyyət bacarıqlarına mənfi təsir göstərə bilər. Bundan əlavə, süni intellekt sistemlərinin təqdim etdiyi məlumatların həmişə tam dəqiq olmaması onların yoxlanılmasını zəruri edir (Abışova, 2025).

Mövcud problemlərin aradan qaldırılması üçün ilk növbədə təhsil müəssisələrinin texniki imkanlarının genişləndirilməsi vacibdir. Bununla yanaşı müəllimlərin rəqəmsal səriştələrinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə mütəmadi təlimlər keçirilməli, onların innovativ texnologiyalardan istifadə bacarıqları artırılmalıdır. Elektron resursların keyfiyyətinə nəzarətin gücləndirilməsi və süni intellekt texnologiyalarından istifadə zamanı etik prinsiplərin qorunması da mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Beləliklə, mövcud problemlərə baxmayaraq, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları xarici dil tədrisinin inkişafında mühüm rol oynamaqda davam edir. Müvafiq dəstək mexanizmlərinin

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20556378

formalaşdırılması və müəllimlərin peşəkar inkişafının təşviq edilməsi bu texnologiyalardan istifadənin effektivliyini daha da artırmağa imkan verə bilər.

Nəticə

Aparılan araşdırma göstərir ki, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları xarici dil tədrisinin daha müasir, çevik və effektiv şəkildə təşkil olunmasına geniş imkanlar yaradır. Elektron platformalar, multimedia resursları, mobil tətbiqlər və süni intellekt texnologiyaları öyrənənlərin dil bacarıqlarının inkişafına, onların təlim prosesində fəallığının artırılmasına və öyrənmə motivasiyasının güclənməsinə müsbət təsir göstərir.

Tədqiqat nəticələri onu da göstərir ki, İKT-dən səmərəli istifadə müəllimlərin peşəkar inkişafı ilə birbaşa bağlıdır. Müasir texnologiyalar müəllimlərin pedaqoji, metodik, kommunikativ və rəqəmsal səriştələrinin inkişafına təkan verir, onların tədris fəaliyyətini daha məqsədyönlü və məhsuldar qurmasına kömək edir. Bu baxımdan rəqəmsal savadlılıq müasir müəllimin əsas peşəkar keyfiyyətlərindən biri kimi çıxış edir.

Eyni zamanda, İKT-nin tətbiqi zamanı texniki imkanların məhdudluğu, müəllimlərin rəqəmsal hazırlıq səviyyəsindəki fərqlər və elektron resurslardan düzgün istifadə ilə bağlı müəyyən çətinliklər də mövcuddur. Bu problemlərin aradan qaldırılması üçün müəllimlərin peşəkar inkişafının dəstəklənməsi, təhsil müəssisələrinin texniki bazasının gücləndirilməsi və rəqəmsal kompetensiyaların inkişafına xüsusi diqqət yetirilməsi vacibdir.

Nəticə etibarilə, xarici dil tədrisində İKT-dən istifadə yalnız tədris prosesinin keyfiyyətini artıran vasitə deyil, həm də müəllim səriştəliliyinin inkişafını stimullaşdıran mühüm amildir. Rəqəmsal transformasiyanın sürətlə davam etdiyi müasir dövrdə müəllimlərin bu istiqamətdə hazırlığının gücləndirilməsi xarici dil tədrisinin daha səmərəli təşkilinə və təhsil nəticələrinin yüksəldilməsinə mühüm töhfə verə bilər.

Ədəbiyyat siyahısı:

Abışova, X. (2025). Xarici dil tədrisində rəqəmsal texnologiyaların istifadəsi və müasir tədris yanaşmaları. *Elmi İş Beynəlxalq Elmi Jurnal*, Xüsusi buraxılış, 32–37. https://doi.org/10.36719/2663-4619/112/32-37

Adıgözəlova, L. (2018). İngilis dilinin ikinci (xarici) dil kimi tədrisində kommunikativ metodun üstünlükləri və çatışmazlıqları. *Scientific News of Academy of Physical Education and Sport*, 3(3).

Fətəliyeva, A. Ş. (2023). Xarici dil tədrisində kommunikativ yanaşma. *Magistrant*, 2(8), 142–146.

İsmayılova, A. (2014). Xarici dilin tədrisi metodikasının bəzi istiqamətləri. *Azərbaycan məktəbi*, 5, 91–97.

İsmayılova, R. (2025). Azərbaycan ali təhsil müəssisələrində kommunikativ yanaşma əsasında ingilis dilinin tədrisinin effektivliyi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 12(2), 654–663.

Müasir təlim texnologiyaları. (2023). Bakı: Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu.

Səfərzadə, A. (2020). Ali məktəbdə ingilis dilinin xarici dil kimi tədrisində müasir texnologiyaların tətbiqi. *Beynəlxalq elmi-praktik konfrans materialları*, 445–451.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Xəlilova, S. (2020). İngilis dilinin tədrisində müasir texnologiya. *Linqvistika problemləri*, 4, 59–64.

Xarici dillərin tədrisi metodikası digital texnologiyalar kontekstində. (2024). *ARTİ Elmi Əsərləri*.

Yasinli, G. (2026). Məktəblərdə xarici dil tədrisi: kommunikativ yanaşma, müəllim peşəkarlığı və resursların rolu. *Azərbaycan məktəbi*, 1, 103–110.

Murad, Z. B., İsmayıl, Z., Ramiz, M. Z., Ramiz, J. A., Mammad, R. A., & Namig, N. A. (2025). Psycholinguistic methods in data processing. *Revista Universidad y Sociedad*, *17*(3).

Zeynalova, A., & Ismayil, Z. (2023). Linguistic characteristics of paremiological language units in the works of Nagi Nagiyev. *Philology and Art Studies*, (2).

ABSTRACT

Opportunities for the Use of Information and Communication Technologies in Foreign Language Teaching and the Development of Teacher Competencies in the Context of Modern Educational Requirements

Turkan Qenberova

This article examines the opportunities for the use of Information and Communication Technologies (ICT) in foreign language teaching and their impact on the development of teacher competencies. The rapid digitalization of the education system has led to significant changes in the content and organization of foreign language instruction. The study analyzes the role of educational platforms, multimedia tools, mobile applications, online communication resources, and artificial intelligence technologies in foreign language learning. The findings indicate that the integration of ICT contributes positively to the development of learners' language skills, increases the interactivity of the teaching process, and improves learning outcomes. At the same time, the effective use of these technologies requires the continuous development of teachers' pedagogical, methodological, communicative, and digital competencies. The article also discusses the new professional role of teachers in the context of modern educational requirements, the importance of continuous professional development, and the challenges associated with the implementation of ICT in education, along with possible solutions. It is concluded that the effective use of ICT in foreign language teaching is one of the key factors contributing to the development of teacher competencies and the enhancement of educational quality.

Keywords: *foreign language teaching, information and communication technologies, teacher competencies, digital literacy, communicative approach, modern educational technologies.*

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal
Journal homepage: https://horizonmsj.com/
ISSN 3135-4890
E-ISSN 3135-4904

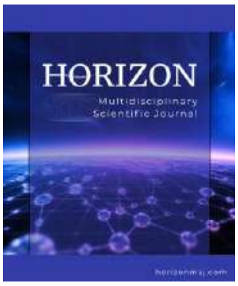

Original Research Paper

Seolit və üzvi gübrələrin pambıq bitkisinin inkişaf göstəricilərinə təsiri

Məhəmməd Zeynalov

https://orcid.org/0009-0004-1403-679X

[1] *Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti, Gəncə, Azərbaycan*

Article history
Received: 02.06.2026
Revised: 09.06.2026
Accepted: 13.06.2026

*Corresponding Author:
Məhəmməd Zeynalov, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti, Gəncə, Azərbaycan;
Email:
zeynalovmahammad1@gmail.com

Xülasə
Məqalədə seolit və üzvi gübrələrin pambıq bitkisinin inkişaf göstəricilərinə təsiri öyrənilmişdir. Tədqiqat zamanı pambıq bitkisinin vegetativ inkişafı, boy göstəriciləri, fenoloji xüsusiyyətləri, qozaların sayı və məhsul elementlərinin formalaşması müqayisəli şəkildə təhlil edilmişdir. Müəyyən edilmişdir ki, seolit və üzvi gübrələrin birlikdə tətbiqi pambıq bitkisinin inkişaf proseslərini sürətləndirmiş, vegetativ və generativ orqanların formalaşmasına müsbət təsir göstərmişdir. Kompleks tətbiq variantlarında bitkilərin boyu yüksəlmiş, qozaların sayı artmış və fenoloji mərhələlər daha intensiv keçmişdir. Tədqiqat nəticələrinə əsasən seolit torpaqda qida maddələrinin və nəmlik ehtiyatının saxlanılmasını yaxşılaşdırmaqla pambıq bitkisinin inkişafını və məhsuldarlığını artırmışdır. Müəyyən edilmişdir ki, seolit və üzvi gübrələrin kompleks tətbiqi pambıqçılıqda torpaq münbitliyinin qorunması və məhsuldarlığın yüksəldilməsi baxımından perspektivli aqrotexniki üsullardan biridir.
Açar sözlər: *pambıq bitkisi, seolit, üzvi gübrə, torpaq münbitliyi, fenoloji inkişaf, məhsuldarlıq, aqrokimya*

Giriş

Pambıq bitkisi dünya kənd təsərrüfatında strateji əhəmiyyətə malik texniki bitkilərdən biri hesab edilir. Pambıqçılıq həm tekstil sənayesinin əsas xammal bazasını təşkil edir, həm də bir çox ölkələrin aqrar iqtisadiyyatında mühüm yer tutur. Azərbaycanda da pambıqçılıq tarixən ənənəvi kənd təsərrüfatı sahələrindən biri olmuş və ölkənin qeyri-neft sektorunun inkişafında xüsusi rol oynamışdır (Hüseynov, 2017). Son illərdə pambıqçılığın yenidən prioritet sahələrdən biri kimi inkişaf etdirilməsi məhsuldarlığın artırılması və torpaq ehtiyatlarından daha səmərəli istifadə olunmasını aktuallaşdırmışdır.

Müasir intensiv əkinçilik şəraitində torpaq münbitliyinin zəifləməsi, humus ehtiyatlarının azalması, mineral gübrələrin balanssız tətbiqi və su ehtiyatlarının məhdudlaşması pambıqçılıqda məhsuldarlığın stabil saxlanılmasını çətinləşdirən əsas amillərdən hesab edilir (Əliyev, 2018; Məmmədov, 2018). Xüsusilə aran bölgələrində torpaqların uzun müddət intensiv istifadəsi nəticəsində aqrofiziki və aqrokimyəvi göstəricilərin pisləşməsi müşahidə olunur. Bu səbəbdən torpaq münbitliyinin qorunması və məhsuldarlığın yüksəldilməsi istiqamətində ekoloji cəhətdən təhlükəsiz və iqtisadi baxımdan səmərəli aqrotexniki tədbirlərin tətbiqi mühüm elmi-praktik əhəmiyyət daşıyır.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license.

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20556491

Pambıq bitkisinin məhsuldarlığının formalaşmasında torpağın qida maddələri ilə təminatı əsas amillərdən biri hesab edilir (Abbasov, 2018). Mineral gübrələr bitkilərin qida maddələrinə olan tələbatının ödənilməsində mühüm rol oynasa da, onların uzun müddət və balanssız tətbiqi torpaq strukturunun zəifləməsinə, qida maddələrinin yuyulmasına və ekoloji problemlərin yaranmasına səbəb ola bilər (Əliyev, 2018). Bu baxımdan son illərdə üzvi gübrələrin və təbii mineral əlavələrin kənd təsərrüfatında istifadəsinə maraq artmışdır.

Üzvi gübrələr torpağın humus ehtiyatını artırmaqla yanaşı, onun struktur vəziyyətini və mikrobioloji fəallığını yaxşılaşdırır (Yilmaz, 2020; Zaman, 2019). Üzvi maddələrin torpaqda parçalanması nəticəsində bitkilər üçün əlçatan qida maddələri yaranır və torpağın su-hava rejimi optimallaşır. Bu xüsusiyyətlər pambıq bitkisinin vegetativ və generativ inkişafına müsbət təsir göstərir (Muradov, 2020).

Son illərdə aqrar sahədə xüsusi diqqət yetirilən istiqamətlərdən biri də təbii seolit minerallarının kənd təsərrüfatında tətbiqidir. Seolitlər yüksək məsaməliliyə və ion mübadilə qabiliyyətinə malik təbii alumosilikat minerallardır (Ramesh & Reddy, 2011). Onların əsas üstünlüklərindən biri torpaqda suyun və qida maddələrinin saxlanılmasını təmin etməsidir. Seolitlər ammonium və kalium ionlarını adsorbsiya edərək onların torpaqdan yuyulmasının qarşısını alır və bitkilərin qida maddələri ilə daha uzun müddət təmin olunmasına şərait yaradır (Wang & Peng, 2010).

Bir sıra xarici tədqiqatlarda seolit tətbiqinin kənd təsərrüfatı bitkilərinin inkişafına və məhsuldarlığına müsbət təsiri müəyyən edilmişdir. Ramesh və Reddy (2011) qeyd etmişlər ki, seolit torpağın aqrokimyəvi xüsusiyyətlərini yaxşılaşdırmaqla qida maddələrinin istifadəsinin effektivliyini artırır. Wang və Peng (2010) seolitin yüksək adsorbsiya qabiliyyətinə malik olduğunu və kənd təsərrüfatında ekoloji təhlükəsiz mineral əlavələrdən biri hesab edildiyini göstərmişlər. Glazer (2019) tərəfindən aparılmış tədqiqatlarda isə seolit tətbiqinin torpaqda qida maddələrinin saxlanılmasını və məhsuldarlığın artmasını təmin etdiyi qeyd edilmişdir.

Polat və Karaca (2004) müəyyən etmişlər ki, seolitin torpağa tətbiqi su tutumunu artırır və bitkilərin quraqlıq stresinə qarşı davamlılığını yüksəldir. Bu xüsusiyyət xüsusilə su çatışmazlığı müşahidə olunan aran bölgələri üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycanda pambıqçılığın inkişaf etdirilməsi şəraitində torpaq münbitliyinin qorunması və məhsuldarlığın artırılması məqsədilə seolit və üzvi gübrələrin kompleks tətbiqinin öyrənilməsi aktual elmi məsələlərdən biridir. Bu istiqamətdə aparılan tədqiqatlar həm aqrobioloji, həm də iqtisadi baxımdan mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Tədqiqat işinin əsas məqsədi seolit və üzvi gübrələrin pambıq bitkisinin inkişaf göstəricilərinə təsirinin öyrənilməsi və onların tətbiqinin aqrobioloji səmərəliliyinin qiymətləndirilməsindən ibarət

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20556491

olmuşdur. Bu məqsədlə pambıq bitkisinin vegetativ inkişaf göstəriciləri, fenoloji xüsusiyyətləri, qozaların sayı və məhsul elementlərinin formalaşması müqayisəli şəkildə təhlil edilmişdir.

Aparılmış tədqiqatların nəticələrinin pambıqçılıqda torpaq münbitliyinin qorunması, məhsuldarlığın artırılması və resurslardan daha səmərəli istifadə olunması baxımından praktik əhəmiyyətə malik olduğu hesab edilir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri

Müasir pambıqçılıqda əsas problemlərdən biri torpaq münbitliyinin qorunması, qida maddələrindən səmərəli istifadə olunması və məhsuldarlığın artırılmasıdır. Mineral gübrələrin uzun müddət balanssız tətbiqi torpağın aqrofiziki və aqrokimyəvi xüsusiyyətlərinin zəifləməsinə səbəb olur ki, bu da məhsuldarlığın aşağı düşməsinə və ekoloji problemlərin yaranmasına gətirib çıxarır (Əliyev, 2018). Bu baxımdan torpaq münbitliyini qoruyan, su və qida maddələrinin səmərəli istifadəsini təmin edən aqrotexniki tədbirlərin tətbiqi xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Son illərdə təbii mineral əlavələrdən biri olan seolitin kənd təsərrüfatında tətbiqi geniş elmi maraq doğurmuşdur. Seolit yüksək ion mübadilə qabiliyyəti və məsaməli quruluşu ilə torpaqda qida maddələrinin və nəmlik ehtiyatının saxlanılmasına müsbət təsir göstərir (Ramesh & Reddy, 2011). Eyni zamanda üzvi gübrələrin tətbiqi torpağın humus ehtiyatını artırır, struktur vəziyyətini yaxşılaşdırır və mikrobioloji fəallığı yüksəldir (Yilmaz, 2020). Bu xüsusiyyətlər pambıq bitkisinin inkişafına və məhsuldarlığına müsbət təsir göstərə bilər.

Tədqiqat işinin əsas məqsədi seolit və üzvi gübrələrin pambıq bitkisinin inkişaf göstəricilərinə təsirinin öyrənilməsi və onların aqrobioloji səmərəliliyinin qiymətləndirilməsindən ibarət olmuşdur.

Qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

* seolit və üzvi gübrələrin pambıq bitkisinin boy göstəricilərinə təsirinin öyrənilməsi;
* pambıq bitkisinin fenoloji inkişaf xüsusiyyətlərinin təhlil edilməsi;
* qozaların sayı və məhsul elementlərinin dəyişməsinin müəyyənləşdirilməsi;
* seolit və üzvi gübrələrin kompleks tətbiqinin pambıq bitkisinin inkişafına təsirinin qiymətləndirilməsi;
* əldə olunmuş nəticələrin müqayisəli təhlilinin aparılması.

Aparılmış tədqiqatların pambıqçılıqda torpaq münbitliyinin qorunması, məhsuldarlığın yüksəldilməsi və ekoloji baxımdan dayanıqlı becərmə texnologiyalarının tətbiqi baxımından mühüm praktik əhəmiyyətə malik olduğu hesab edilir.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 28-37
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20556491

Material və metodika

Tədqiqat işi Azərbaycan Respublikasının qərb bölgəsində yerləşən suvarılan boz-qəhvəyi torpaqlarda aparılmışdır. Təcrübə sahəsi pambıqçılıq üçün əlverişli torpaq-iqlim şəraiti ilə xarakterizə olunmuşdur. Bölgədə yay aylarında yüksək temperaturun və quraq hava şəraitinin müşahidə olunması pambıq bitkisinin inkişafı üçün münasib şərait yaratmışdır. Tədqiqat zamanı rayonlaşdırılmış pambıq sortundan istifadə edilmişdir.

Təcrübə sahəsinin torpaqları orta dərəcədə humusla təmin olunmuş, zəif qələvi reaksiyaya malik olmuşdur. Vegetasiya dövründə aqrotexniki tədbirlər bölgə üçün qəbul olunmuş becərmə texnologiyasına uyğun şəkildə həyata keçirilmişdir (Muradov, 2020).

Tədqiqat zamanı seolit və üzvi gübrələrin pambıq bitkisinin inkişaf göstəricilərinə təsiri öyrənilmişdir. Təcrübə aşağıdakı variantlar üzrə aparılmışdır:

1. Nəzarət
2. Mineral gübrə
3. Üzvi gübrə
4. Seolit
5. Mineral gübrə + seolit
6. Üzvi gübrə + seolit
7. Mineral + üzvi gübrə
8. Mineral + üzvi gübrə + seolit

Mineral gübrələr bölgə üçün qəbul olunmuş normaya uyğun tətbiq edilmişdir. Üzvi gübrə kimi yaxşı çürümüş peyindən istifadə olunmuşdur. Seolit torpağa səpin qabağı əsas becərmə zamanı verilmişdir.

Fenoloji müşahidələr vegetasiya dövrü ərzində mütəmadi şəkildə aparılmışdır. Bitkilərdə çıxışların alınması, qönçələmə, çiçəkləmə və qozaların formalaşması mərhələləri qeyd edilmişdir. Bitki boyu vegetasiya müddətində bir neçə dəfə ölçülmüşdür. Qozaların sayı və məhsul elementləri vegetasiya dövrünün sonunda müəyyən edilmişdir.

Torpaq və bitki analizləri mövcud aqrokimyəvi metodikalara uyğun aparılmışdır (Abbasov, 2018). Tədqiqat nəticələrinin statistik işlənməsi dispersion analiz üsulu ilə həyata keçirilmişdir. Variantlar üzrə orta göstəricilər müqayisəli şəkildə təhlil edilmiş və nəticələrin etibarlılığı qiymətləndirilmişdir.

Nəticələrin müzakirəsi

Seolit və üzvi gübrələrin pambıq bitkisinin boy göstəricilərinə təsiri

Aparılmış tədqiqatlar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, seolit və üzvi gübrələrin tətbiqi pambıq bitkisinin vegetativ inkişaf göstəricilərinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. Bitkinin boy göstəriciləri onun ümumi inkişaf səviyyəsini xarakterizə edən əsas bioloji göstəricilərdən biri hesab olunur.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 28-37
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20556491

Bitki boyunun normal formalaşması vegetativ və generativ orqanların inkişafı, fotosintez prosesinin intensivliyi və gələcək məhsuldarlığın səviyyəsi ilə sıx əlaqədardır (Hüseynov, 2017).

Tədqiqat zamanı müəyyən edilmişdir ki, nəzarət variantında bitkilərin boy göstəriciləri digər variantlarla müqayisədə daha aşağı olmuşdur. Bu hal torpaqda qida maddələrinin və nəmlik ehtiyatının məhdud olması ilə əlaqədar olmuşdur. Mineral gübrələrin tətbiqi bitkilərin boy artımını müəyyən qədər sürətləndirmişdir. Lakin üzvi gübrə və seolitin birlikdə tətbiq olunduğu variantlarda vegetativ inkişaf daha intensiv xarakter daşımışdır.

Seolit tətbiq olunan variantlarda torpağın su tutumu və qida maddələrinin saxlanılması yaxşılaşdığından bitkilərin inkişafı üçün daha əlverişli şərait yaranmışdır (Ramesh & Reddy, 2011). Seolitin məsaməli quruluşu torpaqda nəmlik ehtiyatının uzun müddət saxlanılmasına imkan vermişdir. Bu isə xüsusilə vegetasiya dövrünün isti və quraq mərhələlərində pambıq bitkisinin inkişafına müsbət təsir göstərmişdir.

Aparılmış müşahidələr göstərmişdir ki, ən yüksək boy göstəricisi mineral gübrə, üzvi gübrə və seolitin birlikdə tətbiq olunduğu variantda qeydə alınmışdır. Həmin variantda bitkilərin boyu nəzarət variantı ilə müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə yüksək olmuşdur. Bu nəticə torpağın qida və su rejiminin optimallaşması ilə əlaqədar olmuşdur.

Üzvi gübrələrin tətbiqi torpağın struktur vəziyyətini yaxşılaşdırmış və humus ehtiyatını artırmışdır (Yilmaz, 2020). Bunun nəticəsində kök sisteminin inkişafı sürətlənmiş və bitkilərin qida maddələrini mənimsəmə qabiliyyəti yüksəlmişdir. Torpaqda mikrobioloji fəallığın artması da vegetativ inkişaf proseslərinə müsbət təsir göstərmişdir.

Seolit tətbiqi nəticəsində bitkilərin boy artımı vegetasiya dövrü boyunca daha stabil olmuşdur. Wang və Peng (2010) qeyd etmişlər ki, seolit torpaqda ammonium və kalium ionlarının saxlanılmasını təmin etməklə bitkilərin qida maddələri ilə daha uzun müddət təmin olunmasına şərait yaradır. Tədqiqat nəticələri də bu fikirləri təsdiq etmişdir.

Bitki boyunun ölçülməsi nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, kompleks tətbiq variantlarında vegetativ inkişaf daha intensiv olmuşdur. Xüsusilə çiçəkləmə mərhələsində bitkilərin boy göstəriciləri arasında fərqlər daha aydın müşahidə edilmişdir. Bu dövrdə qida maddələrinə və suya tələbatın artması seolit və üzvi gübrələrin təsirini daha qabarıq şəkildə göstərmişdir.

Tədqiqat nəticələrinin müqayisəli təhlili göstərmişdir ki, yalnız mineral gübrələrin tətbiqi vegetativ inkişafı müəyyən qədər sürətləndirsə də, üzvi gübrə və seolitin birlikdə tətbiqi daha yüksək nəticə vermişdir. Bu hal torpağın aqrofiziki və aqrokimyəvi xüsusiyyətlərinin yaxşılaşması ilə əlaqədar olmuşdur.

Glazer (2019) tərəfindən aparılmış tədqiqatlarda da qeyd edilmişdir ki, seolit torpaqda qida maddələrinin saxlanılmasını yaxşılaşdırmaqla bitkilərin inkişafına müsbət təsir göstərir. Polat və Karaca

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 28-37
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20556491

(2004) isə müəyyən etmişlər ki, seolit tətbiqi torpağın su tutumunu artıraraq quraqlıq şəraitində bitkilərin inkişafını stabilləşdirir.

Beləliklə, aparılmış tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, seolit və üzvi gübrələrin kompleks tətbiqi pambıq bitkisinin boy göstəricilərinin yüksəlməsinə və vegetativ inkişafın intensivləşməsinə müsbət təsir göstərmişdir. Ən yüksək göstəricilər mineral gübrə, üzvi gübrə və seolitin birlikdə tətbiq olunduğu variantda müşahidə edilmişdir.

Fenoloji inkişaf göstəricilərinin təhlili

Pambıq bitkisinin fenoloji inkişaf mərhələləri onun bioloji xüsusiyyətlərini və məhsuldarlıq potensialını xarakterizə edən əsas göstəricilərdən biri hesab edilir. Vegetasiya dövründə çıxışların alınması, qönçələmə, çiçəkləmə və qozaların formalaşması mərhələlərinin normal və vaxtında keçməsi məhsulun formalaşmasına birbaşa təsir göstərir (Hüseynov, 2017). Bu baxımdan seolit və üzvi gübrələrin pambıq bitkisinin fenoloji inkişafına təsirinin öyrənilməsi mühüm elmi-praktik əhəmiyyət kəsb edir.

Aparılmış müşahidələr nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, tətbiq olunan aqrotexniki tədbirlər pambıq bitkisinin inkişaf mərhələlərinin gedişinə əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Nəzarət variantında vegetasiya mərhələlərinin keçməsi digər variantlarla müqayisədə daha gec müşahidə edilmişdir. Bu hal torpaqda qida maddələrinin və nəmlik ehtiyatının məhdud olması ilə əlaqədar olmuşdur.

Mineral gübrələrin tətbiqi vegetasiya proseslərini müəyyən qədər sürətləndirmişdir. Bitkilərin qönçələmə və çiçəkləmə mərhələlərinə keçməsi nəzarət variantına nisbətən daha erkən baş vermişdir. Lakin ən yüksək nəticələr seolit və üzvi gübrələrin birlikdə tətbiq olunduğu variantlarda müşahidə edilmişdir.

Fenoloji müşahidələrin nəticələri göstərmişdir ki, kompleks tətbiq variantlarında çıxışların alınması daha bərabər və intensiv olmuşdur. Bu hal torpağın nəmlik və hava rejiminin yaxşılaşması ilə əlaqədar olmuşdur. Üzvi gübrələrin torpaq strukturunu yaxşılaşdırması və seolitin su saxlama qabiliyyəti toxumların cücərməsi üçün daha əlverişli şərait yaratmışdır (Yilmaz, 2020).

Qönçələmə mərhələsinin başlanması kompleks tətbiq variantlarında digər variantlarla müqayisədə daha erkən qeydə alınmışdır. Bu dövrdə bitkilərin qida maddələrinə olan tələbatı yüksək olduğundan torpaqda qida elementlərinin əlçatan vəziyyətdə olması vegetativ inkişafı sürətləndirmişdir. Seolitin yüksək ion mübadilə qabiliyyəti qida maddələrinin torpaqda saxlanılmasına və bitkilər tərəfindən daha səmərəli mənimsənilməsinə şərait yaratmışdır (Ramesh & Reddy, 2011).

Çiçəkləmə mərhələsinin təhlili göstərmişdir ki, seolit tətbiq olunan variantlarda bu mərhələ daha intensiv keçmişdir. Çiçəklərin sayı və inkişaf səviyyəsi digər variantlarla müqayisədə daha yüksək olmuşdur. Bu isə gələcək məhsul elementlərinin formalaşmasına müsbət təsir göstərmişdir.

Wang və Peng (2010) qeyd etmişlər ki, seolit torpaqda qida maddələrinin yuyulmasının qarşısını almaqla vegetasiya dövründə bitkilərin qida təminatını stabilləşdirir. Aparılmış tədqiqat nəticələri də bu

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 28-37
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20556491

fikirləri təsdiq etmişdir. Seolit tətbiq olunan variantlarda vegetasiya prosesləri daha stabil xarakter daşımışdır.

Qozaların formalaşması mərhələsində də variantlar arasında müəyyən fərqlər müşahidə olunmuşdur. Kompleks tətbiq variantlarında qozaların formalaşması daha intensiv və erkən başlamışdır. Bu hal vegetativ inkişafın daha optimal keçməsi ilə əlaqədar olmuşdur.

Fenoloji inkişaf mərhələlərinin davametmə müddəti də variantlar üzrə fərqlənmişdir. Nəzarət variantında vegetasiya dövrü daha uzun olmuşdur. Seolit və üzvi gübrələrin tətbiqi isə bitkilərin inkişaf proseslərini sürətləndirmiş və vegetasiya dövrünün daha səmərəli keçməsinə səbəb olmuşdur.

Tədqiqat nəticələrinin müqayisəli təhlili göstərmişdir ki, torpaqda nəmlik və qida maddələrinin stabil saxlanılması pambıq bitkisinin fenoloji inkişafına mühüm təsir göstərir. Seolitin məsaməli quruluşu torpağın su tutumunu artırmış və quraqlıq şəraitində bitkilərin inkişafını stabilləşdirmişdir (Polat & Karaca, 2004).

Fenoloji müşahidələr nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, kompleks tətbiq variantlarında vegetativ və generativ inkişaf mərhələləri arasında daha optimal uyğunluq yaranmışdır. Bu isə məhsul elementlərinin daha yaxşı formalaşmasına şərait yaratmışdır.

Glazer (2019) tərəfindən aparılmış tədqiqatlarda da qeyd edilmişdir ki, seolit tətbiqi bitkilərin vegetasiya proseslərini optimallaşdırır və qida maddələrinin istifadəsinin effektivliyini artırır. Tədqiqat zamanı əldə olunan nəticələr həmin fikirlərlə uyğunluq təşkil etmişdir.

Beləliklə, aparılmış fenoloji müşahidələrin nəticələri göstərmişdir ki, seolit və üzvi gübrələrin kompleks tətbiqi pambıq bitkisinin inkişaf mərhələlərinin daha intensiv və optimal keçməsinə müsbət təsir göstərmişdir. Ən yüksək göstəricilər mineral gübrə, üzvi gübrə və seolitin birlikdə tətbiq olunduğu variantda müşahidə edilmişdir.

Qozaların sayı və məhsul elementlərinin dəyişməsi

Pambıq bitkisində məhsuldarlığın formalaşmasına təsir edən əsas göstəricilərdən biri qozaların sayı və məhsul elementlərinin inkişaf səviyyəsidir. Qozaların normal formalaşması və inkişafı bitkinin vegetativ vəziyyəti, torpağın qida maddələri ilə təminatı və su rejimi ilə sıx əlaqədardır (Hüseynov, 2017). Bu baxımdan seolit və üzvi gübrələrin qozaların sayı və məhsul elementlərinə təsirinin öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Aparılmış tədqiqat nəticələri göstərmişdir ki, tətbiq olunan aqrotexniki tədbirlər pambıq bitkisində məhsul elementlərinin formalaşmasına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Nəzarət variantında qozaların sayı digər variantlarla müqayisədə daha aşağı olmuşdur. Bu hal torpaqda qida maddələrinin və nəmlik ehtiyatının kifayət qədər olmaması ilə əlaqədar olmuşdur.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 28-37
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20556491

Mineral gübrələrin tətbiqi qozaların sayının artmasına müəyyən qədər müsbət təsir göstərmişdir. Lakin ən yüksək göstəricilər seolit və üzvi gübrələrin birlikdə tətbiq olunduğu variantlarda müşahidə edilmişdir. Kompleks tətbiq variantında bir bitkidə formalaşan qozaların sayı nəzarət variantı ilə müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə yüksək olmuşdur.

Üzvi gübrələrin tətbiqi torpağın struktur vəziyyətini yaxşılaşdırmış və bitkilərin qida maddələrindən istifadəsini artırmışdır (Yilmaz, 2020). Bunun nəticəsində vegetativ inkişaf daha intensiv getmiş və generativ orqanların formalaşması üçün əlverişli şərait yaranmışdır.

Seolit tətbiqi torpağın su tutumunu və ion mübadilə qabiliyyətini artırmışdır. Bu isə vegetasiya dövründə qida maddələrinin bitkilər tərəfindən daha stabil mənimsənilməsinə şərait yaratmışdır (Ramesh & Reddy, 2011). Nəticədə qozaların formalaşması daha intensiv xarakter daşımışdır.

Tədqiqat nəticələrinə əsasən qozaların ən yüksək sayı mineral gübrə, üzvi gübrə və seolitin birlikdə tətbiq olunduğu variantda müşahidə edilmişdir. Bu variantda qozaların sayı nəzarət variantı ilə müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə çox olmuşdur. Bitkilərin vegetativ inkişafının optimal səviyyədə olması generativ orqanların inkişafına müsbət təsir göstərmişdir.

Qozaların orta çəkisinin təhlili göstərmişdir ki, seolit tətbiq olunan variantlarda məhsul elementləri daha yaxşı inkişaf etmişdir. Bu hal torpaqda su və qida maddələrinin daha sabit saxlanılması ilə əlaqədar olmuşdur. Wang və Peng (2010) qeyd etmişlər ki, seolit qida maddələrinin torpaqdan yuyulmasının qarşısını alaraq bitkilərin inkişafına müsbət təsir göstərir. Aparılmış tədqiqat nəticələri də bu fikirlərlə uyğunluq təşkil etmişdir.

Qozaların açılma faizi də variantlar üzrə fərqlənmişdir. Kompleks tətbiq variantlarında qozaların açılması daha intensiv və bərabər şəkildə baş vermişdir. Bu isə məhsulun keyfiyyət göstəricilərinə müsbət təsir göstərmişdir.

Fenoloji müşahidələrin nəticələri göstərmişdir ki, vegetativ inkişafın optimal keçdiyi variantlarda qozaların sayı da daha yüksək olmuşdur. Xüsusilə seolit tətbiq olunan variantlarda quraqlıq şəraitinin mənfi təsiri nisbətən zəif müşahidə edilmişdir. Seolitin su saxlama xüsusiyyəti vegetasiya dövründə bitkilərin su təminatını yaxşılaşdırmışdır (Polat & Karaca, 2004).

Tədqiqat nəticələrinin müqayisəli təhlili göstərmişdir ki, yalnız mineral gübrələrin tətbiqi məhsul elementlərinin formalaşmasını müəyyən qədər yaxşılaşdırsa da, üzvi gübrə və seolitin birlikdə tətbiqi daha yüksək nəticə vermişdir. Bu hal torpağın aqrofiziki və aqrokimyəvi xüsusiyyətlərinin yaxşılaşması ilə əlaqədar olmuşdur.

Glazer (2019) tərəfindən aparılmış tədqiqatlarda qeyd edilmişdir ki, seolit torpaqda qida maddələrinin saxlanılmasını yaxşılaşdırmaqla məhsuldarlığın formalaşmasına müsbət təsir göstərir. Tədqiqat zamanı əldə olunan nəticələr həmin fikirləri təsdiq etmişdir.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20556491

Beləliklə, aparılmış tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, seolit və üzvi gübrələrin kompleks tətbiqi pambıq bitkisində qozaların sayı və məhsul elementlərinin formalaşmasına müsbət təsir göstərmişdir. Ən yüksək göstəricilər mineral gübrə, üzvi gübrə və seolitin birlikdə tətbiq olunduğu variantda müşahidə edilmişdir.

Nəticə

Aparılmış tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, seolit və üzvi gübrələrin pambıq bitkisinin inkişaf göstəricilərinə əhəmiyyətli müsbət təsiri vardır. Tətbiq olunan aqrotexniki tədbirlər bitkilərin vegetativ və generativ inkişaf proseslərini sürətləndirmiş, məhsul elementlərinin formalaşmasını yaxşılaşdırmışdır.

Tədqiqat zamanı müəyyən edilmişdir ki, seolit və üzvi gübrələrin birlikdə tətbiqi pambıq bitkisinin boy göstəricilərinin yüksəlməsinə səbəb olmuşdur. Kompleks tətbiq variantlarında vegetativ inkişaf daha intensiv xarakter daşımış və bitkilərin inkişafı üçün daha əlverişli şərait formalaşmışdır.

Fenoloji müşahidələrin nəticələri göstərmişdir ki, seolit tətbiqi pambıq bitkisinin inkişaf mərhələlərinin daha erkən və intensiv keçməsinə müsbət təsir göstərmişdir. Qönçələmə, çiçəkləmə və qozaların formalaşması mərhələləri kompleks tətbiq variantlarında daha sürətli baş vermişdir.

Qozaların sayı və məhsul elementlərinin təhlili nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, seolit və üzvi gübrələrin birlikdə tətbiqi məhsul elementlərinin formalaşmasını yaxşılaşdırmışdır. Ən yüksək göstəricilər mineral gübrə, üzvi gübrə və seolitin birlikdə tətbiq olunduğu variantda müşahidə edilmişdir.

Müəyyən olunmuşdur ki, seolit torpaqda qida maddələrinin və nəmlik ehtiyatının saxlanılmasını yaxşılaşdırmaqla pambıq bitkisinin inkişafına müsbət təsir göstərir. Üzvi gübrələrin tətbiqi isə torpağın struktur vəziyyətini və mikrobioloji fəallığını yaxşılaşdıraraq bitkilərin qida maddələrindən daha səmərəli istifadə etməsinə şərait yaratmışdır.

Beləliklə, aparılmış tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, seolit və üzvi gübrələrin kompleks tətbiqi pambıqçılıqda torpaq münbitliyinin qorunması, bitkilərin inkişafının yaxşılaşdırılması və məhsuldarlığın artırılması baxımından perspektivli aqrotexniki üsullardan biri hesab edilə bilər.

Ədəbiyyatlar

1. Abbasov, İ. B. (2018). *Aqrokimya*. Bakı: Elm.
2. Əliyev, Ə. H. (2018). *Torpaq münbitliyi və onun idarə olunması*. Bakı: Elm.
3. FAO. (2022). *World fertilizer trends and outlook to 2025*. Rome: Food and Agriculture Organization.
4. Glazer, B. (2019). Zeolites for nutrient retention in agriculture. *Soil Science Review, 42*(3), 145–159.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

5. Hüseynov, F. M. (2017). *Pambıq bitkisinin biologiyası və becərilməsi*. Bakı: Elm.
6. Məmmədov, G. Ş. (2018). *Azərbaycanın torpaq ehtiyatları*. Bakı: Elm.
7. Muradov, P. Z. (2020). *Suvarma şəraitində pambıq becərilməsi*. Bakı: Elm və Təhsil.
8. Polat, E., & Karaca, M. (2004). Effects of natural zeolite on soil properties and crop yield. *Journal of Plant Nutrition, 27*(11), 1991–1998.
9. Ramesh, K., & Reddy, D. D. (2011). Zeolites and their agricultural applications. *Advances in Agronomy, 113*, 219–241.
10. Wang, S., & Peng, Y. (2010). Natural zeolites as effective adsorbents in agriculture. *Chemical Engineering Journal, 156*, 11–24.
11. Yilmaz, E. (2020). Organic fertilizers and sustainable agriculture. *Agriculture Reviews, 15*(2), 88–102.
12. Zaman, M. (2019). Soil organic matter and crop productivity. *Soil Use and Management, 35*, 321–330.

SUMMARY

The effect of zeolite and organic fertilizers on the growth indicators of cotton plant

Mahammad Zeynalov
Azerbaijan State Agrarian University, Ganja, Azerbaijan

The article investigates the effect of zeolite and organic fertilizers on the growth indicators of cotton plants. During the research, vegetative growth, plant height, phenological characteristics, boll number, and yield components of cotton plants were comparatively analyzed. It was determined that the combined application of zeolite and organic fertilizers accelerated the growth processes of cotton plants and positively affected the formation of vegetative and generative organs. In the combined treatment variants, plant height increased, boll number rose, and phenological stages progressed more intensively. According to the research results, zeolite improved the retention of nutrients and moisture in the soil, thereby increasing cotton growth and productivity. It was established that the integrated application of zeolite and organic fertilizers is one of the promising agrotechnical methods for maintaining soil fertility and increasing cotton productivity.

Keywords: *cotton plant; zeolite; organic fertilizer; soil fertility; phenological development; productivity; agrochemistry*

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal
Journal homepage: https://horizonmsj.com/
ISSN 3135-4890
E-ISSN 3135-4904

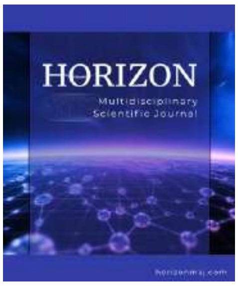

Original Research Paper

Orta məktəblərdə diferensial təlim strategiyaları

Aliyə Əliyeva

[1] *Bakı Slavyan Universiteti, Bakı, Azərbaycan*

Article history
Received: 06.06.2026
Revised: 11.06.2026
Accepted: 15.06.2026

*Corresponding Author: Aliyə Əliyeva, *Bakı Slavyan Universiteti, Bakı, Azərbaycan, Azərbaycan*;
Email: aliyealiyeva1406@gmail.com

Xülasə
Bu məqalədə orta məktəblərdə diferensial təlim strategiyalarının tətbiqi araşdırılmışdır. Tədqiqat müəllimlərin diferensial təlimi şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərinə, maraqlarına və öyrənmə tərzlərinə uyğun necə tətbiq etdiklərini və bu strategiyaların şagirdlərin akademik nailiyyətlərinə təsirini qiymətləndirmişdir. Nəticələr göstərir ki, səviyyəyə uyğunlaşdırılmış tapşırıqlar, çevik qruplaşdırma və yaradıcı layihələr şagirdlərin dərs prosesində fəal iştirakını və akademik nəticələrinin yüksəlməsini təmin edir.
Açar sözlər: *diferensial təlim; orta məktəb; fərdi yanaşma; öyrənmə tərzi; qruplaşdırma; yaradıcı tapşırıq; akademik nailiyyət; inklüziv təhsil; müəllim təcrübəsi; tədris strategiyası*

Giriş

Müasir təhsil sisteminin ən böyük hədəflərindən biri hər bir şagirdə fərdi fərd kimi yanaşmaq və onun potensialını maksimum dərəcədə üzə çıxarmaqdır. Çünki eyni sinifdə əyləşən uşaqların öyrənmə sürəti, maraq dairəsi və qabiliyyətləri bir-birindən tamamilə fərqlənir. Bütün şagirdlərə eyni metodla yanaşmaq bəzilərinin dərsdən geri qalmasına, bəzilərinin isə sıxılmasına səbəb olur. Məhz bu ehtiyacdan yaranan diferensial (fərdiləşdirilmiş) təlim yanaşması müasir pedaqogikanın ən aktual mövzularından biridir.

Diferensial təlim şagirdlərin fərdi ehtiyaclarına uyğun tədris mühitinin yaradılmasını və hər bir şagirdin potensialının inkişaf etdirilməsini hədəfləyən mühüm pedaqoji yanaşmadır. Bu yanaşma müxtəlif qabiliyyət və öyrənmə xüsusiyyətlərinə malik şagirdlərin təlim prosesində daha fəal iştirak etməsinə və onların akademik nailiyyətlərinin yüksəldilməsinə şərait yaradır.

Təlim prosesində diferensiallaşdırmanın tətbiqi müəllimdən dərsin təşkilində müxtəlif metod və vasitələrdən istifadə etməyi tələb edir. Belə ki, müəllim yeni mövzunun izahı zamanı həm şifahi, həm də vizual vasitələrdən istifadə edə bilər. Bu zaman müəllim mövzunu izah etməklə yanaşı, müxtəlif vizual materiallar nümayiş etdirərək şagirdlərin mövzunu daha yaxşı mənimsəməsinə şərait yaradır. Bundan əlavə, müəllim kiçik qruplarla işləməklə mövzunu yenidən izah edə bilər və bu prosesə akademik baxımdan daha güclü şagirdləri də cəlb edə bilər. Bu üsul şagirdlər arasında qarşılıqlı öyrənmə mühitinin formalaşmasına da kömək edir (Stronge, 2018).

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license.

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 38-44
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20556858

Diferensial təlim yanaşmasının digər mühüm xüsusiyyətlərindən biri tədris materiallarının müxtəlif formada təqdim edilməsidir. Oxu materiallarının yalnız bir mətn formatında deyil, bir neçə variantda təqdim olunması fərqli oxu bacarıqlarına malik şagirdlərin dərs prosesində daha fəal iştirakına imkan yaradır. Bununla yanaşı, müəllim şagirdlərin fərdi ehtiyaclarını nəzərə alaraq müxtəlif köməkçi vasitələrdən istifadə edə bilər. Bu vasitələr şagirdlərin mövzunu daha yaxşı qavramasına və biliklərin möhkəmləndirilməsinə kömək edir.

Şagirdlərin öyrəndiklərini ifadə etməsi üçün də müxtəlif yanaşmalar tətbiq edilə bilər. Məsələn, müəllim dərs prosesində rollu oyunlardan istifadə edə, şifahi cavab əvəzinə məktub yazmaq kimi yaradıcı tapşırıqlar verə və ya şagirdlərin həm fərdi, həm də qrup şəklində işləməsinə şərait yarada bilər. Bu yanaşmalar şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətinin inkişafına və dərsə marağının artmasına müsbət təsir göstərir. Eyni zamanda diferensial təlim müxtəlif öyrənmə tərzlərini nəzərə almağa imkan verir. Belə ki, bəzi şagirdlər təkbaşına işləməyə üstünlük verərkən, digərləri qrup daxilində fəaliyyət göstərməyi daha effektiv hesab edir. Müəllim bu fərqləri nəzərə alaraq hər bir şagird üçün uyğun öyrənmə mühiti yaratmalıdır (Stronge, 2018).

Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, diferensial təlim yanaşmaları həm adi, həm də xüsusi təhsil ehtiyacı olan şagirdlərin öyrənmə prosesinin daha səmərəli təşkilinə kömək edən müasir və effektiv metodlardan biridir. Bu yanaşma müxtəlif öyrənmə üslublarına və düşüncə tərzinə malik şagirdlərə zəruri bilik və bacarıqların öyrədilməsi və mənimsədilməsi üçün tətbiq olunan mühüm tədris strategiyasıdır. Diferensial təlim bir proses kimi qəbul edilməli və müəllimlər tərəfindən şagirdlər üçün ən uyğun tədris şəraitinin yaradılması məqsədilə ardıcıl şəkildə həyata keçirilməlidir.

Öyrənmə prosesi ümumilikdə dörd əsas aspektdən ibarət hesab olunur. Birinci aspekt fənnin məzmunu və əldə olunması gözlənilən nəticələrlə, yəni təhsil standartları ilə bağlıdır. İkinci aspekt şagirdlərin mövcud bilik səviyyəsi, bacarıqları, inkişaf mərhələsi və xüsusi ehtiyacları ilə əlaqədardır. Üçüncü aspekt tədris prosesində istifadə olunan metodlar, tapşırıqlar, əlavə resurslar, vizual materiallar, həmçinin ev tapşırıqları və praktiki məşqlərlə bağlıdır. Dördüncü aspekt isə qiymətləndirmə metod və formalarını əhatə edir. Diferensiallaşdırılmış təlimin uğurla həyata keçirilməsi üçün tədris prosesinin bütün bu aspektlərinin fərdi yanaşmaya uyğun şəkildə tənzimlənməsi vacib hesab olunur (Əliyev, 2019).

Diferensial təlimin tətbiqi müxtəlif fənlər üzrə fərqli formalarda həyata keçirilə bilər. Məsələn, Azərbaycan dili dərslərində müəllim sinfi şagirdlərin bilik səviyyəsinə uyğun olaraq üç qrupa bölə bilər. Əsas qrupda qrammatik qaydaları anlamaqda çətinlik çəkən şagirdlər üçün daha çox vizual və praktik tapşırıqlar təqdim edilir. Orta səviyyəli qrupda qrammatik qaydaları mənimsəmiş, lakin yazı bacarıqlarını inkişaf etdirməyə ehtiyacı olan şagirdlərə mətn üzərində işləmə tapşırıqları verilir. İrəli səviyyəli qrupda

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 38-44
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20556858

isə yüksək nəticələr göstərən şagirdlərə yaradıcı yazı və esse yazmaq kimi daha mürəkkəb tapşırıqlar təqdim olunur.

Riyaziyyat dərslərində də diferensial yanaşma geniş tətbiq edilə bilər. Müəllim eyni mövzunu fərqli çətinlik səviyyələrinə uyğun şəkildə izah edə bilər. Aşağı səviyyəli şagirdlər üçün mövzu vizual və praktik metodlarla izah olunur, orta səviyyəli şagirdlər üçün əlavə nümunələr və qrup işləri təşkil edilir, yüksək səviyyəli şagirdlər üçün isə tədqiqat xarakterli problemlər və məntiqi suallar təqdim edilir. Bu yanaşma hər bir şagirdin öz potensialına uyğun şəkildə inkişaf etməsinə imkan yaradır.

Təbiət fənlərinin tədrisində diferensial təlim eksperimentlərə əsaslanan yanaşmalar vasitəsilə həyata keçirilə bilər. Bu zaman şagirdlər ətraf mühitlə bağlı müxtəlif layihələr hazırlayır və praktiki fəaliyyətə cəlb olunurlar. Bundan əlavə, problemyönlü öyrənmə üsulundan istifadə etməklə şagirdlərə açıq suallar təqdim olunur və onların müstəqil araşdırma aparmasına şərait yaradılır. Texnologiya və multimedia vasitələrinin tətbiqi də bu prosesdə mühüm rol oynayır. Video materiallar, simulyasiyalar və interaktiv testlər şagirdlərin mövzunu daha dərindən mənimsəməsinə kömək edir.

Xarici dil dərslərində də diferensial yanaşma effektiv nəticələr verir. Müəllim şagirdləri dil bacarıqlarına uyğun olaraq qruplara ayıra bilər. Danışıq bacarıqları zəif olan şagirdlər qısa dialoqlar və dinləmə tapşırıqları üzərində işləyirlər. Orta səviyyəli şagirdlər müxtəlif situasiyalar əsasında rol oyunlarında iştirak edərək dil bacarıqlarını inkişaf etdirirlər. Bu cür fəaliyyətlər şagirdlərin həm dil bacarıqlarını, həm də ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirməyə kömək edir (Paşayeva, 2025).

Təhsildə aparılan islahatlar və yeni tədris yanaşmalarının tətbiqi diferensial təlimə olan marağı daha da artırmışdır. Bir sıra ölkələrdə təhsil sistemində həyata keçirilən yeniliklər çərçivəsində diferensiallaşdırılmış təlim müəllimlərin pedaqoji fəaliyyətinin mühüm tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Bu baxımdan müəllimlərin diferensial təlimi necə başa düşməsi və praktikada necə tətbiq etməsi xüsusi elmi maraq doğurur. Məhz bu səbəbdən müəllimlərin diferensial təlimə münasibətinin və onun tətbiqi xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi müasir pedaqoji tədqiqatların mühüm istiqamətlərindən biri hesab olunur.

Bu sahədə aparılmış tədqiqatlardan biri Qazaxıstanda istedadlı uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş məktəblərdən birində fəaliyyət göstərən müəllimlərin diferensiallaşdırılmış təlimə dair anlayış və təcrübələrinin öyrənilməsinə həsr olunmuşdur. Sözügedən tədqiqatın məqsədi müəllimlərin diferensiallaşdırılmış təlimi necə anladıqlarını və onu dərs prosesində necə tətbiq etdiklərini araşdırmaqdan ibarət olmuşdur. Tədqiqat eyni zamanda fənn üzrə koordinator kimi fəaliyyət göstərən müəllimlərin diferensial təlimin inkişafında oynadıqları rolu və təhsil liderliyinin bu prosesə təsirini də müəyyənləşdirməyə yönəlmişdir.

Araşdırmada keyfiyyət yönümlü tədqiqat metodundan istifadə edilmişdir. Tədqiqatın daha dərin və hərtərəfli aparılması məqsədilə “case study” (situasiya təhlili) metodu seçilmişdir. Bu metod konkret təhsil

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 38-44
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20556858

müəssisəsində baş verən pedaqoji proseslərin və praktikaların daha ətraflı araşdırılmasına imkan yaradır. Tədqiqat çərçivəsində məlumatların etibarlılığını artırmaq məqsədilə müxtəlif məlumat toplama üsullarından istifadə olunmuşdur. Belə ki, tədqiqatda yarımstrukturlaşdırılmış fərdi müsahibələr, dərs müşahidələri və sənəd təhlili metodlarından istifadə edilmişdir. Bu üsullar vasitəsilə əldə olunan məlumatların triangulyasiyası həyata keçirilmiş və nəticələrin daha obyektiv şəkildə qiymətləndirilməsi təmin edilmişdir (Differentiate Instruction, 2021).

Tədqiqatın nəticələri göstərmişdir ki, müəllimlərin diferensiallaşdırılmış təlimə yanaşmaları və onu anlama səviyyələri arasında müəyyən fərqlər mövcuddur. Araşdırmada iştirak edən bəzi müəllimlər diferensial təlimi şagirdlərin fərdi maraqları, ehtiyacları və öyrənmə üslubları nəzərə alınmaqla onların təlim imkanlarının genişləndirilməsi kimi qiymətləndirmişlər. Bu yanaşma şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasına və onların potensial imkanlarının inkişaf etdirilməsinə yönəlmiş pedaqoji fəaliyyətin vacibliyini göstərir. Digər müəllimlər isə diferensial təlimi əsasən tədris proqramının tələblərinə nail olmaq üçün istifadə olunan vasitə kimi dəyərləndirmişlər

Araşdırma nəticələri onu da göstərmişdir ki, müəllimlərin diferensial təlimə fərqli yanaşmaları onların tədris fəaliyyətinə də müəyyən təsir göstərir. Belə ki, bəzi müəllimlər diferensiallaşdırılmış təlimi şagirdlər üçün daha əlverişli və fərdi təlim şəraitinin yaradılması vasitəsi kimi tətbiq edirlər. Bu zaman müəllimlər şagirdlərin fərdi təhsil ehtiyaclarını nəzərə alaraq müxtəlif metod və strategiyalardan istifadə edirlər. Digər tərəfdən, bəzi müəllimlər diferensial təlimi əsasən şagirdlərin bacarıq və qabiliyyətlərinə görə qruplaşdırılması ilə əlaqələndirir və bu yanaşma bəzən şagirdlər üçün yaradılan öyrənmə imkanlarını məhdudlaşdıra bilir. Bu isə diferensial təlimin mahiyyətinin bütün müəllimlər tərəfindən eyni şəkildə dərk edilmədiyini göstərir.

Beləliklə, aparılmış tədqiqat diferensiallaşdırılmış təlimin müəllimlər tərəfindən müxtəlif formalarda başa düşüldüyünü və tətbiq edildiyini göstərir. Müəllimlərin bu yanaşmanı necə qəbul etməsi və tətbiq etməsi tədris prosesinin təşkilinə və şagirdlərin öyrənmə imkanlarına birbaşa təsir göstərir. Bu səbəbdən diferensial təlimin nəzəri əsaslarının və praktik tətbiq xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi müasir təhsil sisteminin inkişafı baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir (Differentiate Instruction, 2021).

Son dövrlərdə aparılan araşdırmalar göstərir ki, diferensial təlimin əsas məqsədi şagirdlərin müxtəlif öyrənmə ehtiyaclarını nəzərə almaq və onların potensialını maksimum inkişaf etdirməkdir. Müəllimlər bu yanaşmanı tətbiq edərkən təlimin məzmununu, öyrənmə prosesini və qiymətləndirmə üsullarını şagirdlərin səviyyəsinə uyğun şəkildə dəyişdirirlər. Bu, həm yüksək nailiyyət göstərən, həm də əlavə dəstəyə ehtiyacı olan şagirdlər üçün daha əlverişli öyrənmə mühiti yaradır (Zulfqar, 2024).

Orta məktəblərdə diferensial təlim strategiyalarından biri tədris materialının səviyyələrə uyğunlaşdırılmasıdır. Müəllimlər eyni mövzunu müxtəlif çətinlik səviyyələrində təqdim etməklə

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 38-44
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20556858

şagirdlərin mövzunu öz imkanlarına uyğun şəkildə mənimsəməsinə şərait yaradırlar. Məsələn, bəzi şagirdlər üçün əsas anlayışların möhkəmləndirilməsinə yönəlmiş tapşırıqlar verilir, daha yüksək səviyyəli şagirdlər isə analitik düşünmə və problemlərin həllinə yönəlmiş tapşırıqlarla işləyirlər. Araşdırmalar göstərir ki, bu cür adaptiv yanaşma şagirdlərin dərsə marağını artırır və onların təlim prosesində aktiv iştirakını gücləndirir (Song, 2025).

Diferensial təlimin effektiv strategiyalarından biri də çevik qruplaşdırmadır. Bu strategiya çərçivəsində müəllim şagirdləri onların bilik səviyyəsinə, maraqlarına və ya öyrənmə tempinə uyğun qruplara ayırır. Qrup işi şagirdlərin bir-birindən öyrənməsinə, əməkdaşlıq bacarıqlarının inkişafına və sosial ünsiyyətin güclənməsinə kömək edir. Müasir tədqiqatlar göstərir ki, çevik qruplaşdırma strategiyası şagirdlərin motivasiyasını artırır və onların dərs materialını daha effektiv mənimsəməsinə şərait yaradır (Tran Thanh Huong, 2025).

tətbiqində layihə əsaslı və yaradıcı tapşırıqların verilməsi də mühüm rol oynayır. Müəllimlər bu strategiya vasitəsilə şagirdlərin fərdi maraqlarını nəzərə alaraq müxtəlif layihələr və problemlər təqdim edə bilirlər. Bu yanaşma şagirdlərin tənqidi düşünmə və yaradıcı düşünmə bacarıqlarının inkişafına kömək edir. Son araşdırmalar göstərir ki, müəllimlər diferensial təlim tətbiq edərkən yaradıcı fəaliyyətlərdən və problem əsaslı tapşırıqlardan istifadə etdikdə şagirdlərin məhsuldarlığı və öyrənmə nəticələri əhəmiyyətli dərəcədə artır (Kovalev, 2024).

Eyni zamanda diferensial təlim müasir inklüziv təhsil yanaşması ilə də sıx bağlıdır. Müxtəlif tədqiqatlar göstərir ki, fərdi ehtiyaclara uyğunlaşdırılmış tədris strategiyaları şagirdlərin motivasiyasını artırır, onların müstəqil öyrənmə bacarıqlarını inkişaf etdirir və akademik nəticələrin yüksəlməsinə səbəb olur. Bu baxımdan diferensial təlim həm ümumi təhsil alan, həm də xüsusi təhsil ehtiyacları olan şagirdlər üçün daha əlverişli təlim mühiti yaradır.

Beləliklə, orta məktəblərdə diferensial təlim strategiyalarının tətbiqi təlim prosesinin daha çevik və effektiv təşkilinə imkan verir. Müasir tədqiqatlar göstərir ki, tədris materialının uyğunlaşdırılması, çevik qruplaşdırma, yaradıcı tapşırıqlar və fərdi qiymətləndirmə kimi strategiyalar şagirdlərin öyrənmə prosesində daha fəal iştirakını təmin edir və onların akademik nailiyyətlərinin yüksəlməsinə müsbət təsir göstərir. Bu səbəbdən diferensial təlim strategiyalarının tətbiqi müasir məktəblərdə təhsilin keyfiyyətinin artırılması üçün vacib pedaqoji yanaşmalardan biri hesab olunur.

Nəticə

Bu tədqiqat müasir məktəblərdə diferensiallaşdırılmış təlimin sadəcə bir nəzəriyyə deyil, təhsilin keyfiyyətini artıran canlı və dinamik bir proses olduğunu növbəti dəfə sübut edir. Araşdırmalar göstərir ki, hər bir şagirdin öyrənmə sürəti, maraq dünyası və qabiliyyəti fərqlidir. Buna görə də, sinifdəki bütün uşaqlara eyni standart metodlarla yanaşmaq artıq gözlənilən effektivliyi vermir.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20556858

Məqalədə nəzərdən keçirilən yerli və beynəlxalq təcrübələr əsasında aşağıdakı mühüm qənaətlərə gəlmək olar:

Şagird mərkəzli mühit: Tədris materiallarının səviyyələrə görə uyğunlaşdırılması, çevik qruplaşdırma və yaradıcı tapşırıqlar şagirdlərin dərsə olan marağını (motivasiyasını) kəskin şəkildə artırır. Uşaqlar öz güclərinə uyğun tapşırıqlar yerinə yetirdikdə təlim prosesində daha aktiv olurlar.

Müəllim amili və yanaşma fərqləri: Təcrübə göstərir ki, müəllimlərin diferensial təlimi qəbul etmə və anlama səviyyələri fərqlidir. Bəzi pedaqoqlar bunu şagirdin potensialını üzə çıxaran fərdi inkişaf vasitəsi kimi gördüyü halda, digərləri sadəcə proqramı çatdırmaq və ya sinfi qruplara bölmək mexanizmi kimi başa düşür. Bu da o deməkdir ki, yanaşmanın uğuru birbaşa müəllimlərin peşəkar hazırlığından və düzgün idarəetmədən asılıdır.

İnklüzivlik və çoxşaxəlilik: Diferensial təlim həm xüsusi istedadı olan uşaqların, həm də öyrənməkdə çətinlik çəkən şagirdlərin eyni sinif mühitində sıxılmadan və geri qalmadan inkişaf etməsinə imkan yaradır. Bu yanaşma Azərbaycan dili, riyaziyyat, xarici dil və təbiət elmləri kimi müxtəlif fənlərin hamısında effektiv şəkildə tətbiq oluna bilər.

Yekun olaraq, orta məktəblərdə təhsilin keyfiyyətini qaldırmaq, dərsləri şagirdlər üçün daha məhsuldar və maraqlı etmək istəyiriksə, diferensial təlim strategiyaları tədrisin ayrılmaz bir hissəsinə çevrilməlidir. Bunun üçün isə müəllimlərin bu metodologiya üzrə praktiki bacarıqlarının mütəmadi inkişaf etdirilməsi və məktəblərdə lazımi resurs təminatının yaradılması vacibdir.

Mövzunun aktuallığı: Orta məktəblərdə diferensial təlim strategiyaları şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq öyrənmənin effektivliyini artırdığı üçün müasir təhsil sistemində xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Mövzunun elmi yeniliyi: Tədqiqat müəllimlərin diferensial təlimi praktikada necə tətbiq etdiklərini və bu yanaşmanın şagirdlərin akademik nailiyyətlərinə təsirini müasir kontekstdə sistemli şəkildə ortaya qoyur.

Mövzunun praktik əhəmiyyəti: Diferensial təlim strategiyalarının tətbiqi müəllimlər üçün dərsi fərdi yanaşma ilə təşkil etməyə, şagirdlər üçün isə öyrənməni daha məhsuldar və maraqlı etməyə imkan yaradır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Əliyev, A. (2019). Diferensial təlim və onun müasir təhsil sistemində rolu: Dərs vəsaiti. Təhsil Nəşriyyatı.
2. Paşayeva, G. H. (2025). VI-IX siniflərdə diferensiallaşmanın təlim prosesinə təsiri. Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi Əsərləri, 92(1), 27–31.
3. Kovalev, A. (2024). Investigation of the impact of social media on mental health of adolescents. Science of The Total Environment, 921, Article 171124.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

OPEN ACCESS

4. Song, Y. (2025). The impact of differentiated instruction on student engagement and academic achievement in secondary school English language classrooms. Universal Journal of Social Sciences and Humanities.
5. Stronge, J. H. (2018). Qualities of effective teachers (3rd ed.). ASCD.
6. Tran Thanh Huong. (2025). Differentiated instruction in school practices: Managerial implications for teacher professional development. Advanced Studies in Teacher Education.
7. Zulfqar, A. (2024). Differentiation of instruction in public secondary schools: Investigating teachers' understanding and implementation strategies. ARES Academic Research and Educational Studies.
8. Differentiate Instruction. (2021). Понимание и практика дифференцированного обучения учителей, которые также являются предметными координаторами в одной из школ для одарённых детей в Казахстане: Исследование. Казахстан.

ABSTRACT

DIFFERENTIAL LEARNING STRATEGIES IN SECONDARY SCHOOLS

Aliya Aliyeva
Baku Slavic University, Baku, Azerbaijan

This article investigates the implementation of differentiated instruction strategies in secondary schools. The study examined how teachers apply differentiated instruction according to students' individual characteristics, interests, and learning styles, and how these strategies influence academic achievement. Findings indicate that level-appropriate tasks, flexible grouping, and creative projects enhance student engagement and improve learning outcomes.

Keywords: *differentiated instruction; secondary school; individual approach; learning style; grouping; creative assignment; academic achievement; inclusive education; teacher practice; teaching strategy*

АННОТАЦИЯ

ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫЕ СТРАТЕГИИ ОБУЧЕНИЯ В СРЕДНИХ ШКОЛАХ

Алия Алиева
Бакинский славянский университет, Баку, Азербайджан

В статье иссле,дуется применение стратегий дифференцированного обучения в средних школах. Исследование рассматривало, как учителя применяют дифференцированное обучение с учётом индивидуальных особенностей, интересов и стилей обучения учащихся, а также влияние этих стратегий на академические достижения. Результаты показывают, что задания, соответствующие уровню, гибкое группирование и творческие проекты повышают вовлечённость учеников и улучшают результаты обучения.

Ключевые слова: *дифференцированное обучение; средняя школа; индивидуальный подход; стиль обучения; группирование; творческое задание; академические достижения; инклюзивное образование; педагогическая практика; стратегия преподавания*

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal
Journal homepage: https://horizonmsj.com/
ISSN 3135-4890
E-ISSN 3135-4904

Original Research Paper

Normal paylanmanın maliyyə aktivlərinin qiymətləndirilməsində rolu

Seymur Əliyev

[1] *Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Bakı, Azərbaycan*

Article history
Received: 04.06.2026
Revised: 08.06.2026
Accepted: 13.06.2026

*Corresponding Author: Seymur Əliyev, *Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Bakı, Azərbaycan*; Email: seymuraliyev7777@gmail.com

Xülasə
Normal paylanma, maliyyə bazarlarında qiymət və gəlirlərin təsadüfi paylanmalarını modelləşdirmək üçün istifadə olunur. Bu, qiymət dəyişiklikləri və səhmlərin logaritmik gəlirlərinin təhlilini asanlaşdırır. Normal paylanma, Black-Scholes kimi qiymət qiymətləndirmə modellərinin əsasıdır və riskin ölçülməsi, gəlirlərin proqnozlaşdırılması üçün vacibdir. İnvestorlara bazar gəlirləri və itkilərini müəyyənləşdirməyə kömək edir, riskin idarə olunmasını və bazar proqnozlarını dəqiqləşdirir.

Açar sözlər: *Normal paylanma; maliyyə aktivləri; qiymətləndirmə; risk ölçülməsi; gəlir proqnozlaşdırılması; Black-Scholes modeli*

Giriş

Normal paylanma, maliyyə bazarlarının qiymət dəyişkənliyini və gəlir proqnozlarını anlamaq üçün istifadə edilən əsas statistik modeldir. Bu paylanma, xüsusilə maliyyə alətlərinin qiymətləndirilməsində və riskin idarə edilməsində böyük rol oynayır. Qiymət dəyişkənliyi, bazarların qeyri-müəyyənliyi və investorların qarşılaşdığı risklər, normal paylanma vasitəsilə daha yaxşı başa düşülə bilər. Normal paylanmanın tətbiqi, maliyyə aktivlərinin qiymətləndirilməsində effektiv qərar qəbul etməyə kömək edir, çünki bu paylanma ən çox görülən qiymət dəyişikliklərini və ehtimalları təmsil edir. Bu səbəbdən, maliyyə bazarlarında normal paylanma, investorlar üçün riskləri qiymətləndirmək və optimal investisiya qərarları qəbul etmək üçün vacib bir alətə çevrilir. Maliyyə bazarlarında qiymət dəyişikliklərinin təsadüfi və qeyri-müəyyən olduğunu qəbul edərək, normal paylanma, bu dəyişikliklərin ümumi paylanmasını təhlil etməyə imkan verir. Normal paylanma, qiymət dəyişkənliyinin və gəlirin təbii olaraq hansı sahələrdə cəmləşəcəyini göstərir və bu məlumat əsasında investorlar daha məqsədli və riskə qarşı daha hazırlıqlı qərarlar qəbul edə bilərlər. Məsələn, bir çox maliyyə alətinin qiymətləndirilməsi, xüsusən də opsion qiymətləndirmə modelləri, normal paylanmanın tətbiqi ilə həyata keçirilir. Bu modellərdən biri də Black-Scholes modelidir, hansı ki, qiymət dəyişkənliyinin təhlili üçün normal paylanmaya əsaslanır.

Normal paylanma, yalnız statistik nəzəriyyədə deyil, eyni zamanda praktiki maliyyə tətbiqlərində də geniş istifadə edilir. Əksər maliyyə aktivlərinin gəlirləri zamanla normal paylanmaya

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license.

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 45-50
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20558411

uyğunlaşır. Bu, səhmlər və digər maliyyə alətlərinin qiymət dəyişikliklərinin statistikasını təhlil etmək üçün mühüm bir vasitədir. Bu paylanma, maliyyə bazarlarında investorların gəlirlərinin ölçülməsini, risklərin qiymətləndirilməsini və digər təhlil metodlarının tətbiqini asanlaşdırır. Normal paylanma modelinin tətbiqi, həmçinin müxtəlif maliyyə alətlərinin qiymətləndirilməsi və gəlir proqnozlarının təkmilləşdirilməsi üçün vacibdir. Risk ölçüləri, məsələn, Value at Risk (VaR) və ya digər qiymətləndirmə üsulları, bu paylanma vasitəsilə düzgün hesablanır və bazarın qeyri-müəyyənliklərini daha aydın şəkildə göstərir.

Bundan əlavə, normal paylanmanın maliyyə aktivlərinin qiymətləndirilməsindəki rolu yalnız qiymətlərin və gəlirlərin təhlilindən ibarət deyil. Bu paylanma həm də maliyyə alətlərinin volatilliklərini, yəni qiymət dəyişikliklərinin nə qədər sıx olduğunu qiymətləndirmək üçün əsas rol oynayır. Qiymət dəyişkənliyinin düzgün qiymətləndirilməsi, investorların maliyyə bazarlarında risklərə qarşı daha hazırlıqlı olmasına və daha düzgün qərarlar qəbul etməsinə kömək edir. Bu səbəbdən, normal paylanma yalnız akademik nəzəriyyə deyil, praktiki maliyyə tətbiqləri üçün də vacib bir alətdir.

Bütün bu aspektlər, normal paylanmanın maliyyə bazarlarında qiymətləndirmə və risk ölçülməsi sahəsindəki əhəmiyyətini vurğulayır. Bu modellər vasitəsilə, investorlar bazarların gələcək davranışlarını daha yaxşı proqnozlaşdırmağa və riskləri daha effektiv şəkildə idarə etməyə imkan tapırlar. Normal paylanma, qiymətlərin və gəlirlərin proqnozlaşdırılmasında kritik bir model olaraq, maliyyə sahəsindəki bütün qərar vermə proseslərinə təsir edir və bu səbəbdən həm nəzəri, həm də praktiki baxımdan böyük əhəmiyyətə malikdir.

Nəticələrin müzakirəsi

Normal paylanma, maliyyə alətlərinin qiymətləndirilməsi və risk analizi üçün çox vacib bir statistik modeldir. Əksər maliyyə bazarlarında qiymət dəyişiklikləri və gəlirlər zamanla normal paylanmaya yaxınlaşır. Bu səbəbdən normal paylanma, maliyyə aktivlərinin qiymətləndirilməsi və risklərin ölçülməsi sahələrində geniş tətbiq edilir. Bu modelin əsas üstünlüklərindən biri, qiymət dəyişkənliyinin, volatilliyin və gəlirlərin proqnozlaşdırılmasında nə qədər etibarlı məlumat verdiyini göstərməkdir. Məsələn, qiymət dəyişkənliyini təhlil edərkən, normal paylanma əsasında cədvəllər və qrafiklər vasitəsilə qiymət dəyişikliklərinin ehtimal paylanması vizuallaşdırılır [1, s. 10].

Maliyyə alətlərinin qiymətləndirilməsində normal paylanmanın əhəmiyyəti çox böyükdür. Çünki bazar qiymətləri, səhmlərin logaritmik gəlirləri və digər maliyyə alətlərinin qiymət dəyişiklikləri statistik olaraq normal paylanmaya yaxınlaşır. Qiymət dəyişiklikləri çox zaman simmetrikdir və mərkəzdən (ortalama qiymət) eyni dərəcədə yayılır. Bu, bazarların və ya maliyyə aktivlərinin qiymətlərindəki dəyişikliklərin geniş bir ehtimal sahəsində yayıldığını göstərir.

Normal paylanma əsasında, qiymət dəyişikliklərinin orta dəyəri və standart sapması (volatillik)

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 45-50
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20558411

təhlil edilə bilər. Bu parametr vasitəsilə, bazarın gələcəkdəki davranışını daha dəqiq şəkildə qiymətləndirmək mümkündür. Məsələn, Black-Scholes modelində qiymətlərin proqnozlaşdırılmasında normal paylanma əhəmiyyətli rol oynayır. Bu model, opsionların qiymətlərini müəyyənləşdirmək üçün istifadə olunur və Gaussian paylanmasından faydalanır.

Volatillik, maliyyə bazarlarının qeyri-müəyyənliyini göstərən bir göstəricidir. Qiymət dəyişikliklərinin təhlilində normal paylanma əsasında hesablanmış volatillik, bazarın gələcəkdəki hərəkətini anlamağa kömək edir. Normal paylanma, bu volatilliyi daha aydın şəkildə göstərir və investorların risklərini qiymətləndirmələrinə imkan verir [5, s. 23].

Aşağıdakı cədvəldə maliyyə alətlərinin volatillik səviyyələri və qiymət dəyişiklikləri normal paylanmaya əsaslanaraq təhlil edilib:

Cədvəl 1. Normal paylanma əsasında maliyyə alətlərinin orta qiymət dəyişməsi, volatillik və Value at Risk (VaR) göstəricilərinin müqayisəli təhlili

Maliyyə Aləti	Ortalama Qiymət Dəyişməsi	Standart Sapma (Volatillik)	Risk (VaR 95%)	Risk (VaR 99%)
Səhmlər A	0.04%	1.2%	-1.53	-2.08
Səhmlər B	0.03%	1.5%	-1.70	-2.15
İstiqrazlar	0.02%	0.8%	-1.30	-1.85
Əmtəə C	0.05%	1.0%	-1.40	-2.00

Mənbə: Jorion, P. (2007). *Value at Risk: The new benchmark for managing financial risk* (3rd ed.). McGraw-Hill.

Cədvəl 1. dən görünür ki, müxtəlif maliyyə alətlərinin volatillik səviyyələri və risk ölçüləri fərqlidir. Bu risk ölçüləri, normal paylanmanın təhlili əsasında qiymətləndirilir və investorların gələcəkdəki qiymət dəyişikliklərinə qarşı daha hazırlıqlı olmalarına kömək edir. Məsələn, yüksək volatilliyə sahib olan aktivlər, aşağı volatilliyə sahib olanlara nisbətən daha yüksək risklərlə üzləşir. Bu cədvəl vasitəsilə bazarda riskin qiymətləndirilməsi və müxtəlif maliyyə alətlərinin gəlirlərinin təhlilinə dair ətraflı məlumat əldə etmək mümkündür.

Normal paylanma, maliyyə bazarlarında risk idarəetmə strategiyalarının qurulmasında əsas rol oynayır. Risk ölçüləri, məsələn, Value at Risk (VaR), normal paylanmaya əsaslanır. VaR, investorların müəyyən bir müddət ərzində itkilərinin ehtimal paylanmasını ölçür və bu ölçü vasitəsilə maliyyə bazarlarında riskin idarə olunması təmin edilir [6, s. 443].

Aşağıdakı cədvəldə Value at Risk (VaR) analizi normal paylanma əsasında qiymətləndirilib:

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 45-50
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20558411

Cədvəl 2. Normal paylanma modeli əsasında maliyyə alətləri üzrə Value at Risk (VaR) göstəricilərinin qiymətləndirilməsi (95% və 99% etibarlılıq səviyyələri üzrə)

Maliyyə Aləti	Qiymət Dəyişməsi (VaR 95%)	Qiymət Dəyişməsi (VaR 99%)
Səhmlər A	-1.53	-2.08
Səhmlər B	-1.70	-2.15
İstiqrazlar	-1.30	-1.85
Əmtəə C	-1.40	-2.00

Mənbə: Jorion, P. (2007). *Value at Risk: The new benchmark for managing financial risk* (3rd ed.). McGraw-Hill.

VaR təhlili, investorların riskə qarşı hazırlıqlı olmalarını təmin edir və bazarda qiymət dəyişikliklərinin necə idarə ediləcəyinə dair müvafiq qərarlar verməyə imkan verir.

Normal paylanma, maliyyə alətlərinin qiymətləndirilməsi və risk analizi üçün təməl statistik modellərdən biridir. Əksər maliyyə bazarlarında qiymət dəyişiklikləri və gəlirlər çox vaxt normal paylanmaya uyğun gəlir. Bu, bazarların simmetrik, mərkəzə yaxınlaşan qiymət dəyişiklikləri ilə üzləşdiyini göstərir. Qiymət dəyişkənliyi, yəni volatillik, bazarların qeyri- müəyyənliyini ölçmək üçün mühüm göstəricidir. Normal paylanma modelinin təhlil edilməsi, maliyyə bazarlarının gələcəkdəki davranışlarını başa düşmək və investisiya qərarlarını daha dəqiq qəbul etmək üçün vacib bir alət təqdim edir.

Maliyyə bazarlarının təhlilində normal paylanmanın tətbiqi xüsusilə volatillik və gəlir proqnozlaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Bazarlar hər zaman qeyri-müəyyənlik içindədir və bu qeyri-müəyyənlik, qiymət dəyişikliklərindəki təsadüfi hərəkətlərlə ifadə olunur. Normal paylanma, bu qiymət dəyişikliklərinin ehtimallarını daha yaxşı başa düşməyə kömək edir. Bu təhlil, həmçinin investorların riskə qarşı nə qədər hazırlıqlı olduqlarını və hansı investisiya strategiyalarının ən uyğun olduğunu müəyyən etməyə imkan verir.

Normal paylanmanın volatillik və risk analizində tətbiqi, maliyyə bazarlarının proqnozlaşdırılmasında çox əhəmiyyətlidir. Volatillik, bazarın qiymət dəyişikliklərinin nə qədər geniş yayılacağını göstərir və bu məlumat investorlar üçün kritik əhəmiyyət daşıyır. Məsələn, Səhmlər A ilə Səhmlər B arasındakı volatillik fərqi, investorların hansı səhmləri alacaqları barədə qərar vermələrində əhəmiyyətli rol oynayır. Daha yüksək volatilliyə sahib olan səhmlər, potensial olaraq daha yüksək gəlir gətirə bilər, lakin eyni zamanda daha yüksək risk daşıyır. Bu, investorların risklərə qarşı necə müqavimət göstərəcəklərini və hansı aktivlərin daha uyğun olduğunu qiymətləndirmələrinə imkan verir [7, s. 26].

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20558411

Nəticə

Normal paylanmanın tətbiqi ilə investorlar daha dəqiq və etibarlı proqnozlar əldə edərək, bazarın gələcəkdəki mümkün dəyişikliklərini anlamağa çalışırlar. Məsələn, daha yüksək volatilliyə sahib olan aktivlər, daha yüksək risklər daşıyır, lakin bu risklər yüksək gəlir potensialı ilə əvəzlənə bilər. Bu, investorların maliyyə portfellərini daha səmərəli və düzgün şəkildə idarə etmələrini təmin edir.

Normal paylanma, maliyyə bazarlarında qiymət dəyişkənliyinin, gəlirlərin və risklərin proqnozlaşdırılması və qiymətləndirilməsi üçün çox vacib bir alətdir. Bu paylanma, bazarlarda qeyri-müəyyənlik və riskləri başa düşmək və investorların optimal qərarlar qəbul etmələrinə imkan tanıyır. Normal paylanma modelinin tətbiqi, xüsusilə qiymət dəyişkənliyi və volatillik kimi amilləri təhlil etməklə maliyyə alətlərinin qiymətləndirilməsini daha dəqiq və səmərəli edir. Bu səbəbdən, normal paylanma maliyyə bazarlarında risklərin idarə edilməsi və qiymətləndirmə üçün vazgeçilməz bir vasitədir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Aşurbəyli-Hüseynova, N. P. (2024). *Maliyyə risklərinin idarə edilməsi*. Bakı: MS-V nəşr. Scribd
2. Jorion, P. (2001). *Value at Risk: The new benchmark for managing financial risk* (3rd ed.). McGraw-Hill. Google Books
3. Alexander, C. (2009). *Market Risk Analysis: Value at Risk Models* (Vol. IV). Wiley. Wiley
4. *VaR bazarı və risk ölçüləri haqqında konsepsiya*. (2025). Value at risk haqqında məlumat. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Value_at_risk Википедия
5. *Mərkəzi Bank və İqtisadiyyat – Normal paylanma və parametrik üsullar*. (2014). Retrieved from Mərkəzi Bank PDF sənədi CBAR Uploads
6. Susanti, D., & JatuVerrany, M. (2022). Value-at-Risk estimation with normal distribution approach on stock return of BBNI and BBRI. *Operations Research International Conference Series, 3*(4), 143–148. ResearchGate
7. *Modern Portfolio Theory* (MPT): Normal distribution və portfel riskinin optimallaşdırılması.Wikipedia.Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Modern_portfolio_theory Википедия
8. Grossman, S. J. (n.d.). *The informational role of prices* & related works on risk və bazar modelləri. MIT Press. Википедия
9. Siegel, J. J. (1994). *Stocks for the long run*. McGraw-Hill. Википедия
10. *Financial markets and volatility*. (2003). Volatility in finance: Meaning and how it works with stocks(Investopedia).Retrievedfrom https://www.investopedia.com/terms/v/volatility.asp Investopedia

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 45-50
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20558411

ABSTRACT

The role of the normal distribution in the valuation of financial assets

Seymour Aliyev
Azerbaijan State University of Economics, Baku, Azerbaijan

The normal distribution is used to model random distributions of prices and returns in financial markets. It facilitates the analysis of price changes and logarithmic returns of stocks. The normal distribution is the basis of pricing models such as the Black-Scholes model and is essential for measuring risk and predicting returns. It helps investors determine market gains and losses, and improves risk management and market forecasts.

Keywords: *Normal distribution; financial assets; valuation; risk measurement; return prediction; Black-Scholes model*

РЕЗЮМЕ

Роль нормального распределения в оценке финансовых активов

Сеймур Алиев
Азербайджанский государственный экономический университет, Баку, Азербайджан

Нормальное распределение используется для моделирования случайных распределений цен и доходности на финансовых рынках. Оно облегчает анализ изменений цен и логарифмической доходности акций. Нормальное распределение лежит в основе моделей ценообразования, таких как модель Блэка-Шоулза, и имеет важное значение для измерения риска и прогнозирования доходности. Оно помогает инвесторам определять рыночные прибыли и убытки, а также улучшает управление рисками и рыночные прогнозы.

Ключевые слова: *Нормальное распределение; финансовые активы; оценка; измерение риска; прогнозирование доходности; модель Блэка-Шоулза*

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal

Journal homepage: https://horizonmsj.com/

ISSN 3135-4890

E-ISSN 3135-4904

Original Research Paper

Nəbi Xəzri dilində intonasiyanın estetik funksiyası

Qənirə Əsgərova

https://orcid.org/0009-0005-7756-8029

[1] *Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan*

Article history
Received: 04.06.2026
Revised: 10.06.2026
Accepted: 16.06.2026

*Corresponding Author: Qənirə Əsgərova, *Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan*;
Email: asgerovaganira@gmail.com

Xülasə

Məqalədə Nəbi Xəzri poeziyasında intonasiyanın funksional-semantik xüsusiyyətləri araşdırılmışdır. Tədqiqat göstərir ki, şairin yaradıcılığında intonasiya yalnız fonetik və ritmik vasitə kimi deyil, eyni zamanda poetik məna yaradan mühüm struktur element kimi çıxış edir. Onun şeirlərində intonasiya vasitəsilə emosional vəziyyətlər, fəlsəfi düşüncələr və bədii obrazlar daha dərin və təsirli şəkildə ifadə olunur. Araşdırma nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Nəbi Xəzri poeziyasında intonasiya çoxsəviyyəli funksiyaya malikdir: o, həm semantik məna formalaşdırır, həm emosional təsiri gücləndirir, həm poetik ritmi təşkil edir, həm də obrazlılığın dərinləşməsinə xidmət edir. Xüsusilə təbiət obrazları, ayrılıq və vətən mövzuları intonativ baxımdan müxtəlif modellərlə təqdim olunur ki, bu da mətnin estetik və emosional təsir gücünü artırır. Eyni zamanda, tədqiqat göstərir ki, ritm, pauza və sintaktik quruluş intonasiya ilə sıx əlaqədədir və birlikdə poetik mətnin ümumi akustik sistemini formalaşdırır. Nəticə etibarilə, intonasiya Nəbi Xəzri poeziyasında təkcə ifadə vasitəsi deyil, həm də bədii düşüncənin struktur təşkilatçısı kimi çıxış edir.

Açar sözlər: *Nəbi Xəzri; intonasiya; Azərbaycan poeziyası; poetik dil; ritm; pauza; emosional-ekspressivlik; bədii üslub; semantik struktur*

Giriş

Azərbaycan poeziyasında intonasiya poetik mətnin yalnız fonetik səviyyəsini deyil, həm də onun semantik və emosional strukturunu müəyyənləşdirən əsas komponentlərdən biridir. Xüsusilə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında intonasiya fərdi üslubun formalaşmasında aparıcı rol oynamışdır. Bu baxımdan Nəbi Xəzri yaradıcılığı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Nəbi Xəzri poeziyasında intonasiya yalnız ritmik və melodik vasitə kimi deyil, eyni zamanda poetik məna yaradan mühüm struktur element kimi çıxış edir. Onun yaradıcılığında intonasiya bədii mətnin səslənmə qatını təşkil etməklə yanaşı, məna formalaşdıran və emosional yükü daşıyan əsas ifadə vasitələrindən birinə çevrilir. Şairin şeirlərində intonativ quruluş vasitəsilə müəllifin daxili emosional vəziyyəti, fəlsəfi düşüncə sistemi və bədii obrazlar oxucuya daha dərin və təsirli şəkildə çatdırılır. Bu baxımdan intonasiya Nəbi Xəzri poeziyasında həm estetik, həm də semantik funksiyaya malik çoxsəviyyəli poetik kateqoriya kimi çıxış edir.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license.

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 51-58
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20559004

Əsas məqsəd Nəbi Xəzrinin poetik dilində intonasiyanın funksional-semantik xüsusiyyətlərini kompleks şəkildə araşdırmaq, onun poetik mətnin struktur təşkilində rolunu müəyyənləşdirmək və bədii təsir gücünün formalaşmasında intonativ vasitələrin yerini elmi baxımdan təhlil etməkdən ibarətdir. Bu məqsəd çərçivəsində intonasiyanın poetik mətndə necə işlədiyi, hansı dil səviyyələri ilə qarşılıqlı əlaqədə formalaşdığı və oxucu qavrayışına necə təsir göstərdiyi sistemli şəkildə öyrənilir. Beləliklə, araşdırma Nəbi Xəzri yaradıcılığında intonasiyanın yalnız fonetik hadisə deyil, həm də poetik düşüncənin və bədii ifadənin əsas təşkilatçılarından biri olduğunu ortaya qoymağa yönəlmişdir.

Material və metod

Tədqiqatda deskriptiv-analitik, struktur-semantik və funksional-poetik metodlardan kompleks şəkildə istifadə edilmişdir. Araşdırmanın əsas materialını Nəbi Xəzrinin müxtəlif illərdə qələmə aldığı şeir və poemalar təşkil edir.

Nəticələrin müzakirəsi

İntonasiya dilin prosodik sisteminin əsas komponentlərindən biri olub, nitqin melodik quruluşunu, ritmini, vurğusunu, tempini və pauzalarını özündə birləşdirən mürəkkəb fonetik hadisə kimi xarakterizə olunur. O, yalnız səslənmə xüsusiyyəti deyil, eyni zamanda nitqin semantik və emosional təşkilində mühüm rol oynayan struktur elementdir. Dilçilik baxımından intonasiyanın tərkibinə daxil olan əsas komponentlər – melodika, ritm, pauza və temp – bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərərək nitqin bütöv akustik sistemini formalaşdırır. Melodika səs tonunun yüksəlib-alçalması ilə bağlı olub, nitqin emosional rəngini və ifadəliliyini müəyyənləşdirir; ritm vurğuların və fasilələrin nizamlı ardıcıllığı vasitəsilə nitqin daxili təşkilini təmin edir; pauza isə həm sintaktik, həm də semantik baxımdan fikrin bölünməsini və vurğulanmasını mümkün edir; temp isə nitqin sürətini tənzimləyərək emosional vəziyyətin ifadəsində iştirak edir. Bu komponentlərin hər biri ayrı-ayrılıqda müəyyən funksiyalar yerinə yetirsə də, onların sintezi nəticəsində intonasiya nitqin ümumi məna və təsir gücünü formalaşdıran əsas vasitəyə çevrilir.

Elmi tədqiqatlarda intonasiya çox vaxt "nitqin emosional kodu" kimi səciyyələndirilir və qeyd olunur ki, o, mətnin məzmununun dərin qatlarını üzə çıxarmağa imkan yaradır (Hüseynov, 2015, s. 45). Bu xüsusilə poetik mətnlərdə daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. Belə ki, poeziyada intonasiya yalnız fonetik hadisə kimi deyil, həm də estetik funksiya daşıyan bədii vasitə kimi çıxış edir. O, müəllifin daxili dünyasını, emosional vəziyyətini və ideya istiqamətini oxucuya çatdırmaqla yanaşı, mətnin qavranılmasını daha təsirli və dərin edir. Bu baxımdan intonasiya poetik ünsiyyətdə müəlliflə oxucu arasında bir növ emosional körpü rolunu oynayır və mətnin bədii-estetik dəyərinin formalaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Nəbi Xəzrinin şeirlərində melodik struktur xüsusi diqqət çəkir. Onun poetik dilində intonasiya dalğavari xarakter daşıyır və bu xüsusiyyət tez-tez təbiət obrazları ilə uzlaşır. Nəbi Xəzri yaradıcılığında

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 51-58
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20559004

dəniz obrazı aparıcı yer tutur. Bu obrazın intonativ təqdimatı onun "Yuxular həyatdan daha gözəldir" şeirindədə daha aydın görünür.

Yuxuda dənizlər aşıb-daşırlar,
Torpağa iz düşür,daşa iz düşür
Dalğalar sahillə pıçıldaşırlar
Mirvari qumlara qoşa iz düşür (Xəzri, 2004, I c.s. 85)

Bu misralarda səs axını sakit və axıcıdır. Melodikanın bu cür quruluşu dənizin sakitliyini və sirli atmosferini əks etdirir.

N.Xəzrinin bu misralarında səs axınının yüksəlməsi və daşması melodikanın spesifik təşkilini üzə çıxarır və eyni zamanda onun sirli və dərin atmosferini akustik səviyyədə əks etdirir. Burada intonasiya klassik yüksəlmə-enmə xəttindən fərqli olaraq dalğavari trayektoriya üzrə inkişaf edir: birinci misrada ton orta səviyyədən başlayaraq yüngül yüksəliş göstərir və misra sonuna doğru enir, ikinci misrada isə ton daha aşağı registrdə davam edərək ümumi səs amplitudasının azalmasına səbəb olur. Bu misralar arasında yaranan intonativ paralelizm semantik inkişafı da müşayiət edir; birinci misra informativ başlanğıc funksiyası daşıdığı halda, ikinci misra həmin informasiyanı dərinləşdirərək emosional və məna qatını genişləndirir. Beləliklə, intonasiya burada yalnız səslənmə xüsusiyyəti kimi deyil, həm də məna inkişafının akustik modeli kimi çıxış edir.

Leksik-semantik səviyyədə "aşıb-daşır" və "pıçıldayır" fellərinin seçimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu fellər fərqli nitq aktlarını ifadə etməklə intonasiyanın quruluşuna birbaşa təsir göstərir: "aşıb-daşır" nisbətən açıq və daha yüksək tonu , "pıçıldayır" isə gizli, aşağı tonlu səslənməni ifadə edir. Bu semantik fərq intonasiyada da özünü göstərir; birinci misrada ton diapazonu daha geniş olduğu halda, ikinci misrada daralır və aşağı düşür.

Nəticədə oxucu səsin tədricən zəifləməsini sanki eşidir ki, bu da poetik mətndə akustik illüziya effekti yaradır. Fonetik səviyyədə də səs seçimi intonasiyanın formalaşmasına xidmət edir: "dəniz", "aşıb-daşır" sözlərindəki sonor və səslənən samitlər (n, r) axıcılıq və davamlılıq yaradır, "pıçıldaşır" sözündəki "ç", "l", "d" səsləri isə pıçıltı effektini gücləndirir. Xüsusilə bu sözün fonetik quruluşu onomatopoetik xüsusiyyət daşıyaraq ifadə etdiyi məzmunu səslə təqlid edir və beləliklə, intonasiyanı daha real və hiss edilən edir.

Sintaktik baxımdan misralar sadə quruluşa malik olsa da, misra sonlarında yaranan pauzalar semantik tamamlanma funksiyasını yerinə yetirir. İkinci misranın sonunda işlədilən vergül isə intonasiyanı açıq saxlayaraq fikrin tamamlanmadığını, davam etdiyini göstərir. Bu cür açıq sonluq oxucunu düşünməyə sövq edir və intonasiyanı "bitməmiş" vəziyyətdə saxlayır ki, bu da dilçilikdə proqressiv intonasiya kimi xarakterizə olunur. Bütün bu xüsusiyyətlər nəticəsində mətn daxilində forma ilə məzmun arasında birbaşa

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 51-58
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20559004

uyğunluq yaranır: dənizin dalğalanması intonasiyanın dalğavari quruluşunda, pıçıltı isə aşağı tonlu səslənmədə öz əksini tapır. Bu isə ikoniklik prinsipinin – yəni formanın məzmunu təqlid etməsinin – aydın təzahürüdür və Nəbi Xəzri poeziyasının xarakterik cəhətlərindən biri kimi çıxış edir.

Bu intonasiya modeli oxucuda sakitlik, düşüncəlilik və daxili dinləmə hissi formalaşdırır; səsin tədricən azalması və pıçıltıya keçməsi isə emosional atmosfer yaradır. Beləliklə, oxucu artıq mətni yalnız vizual olaraq qavramır, onu eşidir və hiss edir. Nəticə etibarilə, təqdim olunan nümunə göstərir ki, Nəbi Xəzri poeziyasında intonasiya semantik strukturun daşıyıcısı kimi çıxış edir, fonetik, leksik və sintaktik səviyyələr vahid sistem daxilində qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir və şair intonasiyanı yalnız ifadə vasitəsi deyil, həm də bədii təsvir aləti kimi ustalıqla istifadə edir.

Tədqiqatçıların fikrincə, "Xəzri poeziyasında səs harmoniyası semantik məna ilə paralel inkişaf edir" (Quliyev, 2012, s. 112).

Nəbi Xəzri poeziyasında ritm və intonasiya qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərən, poetik mətnin ümumi akustik və semantik quruluşunu formalaşdıran əsas komponentlərdir. Şairin yaradıcılığında ritmik təşkilat intonasiyanın istiqamətini və emosional xarakterini müəyyənləşdirir. Xüsusilə misraların uzunluğu və sintaktik bütövlüyü intonativ axına birbaşa təsir göstərir: geniş, tam sintaktik quruluşlu misralar daha sakit, düşüncəli və axıcı intonasiya yaradır, qısa və parçalanmış misralar isə kəskin, dinamik və emosional səslənmə ilə fərqlənir.

Nəbi Xəzrinin "İstə" şeirində intonasiya yüksələn emosional xətt üzrə qurulmuşdur:

Bir damla istəsəm,
Bir ümman istə. (Xəzri, 2004, I c.s. 171)

Paralel sintaktik quruluş, artan semantik yük, yüksələn intonasiya şairin daxili emosional enerjisini artırır. Burada intonasiya hiperbolik məna yaradır və lirikanın patetik tonunu gücləndirir.

Nəbi Xəzri poeziyasında pauza da mühüm semantik və funksional yük daşıyır. Pauza yalnız nitqdə fasilə deyil, eyni zamanda fikrin vurğulanmasına, emosional gərginliyin artırılmasına və oxucu diqqətinin yönləndirilməsinə xidmət edən poetik vasitədir. Pauzaların məqsədyönlü istifadəsi mətn daxilində mənanın mərhələli şəkildə açılmasına şərait yaradır və oxucunun mətnlə emosional əlaqəsini gücləndirir. Bu mənada pauza poetik mətnin səssiz, lakin ən təsirli ifadə vasitələrindən biri kimi çıxış edir (Əliyev, 2018, s. 81).

Şairin yaradıcılığında intonasiya emosional-ekspressiv funksiyanın daşıyıcısı kimi çıxış edərək müxtəlif psixoloji halların ifadəsində əsas rol oynayır. Kədər və melankoliya intonasiyası aşağı ton, uzanan səslər və ləng temp vasitəsilə formalaşır.

Ürəyim narahat,
Qulağım səsdə
Dövrün haqsızlığı titrədir məni.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 51-58
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20559004

Çevrilib mələyə başımın üstdə,
Ruhun gecə gündüz hifz edir məni.(Xəzri, 2004,I c.s. 46)

Bu kimi misralarda intonativ aşağı ton emosional sarsıntını gücləndirir və daxili boşluq hissini ifadə edir. Bu tip intonasiya modeli lirik qəhrəmanın psixoloji vəziyyətini aşağı ton, ləng ritm və geniş pauzalar vasitəsilə oxucuya çatdırır.

Bunun əksinə olaraq, nikbinlik və ümid intonasiyası yüksələn ton və sabit ritm üzərində qurulur:

"Sabah yenə gün doğacaq,
Ümidlərim oyanacaq..." (Xəzri, 2004, s. 201)

N.Xəzrinin bu misralarında intonasiya gələcəyə inamı və emosional yüksəlişi ifadə edir. Burada yüksələn melodik xətt və sabit sintaktik quruluş pozitiv emosional dinamikanı gücləndirir.

Sevirəm söyləsən bir axşam mənə
Susaram dəniz kimi
Susaram dəniz kimi (Xəzri, 2004,I c. s. 51)

Bu kimi parçalanmış strukturda kəskin və qırıq intonasiya dramatik effekti artıraraq emosional gərginliyi maksimum səviyyəyə çatdırır. Qısa imperativ cümlələr və ardıcıl pauzalar intonativ partlayış effekti yaradır və oxucuda təcili emosional reaksiya formalaşdırır.

Nəbi Xəzri poetik sistemində sintaktik quruluş da intonasiya ilə sıx qarşılıqlı əlaqədədir. Ellipsis, təkrar və inversiya kimi sintaktik vasitələr intonativ effektin gücləndirilməsinə xidmət edir. Təkrar xüsusilə emosional gərginliyin artırılmasında mühüm rol oynayır: "Tənhalığın elegiyası"şeirində intonasiya əsasən təkrar (refrain) vasitəsilə qurulur:

Gecələrim
Gecələrdən qaranlıq
Gündüzlərim
Gecələrdən betərdir (Xəzri, 2004,I c. s. 46)

və ya:

İstəsən yuxuna gələrəmsənin
gələrəm dəniz kimi
Üzünə incilər çiləərm sənin
çilərəm dəniz kimi (Xəzri, 2004,I c. s. 46)

Bu təkrar ritmik sabitlik yaradır, emosional rezonans effekti doğurur, şeirin melodikliyini artırır. Burada intonasiya dalğavari xarakter daşıyır və hər benddə emosional yükün yenidən kulminasiyaya çatmasını təmin edir.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 51-58
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20559004

İntonasiya Nəbi Xəzri poeziyasında obraz sisteminin formalaşmasında da mühüm funksional rol oynayır. Təbiət obrazları, xüsusilə dəniz motivi, dalğavari intonasiya strukturu ilə təqdim edilir və bu, fonetik və semantik uyğunluq yaradır. Dənizin hərəkəti intonativ dalğalanma ilə paralel şəkildə təqdim olunduğu üçün forma ilə məzmun arasında üzvi əlaqə yaranır. Eyni zamanda, intonasiya psixoloji obrazların ifadəsində də mühüm vasitə kimi çıxış edir və lirik qəhrəmanın daxili monoloqunu daha aydın və təsirli şəkildə təqdim edir.

Şairin fərdi üslubunda intonasiya musiqililik, emosional intensivlik və ritmik müxtəliflik kimi əsas xüsusiyyətlərin formalaşmasında həlledici rol oynayır. Bu elementlər birlikdə Nəbi Xəzri poeziyasını fərqləndirən üslubi sistem yaradır. İntonasiya burada həm müəllif mövqeyinin ifadə vasitəsi, həm də oxucu ilə emosional əlaqənin qurulması üçün əsas mexanizm kimi çıxış edir. Tədqiqatçılar da qeyd edirlər ki, Nəbi Xəzri poeziyasında intonasiya müəllif fərdiyyətinin ən mühüm göstəricilərindən biridir (Vəliyev, 2010, s. 134).

Ümumilikdə, Nəbi Xəzri poeziyasında intonasiya sistemi Azərbaycan poeziyasında özünəməxsus yer tutur və digər şairlərlə müqayisədə daha çox lirik axıcılıq, emosional yumşaqlıq və musiqi ritminə yaxınlıq ilə seçilir. Bu xüsusiyyətlər onun poetik dilini fərqləndirir və intonasiyanı təkcə fonetik hadisə deyil, həm də bədii-estetik sistemin əsas struktur elementi kimi təqdim edir.

Nəticə

Aparılan nəzəri və praktiki təhlillər göstərir ki, Nəbi Xəzri poeziyasında intonasiya sadəcə fonetik hadisə və ya ritmik vasitə kimi deyil, çoxsəviyyəli funksional sistem kimi çıxış edir. Onun poetik dilində intonasiya həm məna quruculuğunda iştirak edir, həm emosional ifadəni yönləndirir, həm də bədii mətnin ümumi strukturunun təşkilində həlledici rol oynayır. Bu baxımdan intonasiya şairin yaradıcılığında ayrıca element deyil, bütöv poetik sistemin daxili mexanizmi kimi formalaşır.

Təhlillər göstərir ki, intonasiya ilk növbədə semantik yük daşıyıcısı kimi fəaliyyət göstərir. Yəni poetik mətndə sözlərin yalnız leksik mənası deyil, onların səslənmə forması və intonativ düzülüşü də yeni məna çalarları yaradır. Bu xüsusiyyət Nəbi Xəzri poeziyasında xüsusilə aydın müşahidə olunur, çünki şair intonasiya vasitəsilə mətnin gizli qatlarını açır və oxucuya birbaşa deyil, dolayı emosional və məna ötürülməsi təmin edir.

Eyni zamanda, intonasiya poeziyada emosional təsirin gücləndirilməsində əsas vasitələrdən biridir. Şairin şeirlərində müxtəlif intonativ modellər – yüksələn, enən, qırıq və dalğavari tonlar – fərqli emosional vəziyyətləri ifadə edir. Kədər, sevinc, həyəcan və düşüncə kimi psixoloji hallar intonasiya vasitəsilə daha canlı və təsirli şəkildə təqdim olunur. Bu isə oxucu ilə mətn arasında daha güclü emosional əlaqənin yaranmasına səbəb olur.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 51-58
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20559004

Digər mühüm nəticə ondan ibarətdir ki, intonasiya poetik ritmin formalaşmasında əsas struktur komponent kimi çıxış edir. Misraların uzunluğu, sintaktik quruluşu və pauzaların yerləşdirilməsi ritmik sistemi müəyyənləşdirir və bu sistem intonativ axını tənzimləyir. Nəticədə, poeziya yalnız məna daşıyan mətn deyil, eyni zamanda musiqi ilə yaxınlaşan akustik bir sistem kimi qavranılır.

Bundan əlavə, intonasiya obrazlılığın dərinləşməsinə də xidmət edir. Təbiət obrazları, xüsusilə dəniz motivi, intonativ dalğalanma ilə paralel şəkildə təqdim olunaraq forma ilə məzmun arasında üzvi əlaqə yaradır. Bu isə poetik obrazların daha canlı, dinamik və hiss edilən formada təqdim olunmasına imkan verir.

Beləliklə, aparılan təhlillərin ümumi nəticəsi göstərir ki, Nəbi Xəzri poeziyasında intonasiya çoxfunksiyalı estetik və struktur element kimi çıxış edir. O, həm semantik məna yaradır, həm emosional təsiri gücləndirir, həm ritmik sistemi formalaşdırır, həm də obrazlılığın dərinləşməsini təmin edir. Bu xüsusiyyətlərin sintezi nəticəsində intonasiya şairin poetik sisteminin mərkəzi komponentinə çevrilir və onun yaradıcılığını Azərbaycan poeziyasında özünəməxsus mövqeyə yüksəldir.

Ədəbiyyatlar

1. Əliyev R. Azərbaycan poeziyasında ritm və intonasiya. Bakı: Elm. 2018
2. Hüseynov K. Poetik dil və üslub problemləri. Bakı: Təhsil. 2015
3. Quliyev A. Müasir Azərbaycan poeziyası. Bakı: Şərq-Qərb. 2012
4. Nəbi Xəzri. Seçilmiş əsərləri. 2 cilddə I cild Bakı: Lider nəşriyyatı. 2004
5. Vəliyev M. Dilçilik əsasları. Bakı: Universitet nəşriyyatı. 2010

SUMMARY

The aesthetic function of intonation in the literary language of Nabi Khazri

Qanira Asgerova
Nakhchivan State University, Nakhchivan, Azerbaijan

The article examines the functional-semantic features of intonation in the poetry of Nabi Khazri. The study shows that in the poet's works intonation functions not only as a phonetic and rhythmic device but also as an important structural element that generates poetic meaning. In his poems, intonation serves as a means of expressing emotional states, philosophical ideas, and artistic images in a deeper and more effective way. The research reveals that intonation in Nabi Khazri's poetry has a multi-level function: it forms semantic meaning, strengthens emotional impact, organizes poetic rhythm, and contributes to the deepening of imagery. In particular, themes such as nature, separation, and homeland are presented through

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20559004

various intonational models, which enhance the aesthetic and emotional impact of the text. At the same time, the study demonstrates that rhythm, pause, and syntactic structure are closely interconnected with intonation and together form the overall acoustic system of the poetic text. Consequently, intonation in Nabi Khazri's poetry functions not only as an expressive means but also as a structural organizer of poetic thought.

Keywords: *Nabi Khazri; intonation; Azerbaijani poetry; poetic language; rhythm; pause; emotional expressiveness; artistic style; semantic structure*

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal
Journal homepage: https://horizonmsj.com/
ISSN 3135-4890
E-ISSN 3135-4904

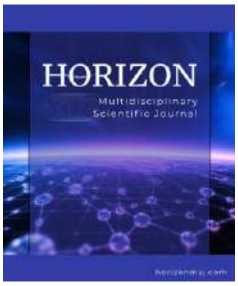

Original Research Paper

Müasir təlimdə motivasiyanın formalaşdırılmasının psixoloji mexanizmləri

Telli Vəlisoy

https://orcid.org/0009-0000-7439-6165

[1] *Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu, Naxçıvan, Azərbaycan*

Article history
Received: 01.06.2026
Revised: 07.06.2026
Accepted: 12.06.2026

*Corresponding Author: Telli Velisoy, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu, Naxçıvan, Azərbaycan;
Email: tellivelisoy@gmail.com

Abstract
Məqalədə müasir təhsil sistemində motivasiya anlayışının mahiyyəti, onun psixoloji-pedaqoji əsasları və təlim prosesində formalaşdırılmasının əsas mexanizmləri geniş şəkildə araşdırılmışdır. Təlim motivasiyasının şagird və tələbələrin idrak fəallığının yüksəldilməsində, akademik nailiyyətlərinin artırılmasında və şəxsiyyət kimi formalaşmasında mühüm rol oynadığı elmi baxımdan təhlil edilmişdir. Məqalədə motivasiya anlayışının nəzəri aspektləri izah olunmuş, daxili və xarici motivasiya amillərinin xüsusiyyətləri müqayisəli şəkildə şərh edilmişdir. Eyni zamanda motivasiyanın formalaşmasına təsir edən maraq, emosional vəziyyət, özünüqiymətləndirmə, sosial mühit və müəllim-şagird münasibətləri kimi psixoloji mexanizmlər təhlil edilmişdir.
Tədqiqat zamanı müəllimin şəxsiyyətinin, onun peşəkar kompetensiyalarının və pedaqoji ünsiyyət bacarıqlarının təlim motivasiyasının yaranmasına birbaşa təsir göstərdiyi müəyyən edilmişdir. Məqalədə interaktiv təlim metodlarının, innovativ pedaqoji texnologiyaların və rəqəmsal təhsil vasitələrinin motivasiya formalaşdırılmasında rolu xüsusi vurğulanmışdır. Müasir təhsil şəraitində layihə üsulu, debat, rollu oyun və qrup işi kimi metodların şagirdlərin fəallığını və öyrənməyə marağını artırdığı qeyd edilmişdir.
Bundan əlavə, rəqəmsal texnologiyaların təlim prosesinə inteqrasiyasının motivasiya imkanlarını genişləndirdiyi, lakin düzgün istiqamətləndirilmədiyi halda müəyyən psixoloji problemlər yarada biləcəyi də göstərilmişdir. Məqalədə pedaqogika və psixologiyanın qarşılıqlı əlaqəsi əsasında motivasiya probleminin nəzəri və praktik aspektləri sistemli şəkildə ümumiləşdirilmişdir. Aparılmış təhlillər nəticəsində belə qənaətə gəlinmişdir ki, təlim motivasiyasının düzgün təşkili təhsil keyfiyyətinin yüksəldilməsi, yaradıcı və fəal şəxsiyyətin formalaşdırılması, həmçinin müasir cəmiyyətin tələblərinə cavab verən kompetent mütəxəssislərin hazırlanması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Keywords: *motivasiya, təlim prosesi, psixoloji mexanizmlər, pedaqogika, daxili motivasiya, xarici motivasiya, müəllim fəaliyyəti.*

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license.

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 59-65
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20567578

GİRİŞ

Müasir dövrdə təhsil sistemində baş verən yeniliklər təlim prosesinin yalnız bilikvermə funksiyası ilə məhdudlaşmadığını göstərir. Təhsil artıq şəxsiyyətin inkişafına, onun yaradıcılıq potensialının üzə çıxarılmasına və sosial adaptasiyasına xidmət edən mürəkkəb psixoloji-pedaqoji proses kimi qiymətləndirilir. Bu baxımdan motivasiya təlim fəaliyyətinin əsas komponentlərindən biri hesab edilir.

Psixoloqların fikrincə, motivasiya insan fəaliyyətinin istiqamətini və intensivliyini müəyyən edən daxili psixoloji mexanizmdir. Təlim prosesində motivasiya şagirdin öyrənməyə marağını artırır, onun idrak fəallığını gücləndirir və müstəqil düşünmə qabiliyyətini inkişaf etdirir. Qeyd etmək lazımdır ki, təlim yalnız maraq və daxili ehtiyac əsasında qurulduqda inkişafetdirici xarakter daşıyır.

Müasir təhsil sistemində əsas problemlərdən biri şagird və tələbələrdə davamlı təlim motivasiyasının yaradılmasıdır. İnformasiya bolluğu, rəqəmsal texnologiyaların geniş yayılması və sosial dəyişikliklər motivasiya mexanizmlərinə də təsir göstərmişdir. Buna görə də pedaqoji və psixoloji yanaşmaların inteqrasiyası mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Motivasiya termini latın mənşəli “movere” sözündən yaranmış və “hərəkətə gətirmək” mənasını ifadə edir. Psixologiyada motivasiya insan davranışını istiqamətləndirən daxili və xarici amillərin məcmusu kimi izah edilir.

Motivasiya təlim prosesinin səmərəliliyini müəyyən edən əsas psixoloji amillərdən biridir. Müasir pedaqogika və psixologiyada motivasiya insan fəaliyyətini istiqamətləndirən daxili və xarici səbəblərin məcmusu kimi xarakterizə olunur. Təlim motivasiyası isə şagird və tələbələrin öyrənməyə marağını, biliyə olan tələbatını və təhsil fəaliyyətində fəallığını təmin edən mühüm komponent hesab edilir.

Azərbaycan psixoloqu Əbdül Əlizadə qeyd edir ki, təlim motivasiyası şagirdin idrak fəaliyyətinin əsas hərəkətverici qüvvəsi olmaqla yanaşı, onun şəxsiyyət kimi formalaşmasına da təsir göstərir. Müəllifin fikrincə, motivasiya olmadan təlim prosesi formal xarakter daşıyır və şagirdin yaradıcı fəallığını təmin etmir (4, s. 142).

Pedaqoq Fərrux Rüstəmov motivasiyanı təhsilin keyfiyyətini müəyyən edən əsas pedaqoji şərtlərdən biri hesab edərək yazır ki, müəllim tərəfindən yaradılan müsbət psixoloji mühit şagirdlərin təlim fəaliyyətinə münasibətinə birbaşa təsir göstərir (9, s. 233).

Müasir pedaqogikada motivasiyanın iki əsas növü fərqləndirilir: daxili və xarici motivasiya. Daxili motivasiya şagirdin şəxsi marağı və mənəvi tələbatı əsasında formalaşır. Bu halda şagird bilik əldə etməkdən zövq alır və təlim fəaliyyəti onun üçün daxili ehtiyaca çevrilir. Xarici motivasiya isə qiymət, mükafat, valideyn nəzarəti və ya sosial təsir nəticəsində yaranır.

Akif Abbasov qeyd edir ki, müasir təlim texnologiyaları şagirdlərdə daxili motivasiyanın formalaşdırılmasına daha çox imkan yaradır. Xüsusilə interaktiv metodlar şagirdlərin müstəqil düşünməsini və yaradıcılıq bacarıqlarını inkişaf etdirir (1, s. 97).

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 59-65
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20567578

Təlim motivasiyası isə şagirdin təhsil fəaliyyətinə marağını, öyrənmək istəyini və biliyə olan ehtiyacını əks etdirir. Təlim motivasiyası aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

istiqamətləndirici funksiya;

stimullaşdırıcı funksiya;

tənzimləyici funksiya;

inkişafetdirici funksiya.

Müasir pedaqogikada motivasiyanın iki əsas növü fərqləndirilir:

Daxili motivasiya insanın fəaliyyəti şəxsi maraq və mənəvi tələbat əsasında yerinə yetirməsi ilə bağlıdır. Bu zaman şagird qiymət və ya məcburiyyət üçün deyil, bilik əldə etmək istədiyi üçün öyrənir.

Məsələn, biologiya fənninə maraq göstərən şagird əlavə kitablar oxuyur, videolar izləyir və tədqiqat aparmağa çalışır. Bu fəaliyyət onun daxili motivasiyasının göstəricisidir.

Xarici motivasiya mükafat, qiymət, valideyn təzyiqi və ya sosial təsir nəticəsində yaranır. Bu halda fəaliyyətin əsas məqsədi bilik deyil, müəyyən nəticə əldə etmək olur.

Təlim motivasiyasının yaranması və inkişafı mürəkkəb psixoloji prosesdir. Bu prosesdə emosional vəziyyət, maraq, ehtiyaclar, sosial münasibətlər və özünüqiymətləndirmə mühüm rol oynayır.

Maraq motivasiyanın əsas psixoloji komponentlərindən biridir. Maraqlı təqdim olunan dərs şagirdin diqqətini daha çox cəlb edir və onun fəallığını artırır.

Təlim motivasiyasının formalaşması mürəkkəb psixoloji proses olmaqla bir sıra daxili və xarici amillərlə bağlıdır. Bu prosesdə maraq, emosional vəziyyət, özünüqiymətləndirmə, sosial münasibətlər və müəllim-şagird ünsiyyəti mühüm rol oynayır.

Psixoloq Ənvər Abbasov yazır ki, müsbət emosional mühit şagirdin özünəinamını artırır və onun təlim fəaliyyətində daha fəal iştirak etməsinə səbəb olur (2, s. 184). Əksinə, davamlı tənqid və psixoloji təzyiq şagirdlərdə qorxu və passivlik yaradır.

Müasir məktəb təcrübəsində müəllimin interaktiv metodlardan istifadə etməsi motivasiya formalaşdırılmasının effektiv vasitələrindən biri hesab edilir. Məsələn, debat və qrup işi metodları şagirdlərin həm ünsiyyət bacarıqlarını, həm də kollektiv fəaliyyətə marağını artırır. Bu barədə Hüseyn Əhmədov qeyd edir ki, fəal təlim metodları şagirdləri passiv dinləyicidən aktiv iştirakçıya çevirir və onların təlimə marağını gücləndirir (3, s. 156).

Praktik müşahidələr göstərir ki, müəllimin dərsdə rəqəmsal texnologiyalardan istifadə etməsi də motivasiyanın yüksəlməsinə müsbət təsir edir. Məsələn, təqdimatlar, interaktiv testlər və təhsil platformaları şagirdlərin diqqətini artırır və dərs prosesini daha maraqlı edir.

Rəhilə Hüseynzadə müəllim-şagird münasibətlərinin motivasiya prosesində xüsusi əhəmiyyət daşıdığını vurğulayaraq qeyd edir ki, müəllimin humanist münasibəti şagirdin özünüifadə imkanlarını genişləndirir və onun təhsil fəaliyyətinə müsbət təsir göstərir (7, s. 205).

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 59-65
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20567578

Məsələn, müəllim tarix dərsində yalnız faktları sadalamaq əvəzinə sənədli videolar, xəritələr və debat üsullarından istifadə etdikdə şagirdlərin marağı artır.

Müsbət emosional atmosfer motivasiya üçün mühüm şərtdir. Təzyiq, qorxu və həddindən artıq tənqid şagirdin təlimə marağını azaldır.

Müəllim tərəfindən verilən dəstək və psixoloji təhlükəsizlik hissi şagirdin özünüifadəsini gücləndirir. Xüsusilə yeniyetməlik dövründə emosional münasibətlər təlim nəticələrinə ciddi təsir göstərir.

Şagirdin öz qabiliyyətlərinə inanması onun motivasiyasını artırır. Uğursuzluq qorxusu və aşağı özünüqiymətləndirmə isə passivliyə səbəb olur.

Müasir pedaqoji yanaşmalarda müəllim yalnız bilik ötürən şəxs deyil, həm də motivasiya yaradan psixoloji lider hesab edilir. Müəllimin peşəkarlığı, ünsiyyət bacarığı və emosional davranışı təlim motivasiyasına birbaşa təsir göstərir.

Pedaqoq Ə.Əlizadə yazır ki, "müəllimin şəxsiyyəti təlim motivasiyasının formalaşmasında ən güclü amillərdən biridir" (4, s. 154).

Müəllimin motivasiya yaratmaq üçün istifadə etdiyi əsas vasitələr bunlardır:

interaktiv metodlardan istifadə;

fərdi yanaşma;

şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi;

əməkdaşlıq mühitinin yaradılması;

müasir texnologiyaların tətbiqi.

Məsələn, dərsdə layihə üsulunun tətbiqi tələbələrin həm yaradıcı düşünməsini, həm də kollektiv fəaliyyət bacarıqlarını inkişaf etdirir. Bu isə motivasiyanın davamlılığını təmin edir.

Müasir pedaqoji yanaşmalarda müəllim yalnız bilik verən şəxs deyil, həm də şagirdlərdə öyrənməyə maraq yaradan əsas psixoloji faktor hesab olunur. Müəllimin peşəkar kompetensiyası, ünsiyyət mədəniyyəti və pedaqoji davranışı təlim motivasiyasının formalaşmasına birbaşa təsir göstərir. Müəllim tərəfindən yaradılan demokratik və əməkdaşlığa əsaslanan mühit şagirdlərin dərsə fəal qoşulmasına şərait yaradır.

Əbdül Əlizadə qeyd edir ki, "müəllimin emosional münasibəti şagirdin təlim fəaliyyətinə münasibətini müəyyən edən əsas amillərdəndir" (Əlizadə, 2019, s. 167). Müəllifin fikrincə, müəllim şagirdə dəstək verən və onu motivasiya edən pedaqoji mövqe nümayiş etdirməlidir.

Fərrux Rüstəmov yazır ki, müəllimin əsas vəzifələrindən biri şagirdlərdə müstəqil düşünmə və yaradıcı fəaliyyət üçün motivasiya yaratmaqdır (9, s. 251). Bu baxımdan müəllimin istifadə etdiyi metod və vasitələr xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Məsələn, müəllim dərs zamanı problemli situasiyalar yaratdıqda şagirdlər mövzu üzərində daha fəal düşünməyə başlayırlar. Belə yanaşma onların həm idrak fəallığını, həm də daxili motivasiyasını gücləndirir.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 59-65
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20567578

Müasir təhsil sistemində interaktiv metodlar motivasiyanın formalaşdırılmasının ən effektiv vasitələrindən biri hesab olunur. Bu metodlar şagirdi passiv dinləyicidən aktiv iştirakçıya çevirir.

Ən geniş istifadə olunan interaktiv metodlar bunlardır:

beyin həmləsi;

debat;

rollu oyunlar;

layihə üsulu;

case-study;

qrup işi.

Tədqiqatlar göstərir ki, interaktiv mühitdə təhsil alan tələbələrin akademik nailiyyətləri daha yüksək olur. Çünki bu zaman şagird özünü təlim prosesinin iştirakçısı kimi hiss edir.

Məsələn, psixologiya dərsində rollu oyun metodunun tətbiqi tələbələrin empatiya və ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirir. Bu da onların fənnə marağını artırır.

Müasir təhsil sistemində interaktiv təlim metodları motivasiya formalaşdırılmasının ən effektiv vasitələrindən biri hesab olunur. Bu metodlar şagirdlərin dərs prosesində fəal iştirakını təmin edir və onların sərbəst düşünmə qabiliyyətini inkişaf etdirir.

Akif Abbasov qeyd edir ki, interaktiv təlim metodları şagirdlərin kommunikativ bacarıqlarını inkişaf etdirməklə yanaşı, onların təlimə marağını da artırır (1, s. 118).

Debat, beyin həmləsi, rollu oyun və layihə üsulu kimi metodlar şagirdlərin dərs prosesinə emosional və intellektual cəhətdən daha fəal qoşulmasına səbəb olur. Xüsusilə layihə üsulu şagirdlərdə məsuliyyət hissi və yaradıcılıq qabiliyyətini inkişaf etdirir.

Hüseyn Əhmədov yazır ki, "fəal təlim metodları şagirdin passiv yaddaş fəaliyyətini aktiv təfəkkür prosesinə çevirir" (3, s. 173). Bu isə motivasiyanın davamlılığını təmin edən əsas amillərdən biridir.

Praktik nümunə kimi qeyd etmək olar ki, qrup işi zamanı şagirdlər bir-biri ilə əməkdaşlıq edir, fikir mübadiləsi aparır və nəticədə dərsə maraqları artır. Bu cür fəaliyyət onların sosial bacarıqlarının inkişafına da müsbət təsir göstərir.

Rəqəmsal texnologiyalar müasir təhsil sisteminin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Elektron platformalar, onlayn kurslar və multimedia vasitələri motivasiya imkanlarını genişləndirmişdir.

Lakin rəqəmsal mühitin düzgün təşkil edilməməsi diqqət dağınıqlığı və asılılıq problemləri də yarada bilər. Buna görə müəllim texnologiyanı məqsədyönlü şəkildə tətbiq etməlidir.

Məsələn, Kahoot, Quizizz və digər interaktiv platformalar şagirdlər arasında rəqabət və maraq yaradır. Bu üsullar xüsusilə məktəb yaşlı uşaqlarda motivasiyanı gücləndirir.

Rəqəmsal texnologiyaların inkişafı təhsil sistemində yeni imkanlar yaratmışdır. Elektron təhsil platformaları, multimedia vasitələri və interaktiv proqramlar təlim prosesini daha maraqlı və əlçatan edir.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 59-65
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20567578

Müasir şagirdlərin informasiya texnologiyalarına marağı nəzərə alındıqda rəqəmsal vasitələr motivasiya yaratmaq üçün mühüm vasitəyə çevrilir.

Ənvər Abbasov qeyd edir ki, müasir texnologiyaların məqsədyönlü tətbiqi şagirdlərdə öyrənməyə marağı artırır və onların idrak fəaliyyətini fəallaşdırır (2, s. 209).

Məsələn, müəllimin dərs zamanı elektron təqdimatlardan, interaktiv testlərdən və onlayn platformalardan istifadə etməsi şagirdlərin diqqətini daha uzun müddət saxlamağa imkan verir. Kahoot və Quizizz kimi platformalar dərs prosesində rəqabət və maraq mühiti yaradır.

Rəhilə Hüseynzadə yazır ki, rəqəmsal təhsil mühitində müəllim yalnız informasiya ötürücüsü deyil, həm də istiqamətləndirici və motivasiyaedici funksiyanı yerinə yetirməlidir (7, s. 228).

Bununla yanaşı, texnologiyaların düzgün idarə olunmaması diqqət dağınıqlığı və informasiya asılılığı kimi problemlər də yarada bilər. Buna görə rəqəmsal vasitələrin pedaqoji məqsədlərə uyğun tətbiqi xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Nəticə

Aparılan təhlillər göstərir ki, təlim motivasiyası müasir təhsil sisteminin əsas psixoloji-pedaqoji problemlərindən biridir. Motivasiya şagirdin təlim fəaliyyətinə münasibətini, akademik nailiyyətlərini və şəxsiyyət inkişafını müəyyən edən mühüm amildir.

Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, motivasiyanın formalaşdırılmasında daxili maraq, emosional mühit, müəllim amili və interaktiv metodlar xüsusi rol oynayır. Müasir pedaqoji texnologiyaların tətbiqi isə motivasiya imkanlarını daha da genişləndirir.

Beləliklə, təlim prosesində motivasiyanın düzgün təşkili təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, yaradıcı və fəal şəxsiyyətin formalaşdırılması baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Abbasov A.N. Müasir təlim texnologiyaları. Bakı: Müəllim, 2020, 312 s.
2. Abbasov Ə.M. Psixologiya. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2015, 390 s.
3. Əhmədov H.H. Təlim prosesinin pedaqoji əsasları. Bakı: Elm və Təhsil, 2018, 286 s.
4. Əlizadə Ə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. Bakı: Təhsil, 2018, 312 s.
5. Əlizadə Ə.Ə. Təhsil psixologiyası. Bakı: ADPU nəşriyyatı, 2019, 368 s.
6. Həsənov A. Təhsil psixologiyası. Bakı: Elm və təhsil, 2019, 276 s.
7. Hüseynzadə R.L. Məktəb pedaqogikası. Bakı: Təhsil, 2016, 401 s.
8. İsayev İ.Ə. Pedaqogika. Bakı: Müəllim, 2020, 428 s.
9. Rüstəmov F.A. Pedaqogika. Bakı: Nurlan, 2017, 544 s.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

10. Hashimov, A., & Babazade, Z. (2026). Restoration of Archetypal Memory in Elchin's Novel Mahmud and Maryam. *EuroGlobal Journal of Linguistics and Language Education*, *3*(2), 143-152.

11. Veliyev, E. (2025). The Impact of Modern Technologies on the Development of the Azerbaijani Language. *Global Spectrum of Research and Humanities*, *2*(2), 123-127.

ABSTRACT

TELLI VALISOY
3rd-year student of the TSPX specialty
tellivelisoy@gmail.com

PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF FORMING MOTIVATION IN MODERN EDUCATION

The article comprehensively examines the essence of the concept of motivation in the modern educational system, its psychological and pedagogical foundations, and the main mechanisms of its formation in the teaching process. The significant role of learning motivation in increasing the cognitive activity of pupils and students, improving their academic achievements, and contributing to their personal development has been scientifically analyzed. The theoretical aspects of the concept of motivation are explained, while the characteristics of intrinsic and extrinsic motivational factors are comparatively interpreted. At the same time, psychological mechanisms influencing the formation of motivation, such as interest, emotional state, self-esteem, social environment, and teacher-student relationships, are analyzed.

The research determined that the teacher's personality, professional competencies, and pedagogical communication skills have a direct impact on the emergence of learning motivation. The article particularly emphasizes the role of interactive teaching methods, innovative pedagogical technologies, and digital educational tools in the formation of motivation. It is noted that methods such as project-based learning, debates, role-playing games, and group work increase students' activity and interest in learning in modern educational conditions.

In addition, it is shown that the integration of digital technologies into the educational process expands motivational opportunities; however, if not properly guided, it may also create certain psychological problems. The theoretical and practical aspects of the motivation problem are systematically generalized in the article on the basis of the interrelation between pedagogy and psychology. As a result of the analyses conducted, it has been concluded that the proper organization of learning motivation is of great importance for improving the quality of education, developing creative and active personalities, and training competent specialists who meet the demands of modern society.

Keywords: *motivation, teaching process, psychological mechanisms, pedagogy, intrinsic motivation, extrinsic motivation, teacher activity, creativity, interactive learning, personality development, modern era, etc*

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal

Journal homepage: https://horizonmsj.com/

ISSN 3135-4890

E-ISSN 3135-4904

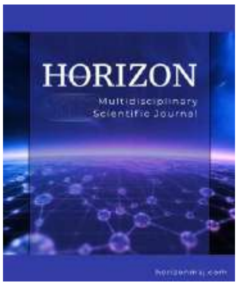

Original Research Paper

Rəssamlıq sənətində vitrajın bədii-estetik imkanları

Akifə Sadıxova

https://orcid.org/0009-0001-8336-9123

[1] *Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan*

Article history
Received: 01.06.2026
Revised: 07.06.2026
Accepted: 12.06.2026

*Corresponding Author: Akifə Sadıxova, Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azerbaijan; Email: savemi.me0101@gmail.com

Xülasə

Rəssamlıq sənətinin mühüm istiqamətlərindən biri hesab olunan vitraj sənəti əsrlər boyu həm estetik, həm də funksional xüsusiyyətləri ilə dünya incəsənətində xüsusi yer tutmuşdur. Təqdim olunan məqalədə vitraj sənətinin yaranma tarixi, inkişaf mərhələləri, müxtəlif dövrlərdə keçdiyi bədii transformasiyalar və rəssamlıq sənətindəki bədii-estetik imkanları araşdırılmışdır. Məqalədə vitrajın ilkin nümunələrinin qədim Şərq və Roma mədəniyyətindən başlayaraq orta əsr Avropa memarlığında, xüsusilə qotik üslublu dini tikililərdə geniş tətbiqi təhlil edilmiş, onun işıq və rəng harmoniyası əsasında formalaşan estetik təsiri şərh olunmuşdur.

Araşdırmada vitraj sənətinin əsas ifadə vasitələri olan rəng, işıq, forma və kompozisiya elementlərinin insan psixologiyasına və məkanın emosional atmosferinə təsiri elmi baxımdan izah edilmişdir. Həmçinin vitrajın memarlıq və dekorativ-tətbiqi sənətlə qarşılıqlı əlaqələri, interyer dizaynında oynadığı rol və məkanın bədii təşkili baxımından əhəmiyyəti nəzərdən keçirilmişdir. Məqalədə Azərbaycan incəsənətində vitraj və şəbəkə sənətinin estetik xüsusiyyətlərinə də toxunulmuş, milli ornamental ənənələrin müasir bədii düşüncə ilə vəhdəti göstərilmişdir.

Bununla yanaşı, müasir dövrdə vitraj sənətində istifadə olunan yeni texnologiyalar, eksperimental üsullar və yaradıcı yanaşmaların bu sənət növünün inkişafına verdiyi töhfələr araşdırılmışdır. Tədqiqat zamanı müqayisəli-tarixi, təsviri və sənətşünaslıq metodlarından istifadə edilmiş, müxtəlif elmi mənbələrə istinad olunmuşdur. Məqalə vitraj sənətinin yalnız dekorativ vasitə deyil, həm də insanın estetik dünyagörüşünə, məkan qavrayışına və emosional düşüncəsinə təsir göstərən mühüm bədii ifadə forması olduğunu elmi şəkildə əsaslandırır.

Açar sözlər: *vitraj, rəssamlıq sənəti, dekorativ sənət, işıq, rəng, kompozisiya, estetik təsir, memarlıq*

GİRİŞ

Rəssamlıq sənəti bəşər mədəniyyətinin ən qədim və ən təsirli estetik fəaliyyət sahələrindən biri kimi insanın dünyanı qavrama formasının, mənəvi düşüncəsinin və estetik zövqünün formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Tarixi inkişaf prosesində rəssamlıq sənəti müxtəlif texniki üsullar, üslub xüsusiyyətləri və ifadə vasitələri qazanaraq daim yenilənmiş, cəmiyyətin bədii-estetik tələblərinə uyğun şəkildə inkişaf

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license.

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 66-74
DOI: **https://doi.org/10.5281/zenodo.20594289**

etmişdir. Bu inkişaf prosesində monumental və dekorativ-tətbiqi sənət növləri xüsusi əhəmiyyət kəsb etmiş, onların sintezindən yaranan vitraj sənəti isə özünəməxsus bədii-estetik xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb etmişdir. Şüşə üzərində rəngli kompozisiyaların yaradılması prinsipi əsasında formalaşan vitraj sənəti yalnız dekorativ təsvir vasitəsi deyil, eyni zamanda işıq, rəng və məkan harmoniyasını birləşdirən mürəkkəb estetik sistem kimi çıxış edir. Bu sənət növündə rəngli şüşədən keçən işıq interyer məkanında dinamik vizual effekt yaradır və tamaşaçıda emosional-estetik təsir formalaşdırır. Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, "vitraj sənətində işıq kompozisiyanın ayrılmaz hissəsinə çevrilərək əsərin emosional təsir gücünü artırır" (8, s. 52).

Vitraj sənəti qədim dövrlərdən başlayaraq müxtəlif xalqların mədəni-estetik düşüncəsində özünəməxsus yer tutmuşdur. Sənətşünaslıq tədqiqatları göstərir ki, rəngli şüşədən dekorativ məqsədlərlə istifadə ilkin mərhələdə qədim Misir və Roma mədəniyyətlərində mövcud olmuş, daha çox məişət və memarlıq dekorasiyasında tətbiq edilmişdir. Lakin vitrajın müstəqil bədii sistem kimi formalaşması əsasən orta əsrlər Avropa memarlığı ilə bağlıdır. Bu dövrdə qotik üslublu kilsə və kafedralların memarlıq quruluşu vitraj sənətinin geniş inkişafına şərait yaratmış, iri pəncərə boşluqları rəngli şüşə kompozisiyaları üçün əsas səthə çevrilmişdir.

Orta əsr vitrajlarında dini məzmun xüsusi üstünlük təşkil etmişdir. Kompozisiyalarda bibliya süjetləri, müqəddəslərin obrazları və simvolik ornamentlər vasitəsilə dini-fəlsəfi ideyalar vizual şəkildə ifadə olunmuşdur. Azərbaycan incəsənətşünaslığında qeyd olunur ki, "orta əsr dekorativ sənətində işıq və rəngin vəhdəti insanın mənəvi dünyasına təsir edən əsas estetik vasitələrdən biri olmuşdur" (4, s. 64). Bu baxımdan vitraj sənəti yalnız dekorativ funksiya daşımamış, həm də ideya-məzmun baxımından dərin simvolik sistem kimi çıxış etmişdir.

Şərq memarlığında isə rəngli şüşə elementlər daha çox estetik və dekorativ xarakter daşımış, günəş işığının interyerə yumşaq və ahəngdar şəkildə daxil olmasına xidmət etmişdir. Azərbaycan memarlıq ənənələrində bu istiqamətdə formalaşan şəbəkə sənəti vitrajla yaxın estetik prinsiplərə əsaslanır. Şəki xan sarayının dekorativ həllində istifadə olunan şəbəkə nümunələri taxta və rəngli şüşənin harmonik vəhdəti ilə məkanın bədii-estetik təsirini gücləndirir. Tədqiqatçılar vurğulayırlar ki, "şəbəkə sənəti Azərbaycan dekorativ düşüncəsinin işıq və rəng üzərində qurulmuş ən incə bədii ifadə formalarından biridir" (6, s. 58).

Beləliklə, vitraj sənətinin inkişaf tarixi göstərir ki, bu sənət növü müxtəlif mədəniyyətlərdə fərqli funksional və estetik çalarlar qazanmış, Şərq və Qərb sənət ənənələrinin sintezində mühüm rol oynamışdır.

Müasir dövrdə vitraj sənəti yalnız dini memarlıq nümunələrində deyil, yaşayış və ictimai binaların interyer və eksteryer tərtibatında da geniş tətbiq olunur. Yeni texnologiyaların inkişafı vitrajın texniki və bədii imkanlarını genişləndirmiş, onun müasir dizayn və monumental sənətdə aktuallığını artırmışdır. Füzing, laminasiya və rəqəmsal çap kimi müasir texnologiyalar vitraj sənətində yeni forma və kompozisiya həllərinin yaranmasına şərait yaratmışdır. Bu baxımdan mövzunun aktuallığı vitraj sənətinin müasir

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 66-74
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20594289

memarlıq və rəssamlıq mühitində yenidən geniş maraq doğurması, onun estetik və funksional imkanlarının yeni bədii yanaşmalar əsasında inkişaf etməsi ilə bağlıdır. Tədqiqatçı N. Əliyevin fikrincə, "müasir interyer dizaynında vitraj estetik təsirlə yanaşı, məkanın emosional atmosferini müəyyənləşdirən mühüm dekorativ elementdir" (3, s. 74).

ƏSAS HİSSƏ

Vitraj sənətinin meydana gəlməsi bəşər mədəniyyətinin qədim estetik ənənələri ilə sıx bağlı olmuşdur. Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, rəngli şüşədən dekorativ məqsədlərlə istifadə ilkin olaraq qədim Misir, Mesopotamiya və Roma mədəniyyətlərində meydana çıxmışdır. Arxeoloji qazıntılar zamanı əldə edilən rəngli şüşə fraqmentləri göstərir ki, eramızdan əvvəlki dövrlərdə şüşə materialından yalnız məişət əşyalarının hazırlanmasında deyil, həm də dini və memarlıq dekorasiyasında istifadə edilmişdir. Qədim Romada villaların və ibadət məbədlərinin pəncərə boşluqlarında rəngli şüşə elementlərinə rast gəlinməsi vitraj sənətinin ilkin bədii formalarının mövcudluğunu göstərir. Lakin bu dövrdə vitraj hələ müstəqil sənət növü kimi tam formalaşmamışdı. Azərbaycan sənətşünaslıq ədəbiyyatında qeyd olunur ki, "şüşənin dekorativ-estetik imkanlarının sistemli şəkildə dərk olunması orta əsr memarlığı dövründə daha geniş inkişaf mərhələsinə çatmışdır" (4, s. 62).

Vitraj sənətinin müstəqil bədii sahə kimi inkişafı əsasən XI–XIII əsrlərdə Avropada qotik memarlığın yüksəlişi ilə bağlıdır. Qotik üsluba xas olan hündür və iri pəncərələr vitraj kompozisiyalarının geniş tətbiqinə şərait yaratmışdır. Bu dövrdə Şartr, Notr-Dam və Reyms kimi kafedrallarda yaradılmış vitraj nümunələri monumental dekorativ sənətin ən yüksək bədii nailiyyətləri sırasında qiymətləndirilir.

Qotik vitrajlarda dini süjetlər və bibliya motivləri üstünlük təşkil etmiş, rəng və işığın harmoniyası vasitəsilə məkanın emosional və mənəvi təsir gücü artırılmışdır. Günəş şüalarının rəngli şüşələrdən keçməsi nəticəsində yaranan dəyişkən işıq oyunları interyerə dinamiklik və mistik atmosfer bəxş etmişdir.

Azərbaycan incəsənətşünaslığında vurğulanır ki, "orta əsr dekorativ sənətində işıq və rəngin vəhdəti estetik qavrayışın əsas formalaşdırıcı amillərindən biri olmuşdur" (3, s. 71). Bu baxımdan vitraj həm dekorativ funksiya, həm də dini-mənəvi ideyaların bədii ifadə vasitəsi kimi mühüm yer tutur.

İntibah dövründə incəsənətdə humanizm ideyalarının güclənməsi vitraj sənətinə də təsirsiz qalmamışdır. Bu dövrdə vitraj kompozisiyalarında realist təsvir üsulları, perspektiv qanunları və anatomik dəqiqlik daha qabarıq şəkildə özünü göstərmişdir. Əvvəlki dövrlərlə müqayisədə insan fiqurlarının plastik həlli daha təbii xarakter almış, rəng keçidləri və işıq-kölgə münasibətləri zənginləşmişdir. XVI–XVII əsrlərdə Avropada dekorativ sənətin yeni istiqamətlərinin yaranması vitrajın saray və aristokrat interyerlərində də geniş yayılmasına səbəb olmuşdur.

XIX əsrdə sənaye inqilabı nəticəsində şüşə istehsal texnologiyalarının inkişafı vitraj sənətinin texniki imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdır. Fabrik üsulu ilə istehsal olunan rəngli şüşələr vitrajın daha geniş məkanlarda tətbiqinə şərait yaratmışdır. Bu dövrdə Avropada və Amerikada ictimai binaların,

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 66-74
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20594289

teatrların, muzeylərin və yaşayış evlərinin dekorativ tərtibatında vitrajdan geniş istifadə olunmağa başlanmışdır.

XX əsrdə modernizm və avanqard cərəyanlarının təsiri ilə vitraj sənətində yeni bədii axtarışlar meydana çıxmışdır. Ənənəvi dini və realist süjetlərdən fərqli olaraq abstrakt formalar, geometrik kompozisiyalar və qeyri-ənənəvi rəng həlləri ön plana keçmişdir.

Azərbaycan dekorativ-tətbiqi sənətində də rəngli şüşə elementləri mühüm yer tutur. Xüsusilə Şəki xan sarayında istifadə olunan şəbəkə sənəti vitrajla yaxın estetik xüsusiyyətlər nümayiş etdirir. Şəbəkə sənəti taxta və rəngli şüşələrin mismar və yapışqan istifadə edilmədən harmonik şəkildə birləşdirilməsi prinsipi əsasında qurulur. Günəş işığının rəngli şüşələrdən keçərək interyerdə yaratdığı zəngin koloristik effekt Şərq memarlığının poetik-estetik xüsusiyyətlərini əks etdirir. Tədqiqatçı F. Qasımovun fikrincə, "Azərbaycan şəbəkə sənəti işıq və rəng harmoniyasının milli dekorativ düşüncə ilə vəhdətinin parlaq nümunəsidir" (6, s. 67). Bu baxımdan Azərbaycan şəbəkələri yalnız dekorativ sənət nümunəsi deyil, həm də milli estetik düşüncənin ifadə forması kimi qiymətləndirilir.

Vitraj sənəti monumental-dekorativ rəssamlığın mühüm istiqamətlərindən biri kimi özünəməxsus bədii-estetik xüsusiyyətlərə malikdir. Onun əsas fərqləndirici cəhəti işıq, rəng və məkan münasibətlərinin vahid kompozisiya daxilində sintez olunmasıdır. Digər təsviri sənət növlərindən fərqli olaraq vitrajda bədii təsir sabit deyil, günün müxtəlif vaxtlarında dəyişən işıq axını ilə formalaşır. Bu xüsusiyyət onu statik təsvir deyil, dinamik estetik sistem kimi səciyyələndirir. Günəş şüalarının rəngli şüşə səthlərdən keçməsi nəticəsində yaranan koloristik dəyişikliklər interyerin emosional atmosferini gücləndirir və məkanın bədii dəyərini artırır.

Azərbaycan sənətşünaslıq ədəbiyyatında qeyd olunur ki, "rəng və işıq harmoniyası dekorativ sənətdə emosional-estetik təsirin əsas formalaşdırıcı amillərindən biridir" (8, s. 54). Bu baxımdan vitraj sənəti yalnız dekorativ funksiya daşımır, həm də məkan və insan arasında emosional-estetik əlaqə yaradan mühüm bədii vasitə kimi çıxış edir.

Vitraj sənətində rəng əsas ifadə vasitələrindən biri hesab olunur. Şəffaf və yarımşəffaf şüşə səthlər üzərində istifadə olunan rənglər adi boyakarlıq əsərlərindəki rəng həllərindən fərqli olaraq daha parlaq, işıqlı və emosional görünür. Rənglərin işıqla qarşılıqlı təsiri nəticəsində vitraj kompozisiyalarında xüsusi estetik atmosfer yaranır. Məhz bu xüsusiyyət vitraj sənətini monumental rəssamlığın digər növlərindən fərqləndirir. Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, vitraj sənətində rəng yalnız dekorativ funksiyanı yerinə yetirmir, həm də simvolik və psixoloji məna daşıyır. Mavi və bənövşəyi tonlar sakitlik, mənəvi saflıq və mistik düşüncə ilə əlaqələndirilir, orta əsr vitrajlarında isə ilahi aləmin rəmzi kimi istifadə olunmuşdur. Qırmızı və narıncı rənglər enerji və dinamizm ifadə edir, sarı rəng günəşi və işığı, yaşıl tonlar isə həyat və təbiəti simvolizə edir. Azərbaycan sənətşünaslıq ədəbiyyatında vurğulanır ki, "rəng dekorativ sənətdə həm estetik,

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 66-74
DOI: **https://doi.org/10.5281/zenodo.20594289**

həm də emosional təsir yaradan əsas ifadə vasitəsidir" (8, s. 47). Bu baxımdan vitrajda rəng seçimi yalnız vizual effekt deyil, həm də psixoloji təsir vasitəsidir.

Rəng harmoniyası vitraj kompozisiyalarında bütöv estetik sistemin formalaşmasına şərait yaradır. Rəssam müxtəlif rəng tonları və kontrastlar vasitəsilə kompozisiyanın ritmini və emosional təsir gücünü müəyyənləşdirir. Müasir vitraj sənətində abstrakt rəng həllərinin tətbiqi bu sahənin bədii imkanlarını daha da genişləndirmişdir. Xüsusilə modernist və avanqard cərəyanların təsiri ilə vitraj sənətində sərbəst koloristik eksperimentlər geniş yayılmışdır.

Vitraj sənətinin əsas estetik xüsusiyyətlərindən biri işığın bədii ifadə vasitəsinə çevrilməsidir. İşıq burada yalnız fiziki hadisə kimi deyil, kompozisiyanın ayrılmaz hissəsi və estetik təsirin əsas mənbəyi kimi çıxış edir. Günəş şüalarının rəngli şüşələrdən keçərək interyer məkanında yaratdığı rəng oyunları vitrajın emosional və bədii təsirini gücləndirir. Bu xüsusiyyət vitraj sənətinə canlılıq və dinamika qazandırır.

Orta əsr qotik memarlığında vitrajlardan istifadə edilməsinin əsas səbəblərindən biri məhz işığın mistik təsir imkanları ilə bağlı olmuşdur. Kilsə interyerinə daxil olan rəngli işıq insanlarda mənəvi yüksəliş və dini həyəcan hissi yaradırdı. Bu baxımdan vitraj sənəti dini-fəlsəfi ideyaların emosional təsir vasitəsinə çevrilmişdir.\n\nVitrajın mühüm xüsusiyyətlərindən biri də onun günün müxtəlif saatlarında və ilin müxtəlif fəsillərində fərqli görünməsidir. Günəşin istiqaməti və işıq intensivliyi dəyişdikcə vitraj kompozisiyasının rəng çalarları və vizual effekti də dəyişir. Bu dəyişkənlik vitrajı "canlı sənət əsəri" xarakterinə yaxınlaşdırır. Digər monumental rəssamlıq növlərindən fərqli olaraq vitraj daim yenilənən vizual təsir yaradır və məkanın emosional atmosferini dəyişdirir.

Müasir memarlıq və interyer dizaynında da işıq faktoru vitraj sənətinin əsas estetik üstünlüklərindən biri kimi qiymətləndirilir. Müasir texnologiyalar süni işıqlandırma vasitəsilə vitraj kompozisiyalarının gecə saatlarında da bədii təsirini qorumağa imkan verir. Bu isə vitraj sənətinin həm funksional, həm də dekorativ imkanlarını genişləndirir.

Vitraj sənətində kompozisiya bədii-estetik təsirin formalaşmasında əsas amillərdən biri hesab olunur. Vitraj kompozisiyaları adətən dekorativ ritm, simmetriya və harmonik tarazlıq prinsipləri əsasında qurulur. Rəng, xətt, forma və işıq elementlərinin qarşılıqlı vəhdəti nəticəsində bütöv estetik sistem yaranır. Digər rəssamlıq növlərindən fərqli olaraq vitraj kompozisiyasında işıq da bədii strukturun ayrılmaz komponentinə çevrilir. Bu səbəbdən vitraj yalnız vizual təsvir vasitəsi deyil, həm də məkanın emosional atmosferini formalaşdıran monumental-dekorativ sənət nümunəsi kimi çıxış edir.

Klassik vitraj kompozisiyalarında əsasən dini və mifoloji motivlər üstünlük təşkil etmişdir. Orta əsr Avropa kilsələrində yaradılan vitrajlarda bibliya süjetləri, müqəddəslərin obrazları və dini simvollar geniş istifadə olunurdu. Kompozisiyalarda fiqurların yerləşdirilməsi, rəng bölgüsü və ornament elementləri simmetriya və tarazlıq prinsiplərinə əsaslanır. Bu quruluş tamaşaçının diqqətini kompozisiyanın əsas semantik mərkəzinə yönəldir. Azərbaycan sənətşünaslıq ədəbiyyatında qeyd olunur ki, "kompozisiya

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20594289

quruluşunda ritm və balans estetik qavrayışın formalaşmasında mühüm rol oynayır" (8, s. 39). Bu baxımdan vitraj kompozisiyalarında ritmik düzülüş və rəng balansı tamaşaçıda emosional harmoniya hissi yaradır.

Müasir vitraj sənətində isə kompozisiya prinsipləri daha sərbəst və eksperimental xarakter daşıyır. XX əsrdə modernizm və avanqard cərəyanlarının təsiri ilə abstrakt formalar, geometrik elementlər və konseptual təsvir üsulları geniş yayılmışdır. Müasir rəssamlar vitraj sənətində yalnız dekorativ məqsədlərlə kifayətlənmir, həm də fəlsəfi və sosial ideyaların bədii ifadəsinə çalışırlar. Bu dövrdə kompozisiyalarda asimmetrik quruluş, qeyri-ənənəvi rəng həlləri və dinamik xətt ritmləri daha çox istifadə olunmağa başlanmışdır. Tədqiqatçılar vurğulayırlar ki, "müasir vitraj sənətində kompozisiya məkanın emosional enerjisini müəyyən edən əsas bədii vasitəyə çevrilmişdir" (8, s. 83).

Vitraj sənətinin estetik imkanları onun məkan, işıq və insan psixologiyası ilə qarşılıqlı əlaqəsində daha aydın şəkildə üzə çıxır. Rəngli şüşələrdən keçən işıq axını interyerdə xüsusi vizual atmosfer yaradır və insanın emosional vəziyyətinə təsir göstərir. Bu səbəbdən vitraj yalnız dekorativ element deyil, həm də estetik kommunikasiya vasitəsi kimi qiymətləndirilir. Vitrajın yaratdığı rəng və işıq harmoniyası insanın məkanı qavrama formasını dəyişdirir və ona emosional dərinlik qazandırır.

Sənətşünaslıq ədəbiyyatında qeyd olunur ki, estetik təcrübə insanın emosional və mənəvi qavrayışına təsir edən mühüm bədii amillərdən biridir. Vitraj sənəti də məhz bu təsir gücü ilə seçilir. Günəş işığının rəngli şüşə səthlərdən keçməsi nəticəsində yaranan dəyişkən vizual effektlər məkanın monotonluğunu aradan qaldırır, interyerə dinamika və poetik xarakter qazandırır. Azərbaycan sənətşünaslıq mənbələrində vurğulanır ki, "işıq və rəngin sintezi dekorativ sənətin emosional təsir gücünü artıran əsas bədii vasitədir" (4, s. 58). Bu xüsusiyyət vitrajın estetik imkanlarını digər monumental sənət növlərindən fərqləndirən əsas amillərdəndir.

Müasir interyer dizaynında vitraj müxtəlif formalarda tətbiq edilir. Pəncərə və qapılarla yanaşı, tavan dekorlarında, arakəsmələrdə, mebel elementlərində və hətta işıqlandırma sistemlərində vitrajdan istifadə olunur. Müasir texnologiyalar vitrajın funksional imkanlarını daha da genişləndirmişdir. Bu gün vitraj yalnız dekorativ məqsəd daşımır, həm də məkanın zonalara ayrılması, işıq axınının tənzimlənməsi və interyerin estetik konsepsiyasının formalaşdırılması funksiyasını yerinə yetirir. N.Əliyevin fikrincə, "müasir memarlıqda vitraj məkanın emosional xarakterini müəyyənləşdirən mühüm dekorativ elementlərdən biridir" (3, s. 96).

Tarix boyu vitraj kompozisiyalarında dini, mifoloji və fəlsəfi ideyalar əks etdirilmişdir. Rənglərin, ornamentlərin və təsvirlərin simvolik məna daşıması vitraj sənətinə dərin məzmun qazandırmışdır. Orta əsr Avropa vitrajlarında mavi rəng ilahi saflığın və mənəvi yüksəlişin rəmzi hesab olunurdu. Qırmızı rəng müqəddəs qurbanı, sarı isə ilahi nuru ifadə edirdi. Bu rəng simvolikası dini kompozisiyaların emosional təsirini gücləndirirdi.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Vitrajın yaratdığı rəngli işıq effekti insan psixologiyasına birbaşa təsir göstərir. İşığın ritmik dəyişməsi interyer məkanının emosional atmosferini dəyişir və tamaşaçıda estetik zövq formalaşdırır. Psixoloji araşdırmalar göstərir ki, rəngli işıq insanın emosional vəziyyətinə, düşüncə tərzinə və hətta davranışına təsir edə bilir. Bu səbəbdən vitraj sənəti yalnız memarlıq və dekorativ sənətdə deyil, həm də terapiya və meditasiya məkanlarında istifadə olunur.\n\nMüasir psixoloji-estetik yanaşmalara görə, yumşaq rəng keçidləri və harmonik işıq effekti insanın emosional gərginliyini azaldır, sakitlik və daxili harmoniya hissi yaradır. Xüsusilə mavi və yaşıl tonların üstünlük təşkil etdiyi vitraj kompozisiyaları insan psixologiyasına sakitləşdirici təsir göstərir.

Müasir dövrdə vitraj sənəti texnoloji yeniliklərin təsiri ilə həm texniki, həm də bədii baxımdan yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Ənənəvi qurğuşunla birləşdirmə üsulu ilə yanaşı, füzing (şüşənin sobada əridilməsi), laminasiya, qum püskürtmə (sandblasting) və rəqəmsal çap texnologiyaları vitrajın ifadə imkanlarını xeyli genişləndirmişdir. Bu texnologiyalar rəssamlara daha mürəkkəb kompozisiya həlləri yaratmağa, rəng keçidlərini zənginləşdirməyə və məkanla daha güclü vizual əlaqə qurmağa imkan verir. Tədqiqatçı N.Əliyevin qeyd etdiyi kimi, “müasir dekorativ sənətdə texnologiyanın tətbiqi ənənəvi estetik prinsipləri inkar etmir, əksinə onları yeni ifadə formaları ilə zənginləşdirir” (3, s. 112).

Müasir vitraj sənətində əsas dəyişikliklərdən biri onun yalnız dekorativ funksiyadan çıxaraq konseptual incəsənət sahəsinə çevrilməsidir. Rəssamlar artıq vitrajı təkcə memarlıq elementinin bəzəyi kimi deyil, həm də fəlsəfi, sosial və estetik ideyaların ifadə vasitəsi kimi istifadə edirlər. Abstrakt kompozisiyalar, sərbəst forma həlləri və qeyri-ənənəvi rəng interpretasiyaları bu sənət növünün müasir inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirir. F.Qasımov bu barədə yazır ki, “müasir dekorativ sənətdə ənənə və yenilik dialoqu yeni bədii düşüncə formalarının yaranmasına şərait yaradır” (Qasımov, 2020, s. 91).

Azərbaycan incəsənətində də vitraj və şəbəkə sənətinə maraq son illərdə əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Xüsusilə milli ornamentlərin müasir memarlıq və interyer dizaynı ilə sintezi yeni bədii-estetik nümunələrin yaranmasına səbəb olur. Şəki xan sarayının şəbəkə ənənəsindən gələn dekorativ düşüncə müasir vitraj sənətində yenidən interpretasiya edilir və müasir binaların interyerlərində tətbiq olunur. Tədqiqatçı R.Əfəndiyev vurğulayır ki, “Azərbaycan dekorativ sənətində ənənəvi ornamentika müasir dizaynla sintez olunaraq milli estetik kimliyin qorunmasına xidmət edir” (2, s. 76).

Beləliklə, müasir vitraj sənəti texnoloji yeniliklərlə milli bədii ənənələrin vəhdətində inkişaf edərək həm funksional, həm də estetik baxımdan yeni imkanlar qazanmışdır.

NƏTİCƏ

Vitraj sənəti rəssamlıq və dekorativ-tətbiqi sənətin qarşılıqlı sintezindən formalaşmış, estetik baxımdan zəngin və çoxqatlı məna daşıyan mühüm bədii yaradıcılıq sahəsidir. Onun bədii mahiyyəti əsasən işıq, rəng və məkan münasibətlərinin harmonik vəhdəti üzərində qurulur. Bu xüsusiyyət vitrajı digər təsviri

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 66-74
DOI: **https://doi.org/10.5281/zenodo.20594289**

sənət növlərindən fərqləndirərək onu daha dinamik və dəyişkən estetik təsirə malik sənət forması kimi səciyyələndirir.

Tarixi inkişaf mərhələlərinin təhlili göstərir ki, vitraj sənəti müxtəlif dövrlərdə fərqli funksional və ideya yükü daşımışdır. Orta əsrlərdə o, əsasən dini-fəlsəfi ideyaların vizual ifadə vasitəsi kimi çıxış etmiş, qotik memarlığın estetik sistemində mühüm yer tutmuşdur. Sonrakı dövrlərdə isə vitraj memarlıq məkanının bədii təşkilində dekorativ və simvolik element kimi istifadə olunmuş, zaman keçdikcə daha çox estetik və funksional xarakter qazanmışdır. Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, "vitraj sənətində işıq yalnız fiziki deyil, həm də mənəvi-estetik məna daşıyan əsas ifadə vasitəsidir" (8, s. 101).

Müasir dövrdə texnoloji inkişaf vitraj sənətinin həm texniki icra imkanlarını, həm də bədii ifadə vasitələrini əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirmişdir. Füzing, laminasiya, qum püskürtmə və rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi bu sənət növünün yeni estetik həllərlə zənginləşməsinə şərait yaratmışdır. Bununla yanaşı, vitraj müasir memarlıq və interyer dizaynında yalnız dekorativ element kimi deyil, həm də məkanın emosional atmosferini formalaşdıran mühüm bədii vasitə kimi çıxış edir.

Nəticə etibarilə, vitraj sənəti insanın estetik dünyagörüşünə, emosional qavrayışına və məkan təcrübəsinə təsir göstərən canlı və dinamik sənət forması olaraq öz aktuallığını qoruyub saxlayır və müasir incəsənətin inkişafında mühüm yer tutur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Cəfərov E. Müasir interyer və bədii tərtibat. Bakı: Elm və Təhsil, 2019.
2. Əfəndiyev R. Azərbaycan dekorativ-tətbiqi sənəti. Bakı: Şərq-Qərb, 2012.
3. Əliyev N. Azərbaycan memarlığında dekorativ elementlər. Bakı: Təhsil, 2018.
4. Həbibov N. İncəsənət tarixi. Bakı: Elm və Təhsil, 2015.
5. İbrahimov T. Monumental dekorativ sənət. Bakı: Nurlan, 2013.
6. Qasımov F. Şəbəkə sənəti və onun estetik xüsusiyyətləri. Bakı: Elm, 2020.
7. Məmmədov A. Dekorativ sənətin əsasları. Bakı: Adiloğlu, 2016.
8. Rzayeva L. Rəng və kompozisiya problemləri. Bakı: Müəllim, 2014.
9. Səfərli K. Azərbaycan tətbiqi sənət nümunələri. Bakı: Təknur, 2021.
10. Tağıyev M. Memarlıq və təsviri sənət əlaqələri. Bakı: Apostroff, 2017.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 66-74
DOI: **https://doi.org/10.5281/zenodo.20594289**

ABSTRACT

THE ARTISTIC AND AESTHETIC POSSIBILITIES OF STAINED GLASS IN PAINTING ART

Sadıkhova Akifa
savemi.me0101@gmail.com
Nakhchivan State University

Stained glass, considered one of the important branches of painting art, has occupied a special place in world art for centuries due to its aesthetic and functional characteristics. This article examines the origin, stages of development, artistic transformations in different periods, and artistic-aesthetic possibilities of stained glass in painting art. The study analyzes the early examples of stained glass starting from ancient Eastern and Roman cultures, as well as its widespread use in medieval European architecture, especially in Gothic-style religious buildings, highlighting its aesthetic impact formed through the harmony of light and color.

The research explains, from a scientific perspective, the influence of the main expressive elements of stained glass—color, light, form, and composition—on human psychology and the emotional atmosphere of space. It also examines the interaction of stained glass with architecture and decorative-applied arts, its role in interior design, and its significance in the artistic organization of space. The article also addresses the aesthetic features of stained glass and latticework (shabaka) art in Azerbaijani visual culture, demonstrating the synthesis of national ornamental traditions with modern artistic thinking.

In addition, the study investigates the contributions of new technologies, experimental methods, and creative approaches used in contemporary stained glass art to the development of this field. Comparative-historical, descriptive, and art studies methods were applied during the research, and various scientific sources were referenced. The article scientifically substantiates that stained glass is not only a decorative medium but also an important form of artistic expression that influences human aesthetic perception, spatial awareness, and emotional thinking.

Keywords: stained glass, painting art, decorative art, light, color, composition, aesthetic impact, architecture.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal
Journal homepage: https://horizonmsj.com/
ISSN 3135-4890
E-ISSN 3135-4904

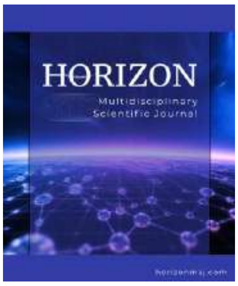

Original Research Paper

Eyni sinifdə fərqli dünyalar:Uşaqlar arasında təhsil bərabərliyi

Nabat Xanlarzadə

https://orcid.org/0009-0003-2899-7869

[1] *Bakı Slavyan Universiteti, Bakı, Azərbaycan*

Article history
Received: 05.06.2026
Revised: 10.06.2026
Accepted: 16.06.2026

*Corresponding Author: Nabat Xanlarzadə, *Bakı Slavyan Universiteti, Bakı, Azərbaycan, Azərbaycan*;
Email: nabatkhanlarzadeh@gmail.com

Xülasə
Bu məqalədə təhsildə bərabərlik və eyni sinifdə oxuyan uşaqlar arasında mövcud olan fərqlər araşdırılır. Təhsil insan həyatında əsas hüquqlardan biri olmaqla yanaşı, fərdin gələcək inkişafında mühüm rol oynayır. Lakin bütün uşaqlar eyni imkanlara malik deyil. Maddi vəziyyət, ailə mühiti, yaşanılan bölgə, texnologiyaya çıxış və müəllim yanaşması uşaqlar arasında fərqlər yaradan əsas amillərdir. Bəzi uşaqlar əlavə hazırlıq, kurslar və texnoloji vasitələrdən istifadə edə bildiyi halda, digərləri bu imkanlardan məhrum qalır. Məqalədə həmçinin şəhər və kənd məktəbləri arasındakı fərqlər, repetitor hazırlığının təsiri və texnologiyanın təhsildə yaratdığı bərabərsizlik izah olunur. Bu fərqlər uşaqların dərs nəticələrinə və psixoloji vəziyyətinə birbaşa təsir edir. Təhsil bərabərliyi isə hər bir uşağın sosial statusundan asılı olmayaraq eyni keyfiyyətli təhsil almaq imkanı deməkdir. Nəticə olaraq, təhsildə ədalətin təmin olunması üçün dövlətin, müəllimlərin və cəmiyyətin birgə məsuliyyəti vacibdir.
Açar sözlər: *Təhsil bərabərliyi; sosial fərqlər; maddi fərqlər; şəhər və kənd məktəbləri; təhsil imkanları*

Giriş

Təhsil hər bir insanın həyatında mühüm rol oynayan əsas hüquqlardan biridir. İnsanların dünyagörüşünün formalaşması, gələcək peşə seçimi və cəmiyyətdə layiqli yer tutması birbaşa təhsillə bağlıdır. Məktəb isə uşaqların yalnız bilik aldığı yer deyil, həm də onların şəxsiyyət kimi formalaşdığı sosial mühitdir. Eyni sinifdə oxuyan uşaqlar zahirdə bənzər görünsələr də, onların həyat şəraiti, ailə mühiti, maddi imkanları və gələcəyə baxışları bir-birindən ciddi şəkildə fərqlənə bilər. Məhz bu fərqlər təhsil bərabərliyi anlayışını daha aktual edir.

Təhsil bərabərliyi cəmiyyətdəki bütün uşaqların sosial vəziyyətindən, maddi imkanından, yaşadığı bölgədən, cinsindən və ailə şəraitindən asılı olmayaraq eyni keyfiyyətli təhsil alma hüququna malik olması deməkdir. Bu anlayış yalnız məktəbə getmək imkanı ilə məhdudlaşmır. Təhsil bərabərliyi həm də hər bir uşağın öz bacarığını inkişaf etdirə bilməsi üçün uyğun şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutur. Başqa sözlə, bütün uşaqların eyni kitabdan istifadə etməsi kifayət deyil; onların həmin bilikləri eyni səviyyədə mənimsəyə bilməsi üçün də bərabər imkanlar təmin olunmalıdır.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license.

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 75-82
DOI: **https://doi.org/10.5281/zenodo.20594621**

Müasir dünyada təhsil insan həyatının ən vacib sahələrindən biri hesab olunur. İnsanların gələcəkdə hansı peşəyə sahib olacağı, cəmiyyətdə necə mövqe tutacağı və öz həyatını necə quracağı böyük ölçüdə aldığı təhsildən asılıdır. Bu səbəbdən təhsildə yaranan bərabərsizlik gələcəkdə cəmiyyət daxilində sosial fərqlərin daha da artmasına səbəb ola bilər. Əgər bir uşaq keyfiyyətli təhsil ala bilmirsə, onun gələcək imkanları da məhdudlaşır. Bu isə həm fərdi, həm də ictimai inkişaf üçün ciddi problem yaradır.

Təhsil bərabərliyi anlayışı bəzən yanlış şəkildə "hamıya eyni münasibət göstərmək" kimi qəbul olunur. Halbuki əsl bərabərlik hər kəsə eyni şeyi vermək deyil, hər kəsin ehtiyacına uyğun imkan yaratmaqdır. Məsələn, kənd məktəbində oxuyan bir şagirdin əlavə resurslara ehtiyacı ola bilər, çünki onun şəhərdə yaşayan uşaqlarla eyni imkanları yoxdur. Fiziki məhdudiyyəti olan uşaqlar üçün xüsusi şərait yaradılması da təhsil bərabərliyinin vacib hissəsidir. Bu baxımdan bərabərlik fərqləri nəzərə almağı tələb edir.

Bir çox hallarda uşaqlar arasında yaranan fərqlər onların məktəb uğurlarına təsir edir. Maddi vəziyyəti yaxşı olan ailələrin uşaqları daha çox əlavə hazırlığa gedir, müxtəlif kurslarda iştirak edir və texnoloji vasitələrdən istifadə edə bilir. Maddi imkanı zəif olan uşaqlar isə bəzən yalnız məktəbdə öyrəndikləri ilə kifayətlənirlər. Bu vəziyyət zamanla dərs nəticələrində və bilik səviyyəsində fərqlər yaradır. Halbuki hər bir uşağın potensialı və öyrənmək hüququ eyni dərəcədə dəyərlidir.

Təhsil bərabərliyi yalnız dövlətin deyil, bütövlükdə cəmiyyətin məsuliyyətidir. Məktəblərin şəraiti, müəllimlərin peşəkarlığı, valideynlərin münasibəti və sosial dəstək proqramları bu məsələdə mühüm rol oynayır. Müəllim bütün şagirdlərə eyni diqqət göstərməli, onların fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdır. Valideynlər isə uşaqların təhsilinə maraq göstərərək onların inkişafına dəstək olmalıdırlar. Dövlət tərəfindən həyata keçirilən təhsil proqramları və sosial layihələr də imkan fərqlərinin azalmasına kömək edir.

Texnologiyanın inkişafı ilə birlikdə təhsil bərabərliyi anlayışı daha geniş məna qazanmışdır. Xüsusilə pandemiya dövründə onlayn təhsilə keçid zamanı bəzi uşaqların internet və kompüter çatışmazlığı yaşaması böyük problemlər yaratdı. Bu vəziyyət göstərdi ki, müasir dövrdə texnologiyaya çıxış da təhsil hüququnun bir hissəsinə çevrilmişdir. Rəqəmsal imkanlardan uzaq qalan uşaqlar tədris prosesində geri qalmaq təhlükəsi ilə üzləşirlər.

Təhsil bərabərliyinin təmin olunması cəmiyyətin gələcəyi üçün olduqca vacibdir. Çünki savadlı və inkişaf etmiş cəmiyyət yalnız bütün uşaqlara bərabər imkan yaradıldığı halda formalaşa bilər. Əgər uşaqlar arasında erkən yaşlardan ciddi fərqlər yaranarsa, gələcəkdə sosial ədalətsizlik daha da dərinləşər. Buna görə də təhsil sistemində əsas məqsəd hər bir uşağın potensialını ortaya çıxarmağa imkan yaratmaq olmalıdır.
Məktəb eyni yaşda olan uşaqları bir araya gətirsə də, onların həyat şəraiti və gündəlik yaşayışı çox fərqli ola bilər. Eyni sinifdə oxuyan iki şagirdin imkanları, ailə mühiti, maddi vəziyyəti və həyata baxışı bir-

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20594621

birindən tamamilə fərqlənə bilər. Bu fərqlər bəzən açıq şəkildə görünməsə də, uşaqların dərsə münasibətinə, psixoloji vəziyyətinə və məktəb uğurlarına ciddi təsir göstərir. Məhz buna görə "eyni sinifdə fərqli dünyalar" anlayışı təhsil sistemində tez-tez müzakirə olunan mövzulardan biridir.

Bəzi uşaqlar rahat və təhlükəsiz ailə mühitində böyüyürlər. Onların ayrıca dərs otağı, kompüteri, interneti və dərslərinə kömək edən valideynləri olur. Belə uşaqlar üçün məktəbə hazırlaşmaq və dərs oxumaq daha asan olur. Digər tərəfdən isə elə uşaqlar var ki, maddi çətinliklər, ailədaxili problemlər və sosial sıxıntılar içində böyüyürlər. Bəzən onlar dərs oxumaq üçün uyğun şərait tapmır, ailəsinə kömək etmək məcburiyyətində qalır və ya psixoloji gərginlik yaşayırlar. Bu vəziyyət onların təhsil həyatına birbaşa təsir edir.

Maddi imkan fərqləri məktəb həyatında ən çox hiss olunan məsələlərdən biridir. Bəzi uşaqlar bütün dərs ləvazimatlarını rahat şəkildə əldə edə bildiyi halda, digərləri ən sadə vasitələri almaqda çətinlik çəkirlər. Məktəb ekskursiyaları, əlavə hazırlıqlar və müxtəlif kurslar da hər ailənin büdcəsinə uyğun olmur. Bu zaman imkanlı uşaqlarla maddi çətinlik yaşayan uşaqlar arasında fərq daha da görünür hala gəlir. Bəzən uşaqlar bu fərqləri hiss etdikləri üçün özlərini digərlərindən geri və ya narahat hiss edirlər.

Həyat şəraiti uşaqların psixoloji durumuna da təsir edir. Ailəsində daim problemlər yaşayan və ya sosial çətinliklərlə üzləşən uşaqlar dərsə tam diqqət ayıra bilmirlər. Onlar məktəbdə özlərini rahat ifadə etməkdə çətinlik çəkə, ünsiyyətdən uzaqlaşa və özünəinam problemi yaşaya bilərlər. Əksinə, dəstəkləyici mühitdə böyüyən uşaqlar daha aktiv, özünəinamlı və sosial münasibətlərdə uğurlu olurlar. Bu fərqlər tədricən sinif daxilində uşaqların davranışında və nailiyyətlərində hiss olunur.

Yaşanılan mühit də uşaqların təhsil imkanlarına təsir edən vacib amillərdəndir. Şəhərdə yaşayan uşaqlar adətən daha çox resursa çıxış əldə edirlər. Onlar kitabxanalardan, hazırlıq kurslarından, müxtəlif təhsil mərkəzlərindən və texnoloji imkanlardan rahat istifadə edə bilirlər. Kənd və ucqar bölgələrdə yaşayan uşaqlar isə bəzən bu imkanlardan məhrum qalırlar. Nəqliyyat problemləri, məktəb şəraitinin zəif olması və müəllim çatışmazlığı onların təhsil keyfiyyətinə təsir edir.

Sinif daxilində yaranan bu fərqlər uşaqlar arasında münasibətlərə də təsirsiz ötüşmür. Bəzi hallarda maddi imkan fərqi uşaqlar arasında ayrı-seçkiliyə səbəb olur. Daha yaxşı geyinən və ya daha çox imkana sahib olan uşaqlar diqqət mərkəzində ola bilər. Digər uşaqlar isə özlərini cəmiyyətdən kənarda hiss edə bilərlər. Bu vəziyyət onların həm sosial münasibətlərinə, həm də psixoloji inkişafına mənfi təsir göstərir. Məktəbin və müəllimlərin əsas vəzifələrindən biri belə halların qarşısını almaq və bütün uşaqlara bərabər münasibət göstərməkdir.

Müəllimlərin yanaşması burada xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Hər bir müəllim bilməlidir ki, uşaqların nəticələri yalnız onların qabiliyyəti ilə bağlı deyil. Bəzən bir uşağın zəif nəticə göstərməsinin arxasında ciddi sosial və ailə problemləri dayanır. Müəllim şagirdlərin vəziyyətini anlayaraq onları motivasiya etməli,

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 75-82
DOI: **https://doi.org/10.5281/zenodo.20594621**

heç bir uşağı imkan fərqinə görə digərlərindən aşağı görməməlidir. Dəstəkləyici münasibət uşaqların özünəinamını artırır və onların məktəbə bağlılığını gücləndirir.

Nəticə etibarilə, eyni sinifdə oxuyan uşaqlar fərqli həyat hekayələrinə sahib olurlar. Bu fərqlər onların məktəb uğurlarına, davranışına və gələcək planlarına təsir edir. Təhsil sisteminin əsas məqsədi isə həmin fərqləri daha da dərinləşdirmək deyil, əksinə bütün uşaqlara öz potensialını göstərmək üçün bərabər imkan yaratmaqdır. Çünki hər bir uşaq, hansı şəraitdə böyüməsindən asılı olmayaraq, keyfiyyətli təhsil almağa layiqdir.

Maddi imkanlar uşaqların təhsil həyatına təsir edən əsas amillərdən biridir. Hər bir uşaq eyni məktəbdə və eyni sinifdə oxusa da, ailəsinin iqtisadi vəziyyəti onun dərsə münasibətinə, təhsil keyfiyyətinə və gələcək imkanlarına birbaşa təsir göstərir. Maddi vəziyyəti yaxşı olan ailələrin uşaqları daha çox təhsil resurslarından istifadə edə bildiyi halda, maddi çətinlik yaşayan ailələrin uşaqları bir çox problemlərlə qarşılaşırlar. Bu fərqlər isə təhsildə bərabərsizliyin yaranmasına səbəb olur.

İmkanlı ailələr uşaqlarının təhsili üçün daha rahat şərait yarada bilirlər. Onlar əlavə hazırlıq kursları, repetitor dərsləri, müxtəlif kitablar və texnoloji vasitələr əldə etmək imkanına sahib olurlar. Müasir dövrdə kompüter, planşet və internet təhsil prosesinin vacib hissəsinə çevrilmişdir. Maddi vəziyyəti yaxşı olan uşaqlar bu vasitələrdən rahat istifadə etdiyi halda, bəzi uşaqlar bu imkanlardan məhrum qalırlar. Bu vəziyyət onların dərsləri mənimsəməsinə və məlumat əldə etməsinə təsir edir.

Maddi çətinlik yaşayan ailələrdə isə uşaqların təhsil həyatı daha mürəkkəb olur. Bəzən valideynlər məktəb ləvazimatlarını almaqda çətinlik çəkirlər. Hətta elə hallar olur ki, uşaqlar ailəyə kömək etmək üçün işləməyə məcbur qalırlar. Bu isə onların dərsə vaxt ayırmasına mane olur. Maddi problemlər uşaqlarda stress və narahatlıq yaradır, nəticədə onlar təhsilə tam diqqət yetirə bilmirlər. Belə uşaqlar bəzən özlərini digər şagirdlərlə müqayisədə geri qalmış hiss edirlər.

Əlavə hazırlıq imkanları da maddi vəziyyətlə sıx bağlıdır. Müasir dövrdə bir çox valideyn uşaqlarını repetitor yanına və ya hazırlıq kurslarına göndərir. Bu dərslər şagirdlərin bilik səviyyəsini artırır və onların imtahan nəticələrinə müsbət təsir göstərir. Lakin bütün ailələrin buna maddi imkanı çatmır. Nəticədə eyni qabiliyyətə malik iki uşaqdan biri əlavə dəstək aldığı üçün daha uğurlu nəticə göstərə bilir. Bu isə təhsildə imkan fərqini daha da artırır.

Maddi vəziyyət uşaqların psixoloji durumuna da təsir edir. İmkan fərqini hiss edən uşaqlar bəzən özlərini narahat və ya utanmış hiss edirlər. Sinifdə bəzi uşaqların daha yaxşı geyimlərə, telefonlara və məktəb vasitələrinə sahib olması digər uşaqlarda kompleks yarada bilər. Bu hal onların özünəinamına mənfi təsir edir və sosial münasibətlərdə çətinlik yaratmağa başlayır. Uşağın özünü cəmiyyətdən kənar hiss etməsi isə onun həm təhsilinə, həm də şəxsiyyət inkişafına təsir göstərir.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 75-82
DOI: **https://doi.org/10.5281/zenodo.20594621**

Pandemiya dövründə maddi imkan fərqləri daha aydın şəkildə ortaya çıxdı. Onlayn təhsilə keçid zamanı bəzi uşaqlar kompüter və internet olmadığı üçün dərslərə qoşula bilmirdilər. Digər tərəfdən, bütün texniki imkanlara sahib olan uşaqlar təhsilini davam etdirə bilirdi. Bu vəziyyət göstərdi ki, müasir dövrdə texnologiyaya çıxış da təhsil hüququnun vacib hissəsidir. Maddi imkanların zəif olması uşaqların təhsil prosesindən geri qalmasına səbəb ola bilər.

Məktəblər və dövlət bu problemlərin azaldılması üçün müəyyən addımlar atmalıdır. Maddi imkanı zəif olan ailələrin uşaqlarına dəstək proqramlarının hazırlanması, pulsuz dərs vəsaitlərinin verilməsi və təhsil imkanlarının genişləndirilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Eyni zamanda müəllimlər də uşaqlar arasında maddi fərqlərə görə ayrı-seçkilik etməməli, bütün şagirdlərə eyni diqqətlə yanaşmalıdırlar. Məktəbdə yaradılan sağlam mühit uşaqların özlərini rahat hiss etməsinə kömək edir.

Təhsil sistemində diqqət çəkən əsas problemlərdən biri şəhər və kənd məktəbləri arasındakı fərqlərdir. Hər iki məktəbdə oxuyan uşaqlar eyni proqram üzrə təhsil alsalar da, onların qarşılaşdıqları imkanlar və şərait eyni olmur. Şəhərdə yaşayan uşaqlar adətən daha geniş təhsil resurslarına sahib olduqları halda, kənd məktəblərində oxuyan şagirdlər müxtəlif çətinliklərlə qarşılaşırlar. Bu fərqlər uşaqların təhsil keyfiyyətinə, gələcək imkanlarına və inkişaf səviyyəsinə təsir göstərir.

Şəhər məktəblərində texnoloji imkanlar və tədris şəraiti daha inkişaf etmiş olur. Müasir kompüter otaqları, laboratoriyalar, kitabxanalar və müxtəlif əlavə dərnəklər şagirdlərin daha geniş bilik əldə etməsinə kömək edir. Bundan başqa, şəhərdə yaşayan uşaqlar müxtəlif kurslara, hazırlıq mərkəzlərinə və təhsil layihələrinə rahat şəkildə qoşula bilirlər. Bu imkanlar onların həm dərs nəticələrini yaxşılaşdırır, həm də şəxsi inkişafına müsbət təsir göstərir.

Kənd məktəblərində isə vəziyyət bir çox hallarda fərqli olur. Bəzi kənd məktəblərində maddi-texniki baza kifayət qədər inkişaf etməmişdir. Sinif otaqları, istilik sistemi, laboratoriyalar və texnoloji avadanlıqların çatışmazlığı tədrisin keyfiyyətinə təsir edir. Xüsusilə ucqar kəndlərdə internet və kompüter imkanlarının zəif olması şagirdlərin müasir təhsil resurslarından istifadə etməsinə mane olur. Bu vəziyyət onların bilik əldə etmək imkanlarını məhdudlaşdırır.

Müəllim çatışmazlığı da kənd məktəblərində ciddi problemlərdən biridir. Şəhərlərdə müxtəlif ixtisas müəllimlərini tapmaq daha asan olduğu halda, bəzi kənd məktəblərində müəyyən fənlər üzrə müəllim olmur və ya bir müəllim bir neçə fənni tədris etməli olur. Bu isə şagirdlərin bilik səviyyəsinə təsir göstərir. Peşəkar müəllimlərin kənd məktəblərində az olması tədrisin keyfiyyətində fərqlər yaradır.

Nəqliyyat və məsafə problemləri də kənddə yaşayan uşaqların təhsil həyatını çətinləşdirir. Bəzi uşaqlar məktəbə getmək üçün uzun məsafə qət etməli olurlar. Xüsusilə qış aylarında hava şəraiti onların məktəbə davamiyyətinə mane ola bilər. Şəhərdə yaşayan uşaqlar isə adətən məktəbə daha rahat şəkildə gedib-gələ bilirlər. Bu fərq kənd uşaqlarının dərs prosesindən geri qalmasına səbəb ola bilər.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 75-82
DOI: **https://doi.org/10.5281/zenodo.20594621**

Əlavə təhsil imkanları baxımından da şəhər və kənd arasında ciddi fərqlər mövcuddur. Şəhərdə yaşayan uşaqlar xarici dil kursları, idman və incəsənət dərnəkləri, müxtəlif inkişaf proqramları kimi imkanlardan daha çox yararlanırlar. Kənd yerlərində isə bu cür fəaliyyətlərin sayı az olur və ya ümumiyyətlə olmur. Nəticədə kənd uşaqları öz bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün kifayət qədər şərait tapa bilmirlər.

Bütün bu fərqlərə baxmayaraq, kənd məktəblərində oxuyan bir çox uşaqlar böyük əzmkarlıq göstərirlər. Çətin şəraitdə təhsil alan və uğur qazanan şagirdlər bunun ən yaxşı nümunəsidir. Bu vəziyyət göstərir ki, uşağın potensialı yalnız imkanlarla deyil, onun motivasiyası və əzmi ilə də bağlıdır. Lakin hər bir uşağın öz bacarığını inkişaf etdirməsi üçün uyğun şəraitin yaradılması vacibdir.

Müasir dövrdə əlavə hazırlıq və repetitor dərsləri təhsil prosesinin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Bir çox valideyn övladının məktəbdə aldığı biliklə kifayətlənməyərək onu əlavə kurslara və fərdi hazırlıqlara göndərir. Bu hazırlıqlar uşaqların bilik səviyyəsinin artmasına, imtahanlara daha yaxşı hazırlaşmasına və məktəb proqramını daha dərindən mənimsəməsinə kömək edir. Lakin əlavə hazırlıq imkanlarının hər bir uşaq üçün əlçatan olmaması təhsil bərabərsizliyini artıran əsas amillərdən biridir.

Repetitor və hazırlıq kurslarının əsas üstünlüklərindən biri şagirdə fərdi yanaşmanın göstərilməsidir. Məktəbdə müəllim eyni anda çoxlu şagirdlə işlədiyi üçün hər uşağın çatışmazlığını ayrıca izləmək çətin olur. Əlavə hazırlıq zamanı isə şagird daha çox diqqət görür, anlamadığı mövzuları rahat şəkildə öyrənə bilir. Bu isə onun dərs nəticələrinə müsbət təsir edir. Xüsusilə qəbul imtahanlarına hazırlaşan şagirdlər üçün repetitor dərsləri mühüm rol oynayır.

Maddi vəziyyəti yaxşı olan ailələr uşaqlarını müxtəlif kurslara və hazırlıqlara göndərməkdə daha rahat olurlar. Onlar övladları üçün bir neçə fənn üzrə repetitor tutur, əlavə kitablar və test vəsaitləri alırlar. Bəzi uşaqlar hətta xarici dil, kompüter və şəxsi inkişaf kurslarında da iştirak edirlər. Bu imkanlar onların həm məktəb nəticələrini yaxşılaşdırır, həm də gələcəkdə daha uğurlu olmalarına şərait yaradır.

Lakin maddi imkanı zəif olan ailələrin uşaqları çox vaxt bu imkanlardan yararlana bilmirlər. Repetitor və kurs qiymətlərinin yüksək olması bəzi ailələr üçün ciddi problem yaradır. Nəticədə həmin uşaqlar yalnız məktəbdə öyrəndikləri biliklə kifayətlənməli olurlar. Bu vəziyyət eyni qabiliyyətə malik uşaqlar arasında belə nəticə fərqləri yarada bilir. Çünki biri əlavə dəstək aldığı halda, digəri bunu əldə edə bilmir.

Əlavə hazırlıq imkanları bəzən məktəbdə verilən təhsilin kifayət etmədiyi düşüncəsini də yaradır. Bir çox valideyn hesab edir ki, yalnız məktəb proqramı ilə yüksək nəticə əldə etmək çətindir. Bu səbəbdən repetitor dərslərinə ehtiyac artır. Nəticədə əlavə hazırlığa gedə bilməyən uşaqlar özlərini geri qalmış hiss edə bilirlər. Bu isə onların özünəinamına və motivasiyasına mənfi təsir göstərir.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 75-82
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20594621

Bəzi hallarda uşaqların bütün vaxtının əlavə dərslərlə keçməsi onların psixoloji vəziyyətinə də təsir edir. Daim hazırlıq və imtahan stressi yaşayan uşaqlar yorğunluq və gərginlik hiss edə bilirlər. Uşaqlıq dövrünün əsas məqsədi yalnız dərs oxumaq deyil, həm də sosial və psixoloji inkişafdır. Buna görə əlavə hazırlıq uşağın inkişafına kömək etməli, onu həddindən artıq təzyiq altında saxlamamalıdır.

Texnologiya müasir təhsilin vacib hissəsidir və şagirdlərin bilik əldə etməsini xeyli asanlaşdırır. Lakin bütün uşaqlar bu imkanlardan eyni səviyyədə istifadə edə bilmir.İmkanlı ailələrin uşaqları kompüter, planşet və sürətli internet vasitəsilə dərslərə qoşula, əlavə resurslardan yararlana bilirlər. Maddi imkanı zəif olan uşaqlarda isə bu imkanlar məhdud olur və onlar bəzən yalnız telefonla dərsləri izləməyə çalışırlar.

Xüsusilə onlayn təhsil dövründə bu fərq daha aydın göründü. Texnologiyaya çıxışı olmayan şagirdlər dərslərdən geri qalır, bu da təhsil bərabərsizliyini artırır.

Təhsildə bərabərliyin təmin olunması üçün ilk növbədə bütün uşaqlara eyni keyfiyyətli təhsil imkanlarının yaradılması vacibdir. Bu yalnız məktəbə qəbul olmaqla deyil, həm də təhsil prosesində real və ədalətli imkanların verilməsi ilə mümkündür.

Dövlət tərəfindən maddi imkanı zəif olan ailələrə dəstək proqramlarının artırılması, məktəblərin maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi və kənd məktəblərinin inkişafı bu sahədə mühüm rol oynayır. Eyni zamanda bütün şagirdlərin dərs vəsaitlərinə və texnoloji imkanlara çıxışı təmin edilməlidir.

Müəllimlər də bu prosesdə vacib rol oynayır. Onlar hər bir şagirdə ədalətli yanaşmalı, fərqli imkanlara sahib uşaqları ayrı-seçkilik etmədən dəstəkləməlidirlər. Məktəbdə sağlam və dəstəkləyici mühitin yaradılması uşaqlar arasında fərqlərin azalmasına kömək edir.

Təhsildə bərabərliyin təmin olunmasında dövlət və cəmiyyətin rolu çox böyükdür. Dövlət hər bir uşağın keyfiyyətli təhsil alması üçün lazımi şərait yaratmalı, məktəblərin maddi-texniki bazasını gücləndirməli və bütün bölgələrdə eyni səviyyəli təhsil imkanları təmin etməlidir. Xüsusilə kənd və ucqar bölgələrdə məktəblərin inkişaf etdirilməsi bu baxımdan vacibdir.

Eyni zamanda sosial dəstək proqramları vasitəsilə maddi imkanı zəif olan ailələrin uşaqlarına yardım göstərilməlidir. Pulsuz dərs vəsaitləri, təqaüdlər və əlavə təhsil imkanları uşaqlar arasındakı fərqlərin azalmasına kömək edə bilər. Bu addımlar təhsildə ədalət və bərabərliyin güclənməsinə şərait yaradır.

Cəmiyyət də bu prosesdə mühüm rol oynayır. Valideynlər uşaqlarının təhsilinə daha çox diqqət göstərməli, onların inkişafına dəstək olmalıdırlar. Eyni zamanda insanlar arasında ayrı-seçkilik düşüncələrinin azalması uşaqların məktəb mühitində daha rahat olmasına kömək edir.

Nəticə

Nəticə olaraq demək olar ki, eyni sinifdə oxuyan uşaqlar zahirən eyni təhsil mühitini paylaşsalar da, əslində onların imkanları, həyat şəraiti və dəstək səviyyəsi bir-birindən xeyli fərqlənir. Bu fərqlər maddi

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

DOI: **https://doi.org/10.5281/zenodo.20594621**

vəziyyət, yaşayış yeri, texnologiyaya çıxış, əlavə hazırlıq imkanları və müəllim münasibəti kimi amillərlə formalaşır. Təhsildə bərabərlik yalnız formal şəkildə məktəbə getmək deyil, hər bir uşağın öz potensialını tam şəkildə göstərə bilməsi üçün real şəraitin yaradılmasıdır. Əgər bu imkanlar hər kəs üçün bərabər olmasa, uşaqlar arasında fərqlər daha da dərinləşir və bu, gələcəkdə sosial bərabərsizliyə də təsir edir. Ona görə də təhsildə ədalətli və bərabər mühitin formalaşdırılması həm dövlətin, həm müəllimlərin, həm də cəmiyyətin əsas məqsədi olmalıdır. Yalnız bu halda hər bir uşaq öz bacarığını ortaya qoya bilər və cəmiyyət daha inkişaf etmiş, daha ədalətli bir istiqamətdə irəliləyə bilər.

Ədəbiyyatlar

1. Əliyev, R. (2015). *Müasir pedaqogika və təhsil nəzəriyyəsi.* Bakı, Azərbaycan: Elm nəşriyyatı.
2. Məmmədova, S. (2018). *Təhsil bərabərliyi və sosial ədalət məsələləri*. Bakı, Azərbaycan: Qafqaz Universiteti Nəşriyyatı.
3. Ball, S. J. (2018). *The education debate*. Bristol, UK: Policy Press.
4. Coleman, J. S., Campbell, E. Q., Hobson, C. J., McPartland, J., Mood, A. M., Weinfeld, F. D., & York, R. L. (1966). *Equality of educational opportunity.* Washington, DC: U.S. Government Printing Office.
5. UNESCO. (2021). *Global education monitoring report 2021: Inclusion and education: All means all.* Paris, France: UNESCO Publishing.

ABSTRACT

Different worlds in the same classroom: Educational equality among children

Nabat Khanlarzadeh
Baku Slavic University, Baku, Azerbaijan

This article discusses educational equality and the differences among students studying in the same classroom. Education is one of the fundamental rights and plays a key role in a person's future development. However, not all children have equal opportunities. Factors such as financial situation, family environment, place of residence, access to technology, and teacher attitudes create significant differences among students. Some children can benefit from private tutoring, additional courses, and digital resources, while others lack these opportunities. The article also explains the differences between urban and rural schools, the impact of private tutoring, and how technology increases inequality in education. These factors directly affect students' academic performance and psychological well-being. Educational equality means providing every child with the same quality of education regardless of their background. In conclusion, ensuring fairness in education requires the joint responsibility of the state, teachers, and society.

***Keywords**: Educational equality; social differences; financial situation; urban and rural schools; educational opportunities*

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal
Journal homepage: https://horizonmsj.com/
ISSN 3135-4890
E-ISSN 3135-4904

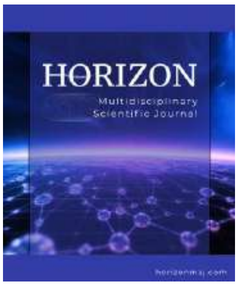

Original Research Paper

Ali təhsildə müəllim-tələbə kommunikasiyası və inteqrasiya problemləri

Aytən Yusifzadə
https://orcid.org/0009-0009-4960-9574
[1] *Bakı Slavyan Universiteti, Bakı, Azərbaycan*

Article history
Received: 02.06.2026
Revised: 09.06.2026
Accepted: 15.06.2026

*Corresponding Author: Aytən Yusifzadə, *Bakı Slavyan Universiteti, Bakı, Azərbaycan, Azərbaycan*;
Email: yusifzadaa@mail.ru

Xülasə
Təqdim olunan məqalədə müasir ali təhsil müəssisələrində müəllim-tələbə kommunikasiyasının özünəməxsus struktur xüsusiyyətləri, bu prosesdə meydana çıxan psixoloji, institusional və sosio-mədəni baryerlər, habelə təhsilalanların akademik mühitə sosial-pedaqoji inteqrasiyası problemləri kompleks şəkildə araşdırılmışdır. Tədqiqat çərçivəsində bakalavriat və magistratura pillələrində təhsil alan tələbələr arasında (N=30) müqayisəli empirik analiz həyata keçirilmişdir. Eldə edilmiş sosioloji-pedaqoji nəticələr göstərir ki, bakalavriat səviyyəsində institusional normalara bağlılıq yüksək olsa da, tələbələrdə kommunikativ sərbəstlik aşağıdır və mühakimə olunma qorxusu hələ də aktivdir. Magistratura pilləsində isə kommunikasiya daha çox elmi tərəfdaşlıq və kooperativ əlaqələr müstəvisində reallaşır. Yekun olaraq, ali məktəb auditoriyalarında ənənəvi avtoritar-monoloji idarəetmədən subyekt-subyekt münasibətlərinə və dialoji diskursa keçidin zərurəti əsaslandırılmışdır. Məqalədə bakalavriat pilləsində adaptiv-dəstəkləyici modelin qurulması, konstruktiv əks-əlaqə (feedback) mexanizmlərinin humanistləşdirilməsi və interaktiv təlim metodlarının genişləndirilməsi istiqamətində ali təhsil müəssisələrinə praktiki tövsiyələr irəli sürülmüşdür.
Açar sözlər: *ali təhsil; müəllim-tələbə kommunikasiyası; sosial-pedaqoji inteqrasiya; subyekt-subyekt münasibətləri; kommunikativ baryerlər*

Giriş

Müasir dünyada baş verən qlobal sosial-iqtisadi transformasiyalar, rəqəmsallaşma meylləri və cəmiyyətin intellektual resurslara olan tələbatının köklü şəkildə dəyişməsi ali təhsil sisteminin fəlsəfəsini və metodoloji əsaslarını yenidən qurmağı diktə edir. İndiki mərhələdə ali təhsil müəssisələrinin fundamental funksiyası sadəcə təhsilalanlara müəyyən fənlər üzrə empirik və ya nəzəri biliklər arealının mexaniki, birtərəfli qaydada ötürülməsi ilə məhdudlaşa bilməz [1]. Müasir əmək bazarı və elmi mühit təhsilalandan təkcə peşəkar kompetensiyalar deyil, həm də yüksək adaptasiya qabiliyyəti, tənqidi təfəkkür, sosial inteqrasiya və səmərəli kommunikasiya bacarıqları tələb edir. Bu kontekstdə, təhsil mühitinin humanistləşdirilməsi və şəxsiyyətyönümlü təhsil modelinin bərqərar olması pedaqoji prosesin struktur elementlərinin, xüsusilə də onun hərəkətverici qüvvəsi və nüvəsi hesab olunan müəllim-tələbə münasibətlərinin konseptual şəkildə yenidən qiymətləndirilməsini zəruri bir vəzifəyə çevirir [2, s. 45].

Ali təhsil müəssisələrində müəllim-tələbə kommunikasiyasının institusional xüsusiyyətləri və bu kommunikasiyanın effektiv qurulmaması nəticəsində ortaya çıxan akademik, sosial və psixoloji inteqrasiya

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license.

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 83-91
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20597313

problemləri müasir pedaqogika elminin ən aktual, eyni zamanda həlli vacib olan fundamental mövzularından biri kimi çıxış edir.

Ənənəvi, ekstransiv pedaqoji paradiqmalarda və avtoritar təhsil modellərində müəllim yeganə subyekt, biliklərin mütləq daşıyıcısı və qanunvericisi funksiyasını yerinə yetirirdi. Tələbə isə bu sistemdə yalnız mühazirələri dinləyən, verilən tapşırıqları icra edən və informasiyanı passiv şəkildə qəbul edərək yaddaşında saxlayan bir obyekt qismində çıxış edirdi [3]. Belə bir mühitdə ünsiyyət əksər hallarda yuxarıdan aşağıya doğru yönəlmiş birtərəfli monoloq xarakteri daşıyır, imperativ idarəetmə prinsiplərinə və ciddi akademik iyerarxiyaya söykənirdi. Lakin müasir ali təhsil standartları təlim mühitinin bərabərhüquqlu subyektlərin yaradıcı, intellektual və elmi tərəfdaşlığı müstəvisində qurulmasını şərtləndirir.

Pedaqoji prosesdə subyekt-subyekt münasibətlərinin bərqərar olması və real müstəviyə daşınması birbaşa olaraq auditoriya daxilində və auditoriyadan kənarda formalaşan akademik kommunikasiyanın keyfiyyətindən asılıdır. Azərbaycanlı pedaqoq-alimlərin və tədqiqatçıların da öz əsərlərində xüsusi olaraq vurğuladıqları kimi, kommunikasiya – sadəcə dil və nitq vasitəsilə informasiya mübadiləsinin aparılması prosesi deyildir; o, təhsilalanın ali məktəb mühitünə, onun elmi-mədəni sferasına adaptasiyasını və daxili inteqrasiyasını təmin edən ən fundamental sosial-pedaqoji şərtdir [4, s. 112].

Milli təhsil sistemində şəxsiyyətyönümlü və tələbəyönümlü prinsiplərin elan olunmasına baxmayaraq, real ali məktəb təcrübəsində və auditoriya idarəçiliyində müəllim və tələbə arasında səmərəli, iki tərəfli və konstruktiv əks-əlaqənin (feedback) qurulmasında hələ də dərin köklərə malik olan kommunikativ, psixoloji və institusional baryerlər müşahidə olunmaqdadır [5]. Müəllim və tələbə arasındakı həddindən artıq rəsmi, süni şəkildə qorunub saxlanılan məsafə, tələbələrdə formalaşan daxili psixoloji çəkingənlik, mühakimə olunma və ya akademik cəhətdən zəif görünmə qorxusu onların kommunikativ aktivliyini sındırır və daxili potensiallarının üzə çıxmasının qarşısını alır [6, s. 78].

Müəllim heyətinin əksər hallarda hələ də birtərəfli mühazirə formatına üstünlük verməsi, tələbələrin rəy və təkliflərinə differensial yanaşmaması təhsilalanların akademik mühitə qarşı yadlaşmasına və daxili motivasiya resurslarının bloklanmasına gətirib çıxarır. Bu cür kommunikasiya çatışmazlıqları tələbənin daxili elmi mühitlə tam tamına bütünləşə bilməməsinə, yəni mikro və makro səviyyədə inteqrasiya problemlərinin yaranmasına yol açır. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, təhsilin fərqli pillələrində — həm ilkin pillə olan bakalavriatda, həm də ixtisaslaşmış elmi-tədqiqat mərhələsi olan magistratura səviyyəsində — bu inteqrasiya və kommunikasiya problemləri özünü tamamilə fərqli dinamika, fərqli sosioloji parametrlər və struktur xüsusiyyətləri ilə büruzə verir.

Tədqiqatın obyekti ali təhsil müəssisələrində təlim-tərbiyə prosesi, onun predmeti isə bu proses çərçivəsində formalaşan müəllim-tələbə kommunikasiyasının spesifik xüsusiyyətləri və yaranan

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 83-91
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20597313

inteqrasiya çətinlikləridir. Təqdim olunan məqalənin əsas elmi məqsədi ali təhsil mühitində effektiv akademik kommunikasiya modelinin qurulması qanunauyğunluqlarını aşkar etmək, subyektlər arasında dialoji ünsiyyətin formalaşmasına mane olan mövcud baryerləri kompleks şəkildə təhlil etmək və təhsil pillələrinin (bakalavriat və magistratura) özəlliklərinə uyğun olaraq inteqrasiya problemlərinin optimal həlli yollarını, habelə praktiki pedaqoji mexanizmlərini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün işdə həm nəzəri-metodoloji analiz, həm də empirik tədqiqat metodlarından kompleks şəkildə istifadə edilmişdir.

Metodologiya

Ali məktəb pedaqogikasında və təhsilin sosial psixologiyasında kommunikasiya fenomeni sadəcə texniki məlumat mübadiləsi kimi deyil, şəxsiyyətlərarası münasibətlərin qurulması və təhsil mühitinin formalaşdırılması mexanizmi kimi nəzərdən keçirilir. Humanist pedaqogika cərəyanının banilərindən olan K.Rocers qeyd edirdi ki, səmərəli təlim mühitinin yaradılması birbaşa olaraq müəllimin tələbə şəxsiyyətinə qarşı nümayiş etdirdiyi empatiya, səmimiyyət və qeyd-şərtsiz qəbul etmə bacarığından asılıdır [7]. Müəllim auditoriyada yalnız mütləq bilikləri diqtə edən avtoritar bir rəhbər statusundan çıxmalı, təlim prosesini asanlaşdıran, tələbənin daxili potensialını stimullaşdıran bir fasilitator rolunu üstlənməlidir. Pedaqoji fasilitasiya tələbə və müəllim arasındakı psixoloji gərginliyi və yadlaşmanı minimuma endirərək, təhsilalanın akademik mühitə tam hüquqlu subyekt kimi inteqrasiya olunmasına zəmin hazırlayır.

Digər tərəfdən, L.Vıqotskinin fundamental "yaxın inkişaf zonası" nəzəriyyəsi subyektlər arasında qurulan aktiv dialoqun tələbənin idraki və intellektual inkişafına birbaşa təsirini metodoloji cəhətdən sübut edir [8]. Bu nəzəriyyəyə əsasən, elmi biliklər müəllimdən tələbəyə hazır, donmuş və doqmatik şəkildə ötürülməməlidir; əksinə, bilik auditoriya daxilində tərəflərin birgə akademik kommunikasiyası, diskursu və birgə fəaliyyəti prosesində yenidən inşa olunur və mənimsənilir. Konstruktivizm prinsiplərinə söykənən bu yanaşma tələbəni təhsilin passiv istehlakçısından, elmi axtarışların aktiv tərəfdaşına və istehsalçısına çevirir. Belə bir akademik tərəfdaşlıq modelinin qurulması isə birbaşa olaraq birtərəfli monoloji ünsiyyətdən çoxşaxəli dialoji kommunikasiyaya keçidi şərtləndirir.

Müasir ali məktəb mühitində pedaqoji kommunikasiyanın strukturunu analiz edərkən onun iki əsas tipini – monoloji və dialoji formalarını fərqləndirmək zəruridir. Monoloji kommunikasiya forması təhsilin qapalı və avtoritar idarəetmə modelinə əsaslanır ki, burada bütün təşəbbüs və informasiya axını yalnız müəllim tərəfindən idarə olunur, tələbə isə yalnız icraçı statusunda qalır [9]. Tam əksinə olaraq, dialoji kommunikasiya hər iki tərəfin bərabərhüquqlu iştirakını, qarşılıqlı rəy mübadiləsini və akademik diskursu nəzərdə tutan subyekt-subyekt münasibətlərinin əsasını qoyur. Real ali təhsil təcrübəsində rəsmi şəkildə dialoji model elan olunsa da, subyektlər arasında səmərəli təmasın qurulmasına və tələbələrin sosial-

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 83-91
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20597313

pedaqoji inteqrasiyasına mane olan bir sıra dərin institusional və psixoloji baryerlər hələ də öz mövcudluğunu qoruyur.

Bu baryerlər arasında ilk növbədə institusional-iyerarxik baryerləri qeyd etmək lazımdır. Ənənəvi akademik strukturdan irəli gələn həddindən artıq rəsmi məsafə və status fərqləri müəllim və tələbə arasında görünməz, lakin keçilməz bir kommunikativ sədd yaradır. İkinci mühüm qrup psixoloji-adaptiv baryerlərdir ki, bu da xüsusilə bakalavriat pilləsinin ilkin mərhələlərində təhsil alan tələbələrdə auditoriya qarşısında mühakimə olunma, səhv etmə, zəif qiymətləndirilmə və ya pedaqoji korpus tərəfindən tənqid edilmə qorxusu ilə xarakterizə olunur [10, s. 142]. Bu qorxu tələbənin daxili kommunikativ fəallığını minimuma endirərək onu susqunluğa və passivliyə məhkum edir. Nəhayət, sosio-mədəni və rəqəmsal baryerlər nəsillərarası dünyagörüşü fərqlərindən və informasiyanı qəbul etmə sürətindən qaynaqlanır. Göstərilən bütün bu kommunikativ baryerlərin mövcudluğu tələbələrin ali məktəbin daxili elmi mühitinə tam inteqrasiyasına ciddi əngəllər törədir və bütövlükdə təhsilin keyfiyyət göstəricilərini aşağı salır.

Müəllim-tələbə kommunikasiyasının spesifik xüsusiyyətlərini, təhsil mühitindəki mövcud baryerləri və təhsilalanların akademik sferaya daxili inteqrasiya səviyyəsini empirik şəkildə araşdırmaq məqsədilə kiçikhəcmli sosioloji-pedaqoji tədqiqat həyata keçirilmişdir. Tədqiqatın seçmə məcmusunu pedaqojiyönlü ali təhsil müəssisələrində təhsil alan 15 bakalavriat və 15 magistratura pilləsi tələbəsi (cəmi N=30 təhsilalan) təşkil etmişdir. Anonim sorğu və monitorinq metodları vasitəsilə təhsilalanların akademik etika normalarına bağlılığı, auditoriyadakı kommunikativ sərbəstlik dərəcələri, müəllim heyətinə qarşı emosional etimad səviyyəsi və təlim prosesində konstruktiv əks-əlaqənin (feedback) işləklik dərəcəsi kompleks şəkildə öyrənilmişdir.

Empirik təhlilin nəticələrinə əsasən, bakalavriat pilləsində (N=15) təhsil alan tələbələrin böyük əksəriyyəti müəllimlərlə münasibətdə institusional normalara, daxili nizam-intizam qaydalarına və akademik etikanın tələblərinə yüksək dərəcədə riayət edirlər. Lakin bu formal bağlılığın fonunda, tələbələrin kommunikativ sərbəstlik və fərdi özünüifadə göstəriciləri kifayət qədər aşağı səviyyədə qərarlaşmışdır. Sorğuda iştirak edən bakalavrların təxminən 66%-i (10 tələbə) mühazirə və seminar məşğələləri zamanı müəllimə sual verməkdən, şəxsi elmi mülahizələrini irəli sürməkdən və ya müəllimin fikrinə alternativ yanaşma nümayiş etdirməkdən daxili bir çəkingənlik yaşadıqlarını ifadə etmişlər.

Bu vəziyyət bakalavriat tələbələrinin ali məktəb mühitinə bərabərhüquqlu subyekt kimi inteqrasiya olunmasında ciddi adaptasiya problemlərinin olduğunu birmənalı olaraq ortaya qoyur. Auditoriyada hələ də gizli avtoritar idarəetmə üslubunun təsirləri hiss olunmaqdadır və bakalavrlar müəllimi elmi tərəfdaş deyil, yalnız qiymətləndirən bir nəzarətçi qismində qəbul edirlər [4].

Magistratura pilləsində (N=15) aparılan tədqiqat isə tamamilə fərqli bir sosioloji və pedaqoji dinamikanı nümayiş etdirir. Magistrantların müəllim və elmi rəhbərlərlə kommunikasiyası ənənəvi

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 83-91
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20597313

çərçivələrdən uzaq olaraq, daha çox elmi tərəfdaşlıq, peşəkar diskurs və kooperativ əlaqələr müstəvisində reallaşır. Sorğuda iştirak edən magistrantların 80%-i (12 nəfər) müəllimlərlə birgə tədqiqat aparmaqda, elmi müzakirələrdə və konfrans fəaliyyətlərində aktiv iştirak etməkdə hər hansı bir psixoloji baryer və ya kommunikativ qorxu yaşamadıqlarını qeyd etmişlər.

Bu pillədə subyekt-subyekt münasibətləri və konstruktiv əks-əlaqə mexanizmləri real şəkildə işləyir. Magistrantlar müəllimin tənqidi rəylərini şəxsi uğursuzluq kimi deyil, öz elmi və peşəkar inkişaflarını stimullaşdıran fundamental bir rəhbərlik və dəstək kimi qəbul edirlər [5].

Aparılan müqayisəli sosioloji-pedaqoji analiz subyektlərin yaş, təcrübə və elmi statusu artdıqca (bakalavriatdan magistraturaya doğru getdikcə) müəllim-tələbə kommunikasiyasında emosional etimad, sərbəstlik və qarşılıqlı dialoq göstəricilərinin əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldiyini sübut edir. Lakin bakalavriat pilləsində qeydə alınan inteqrasiya problemlərinin və kommunikativ qorxuların erkən mərhələdə aradan qaldırılmaması, tələbələrin yaradıcı və intellektual potensialının vaxtında üzə çıxmasına ciddi maneələr törədir və təhsildə keyfiyyət keçidini ləngidir.

Tədqiqat prosesində əldə edilmiş empirik nəticələr və aparılan müqayisəli analizlər birmənalı olaraq göstərir ki, ali təhsil müəssisələrində kommunikasiya və adaptasiya problemlərinin aradan qaldırılması üçün mütləq şəkildə differensial və sistemli yanaşma strategiyaları tətbiq olunmalıdır. Ali təhsilin hər bir pilləsinin özünəməxsus sosioloji, psixoloji və akademik xüsusiyyətləri mövcuddur və bu səbəbdən də təbliği nəzərdə tutulan islahatlar hər bir səviyyənin spesifikasına uyğunlaşdırılmalıdır. Bakalavriat və magistratura pillələrində formalaşan fərqli kommunikativ mühit nəzərə alınmaqla, təlim prosesinin keyfiyyətini yüksəldəcək bir sıra optimallaşdırma mexanizmlərinin tətbiqi elmi-praktiki baxımdan böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Bu kontekstdə atılmalı olan ilk və ən fundamental addım, bakalavriat pilləsində adaptiv-dəstəkləyici təlim modelinin institusional səviyyədə bərqərar edilməsidir. Ali məktəbə yeni qəbul olunmuş gənclərin orta məktəbin ənənəvi çərçivələrindən rəsmi akademik mühitə keçidini sürətləndirmək üçün auditoriyada "psixoloji təhlükəsizlik zonası" formalaşdırılmalıdır. Tələbələrin daxilindəki mühakimə olunma və səhv etmə qorxusunu tamamilə sıradan çıxarmaq məqsədilə, pedaqoji korpus tərəfindən tənqidi-cəzalandırıcı deyil, istiqamətverici-həvəsləndirici üsluba üstünlük verilməlidir. Bakalavrların fərdi təşəbbüslərinin, elmi suallarının və fərqli mülahizələrinin dərhal stimullaşdırılması, onların təhsil mühitində özlərini yad deyil, prosesin əsas və dəyərli bir subyekti kimi hiss etmələrinə birbaşa təsir göstərir.

İkinci mühüm mexanizm, ali təhsilin bütün pillələrində inkişafyönümlü və konstruktiv əks-əlaqə (feedback) sisteminin aktiv şəkildə işə salınması ilə bağlıdır. Pedaqoji fəaliyyətdə qiymətləndirmə prosesi yalnız imtahanlarda və ya seminarlarda yazılan rəsmi rəqəmlərdən və formal ballardan ibarət olmamalıdır. Müəllimin tələbəyə onun elmi fəaliyyəti, güclü və zəif tərəfləri barədə fərdi qaydada verdiyi, gələcək

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 83-91
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20597313

inkişafı hədəfləyən əsaslandırılmış rəyləri təhsilalanda yüksək özünəinam hissi formalaşdırır [11, s. 92]. Konstruktiv əks-əlaqə müəllim və tələbə arasındakı o süni rəsmi məsafəni və psixoloji çəkingənliyi qıraraq, tərəflər arasında emosional etimada söykənən real və canlı bir akademik kommunikasiya kanalının açılmasını təmin edir.

Nəhayət, didaktik prosesdə ənənəvi mühazirə formatından uzaqlaşaraq interaktiv, kooperativ və problemyönümlü təlim metodlarının coğrafiyasını genişləndirmək lazımdır. Auditoriya daxilində keys-stadi (case study), keys-metod, elmi-pedaqoji debatlar, dəyirmi masalar və kiçik qrup layihələri kimi interaktiv üsullardan müntəzəm istifadə edilməsi birtərəfli avtoritar monoloqu kökündən sıradan çıxarır. Bu cür aktiv təlim mühiti tələbəni sadəcə passiv bir dinləyici və informasiya qəbuledicisi statusundan azad edərək, onu elmi biliklərin birgə müzakirə olunduğu, təhlil edildiyi və yenidən qurulduğu interaktiv diskursun real subyektinə çevirir. Təhsilin idarə olunmasında və auditoriya idarəçiliyində subyekt-subyekt prinsiplərinin ciddi şəkildə qorunması ali məktəb mühitini rəsmi-formal çərçivələrdən azad etməyin və səmərəli sosial-akademik inteqrasiyaya nail olmağın yeganə pedaqoji yoludur.

Nəticə və təkliflər

Ali təhsil müəssisələrində müəllim-tələbə kommunikasiyasının institusional xüsusiyyətlərinin, bu prosesdə yaranan struktur baryerlərin və təhsilalanların akademik sferaya sosial-pedaqoji inteqrasiya səviyyəsinin kompleks şəkildə araşdırılması nəticəsində bir sıra fundamental elmi qənaətlərə gəlinmişdir.

Tədqiqat prosesində əldə edilmiş nəzəri və empirik materialların analizi birmənalı olaraq sübut edir ki, müasir ali təhsil mühitində humanist dəyərlərə və qarşılıqlı etimada söykənən səmərəli kommunikasiya kanalının qurulması pedaqoji prosesin ümumi keyfiyyətini, məhsuldarlığını və stabilliyini təmin edən ən fundamental başlanğıc şərtdir. Ünsiyyət strukturunun ənənəvi birtərəfli informasiya ötürülməsindən (avtoritar monoloqdan) bərabərhüquqlu subyektlərin qarşılıqlı dialoqu və elmi diskursu müstəvisinə keçməsi, təhsilalanların idraki fəallığını və yaradıcı təşəbbüskarlığını maksimum dərəcədə stimullaşdırır. Bu cür kommunikativ mühit tələbələrin ali məktəb sferasına daxili inteqrasiyasını sürətləndirməklə yanaşı, onların gələcəkdə müstəqil tədqiqatçı, tənqidi təfəkkürə malik mütəxəssis və peşəkar şəxsiyyət kimi formalaşmasına birbaşa təkan verir.

Aparılan empirik tədqiqat həmçinin göstərir ki, təhsilin fərqli pillələrində (bakalavriat və magistratura) müəllim-tələbə kommunikasiyası fərqli sosioloji və pedaqoji dinamika ilə xarakterizə olunur. Bakalavriat pilləsində daxili nizam-intizama formal bağlılığın yüksək olmasına baxmayaraq, psixoloji çəkingənlik və institusional baryerlər hələ də güclüdür. Magistratura pilləsində isə subyekt-subyekt münasibətləri elmi tərəfdaşlıq səviyyəsinə yüksəlir. Tədqiqat fundamental şəkildə sübut edir ki, təhsilin idarə olunmasında və auditoriya idarəçiliyində subyekt-subyekt prinsiplərinin ciddi şəkildə qorunması,

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 83-91
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20597313

əməkdaşlıq mədəniyyətinin gücləndirilməsi ali məktəb mühitini formal çərçivələrdən azad edərək, onu cəmiyyətin intellektual və mənəvi potensialını yüksəldən mütərəqqi bir elmi tərəfdaşlıq modelinə çevirir.

Aparılan nəzəri və empirik araşdırmaların nəticələrinə söykənərək, ali təhsil müəssisələrində müəllim-tələbə kommunikasiyasının optimallaşdırılması və təhsilalanların inteqrasiya problemlərinin effektiv həlli istiqamətində aşağıdakı praktiki yönümlü təklif və tövsiyələrin həyata keçirilməsi məqsədəuyğun hesab edilir:

- Ali məktəblərin pedaqoji heyəti üçün auditoriya idarəçiliyində subyekt-subyekt münasibətlərinin bərqərar edilməsi, tələbələrlə dialoji və interaktiv ünsiyyət mexanizmlərinin qurulması, habelə fasilitasiya bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi üzrə xüsusi elmi-praktiki treninqlər və seminarlar təşkil edilməlidir.
- Bakalavriat pilləsinin, xüsusilə də birinci və ikinci təhsil illərində təhsil alan tələbələrin orta məktəb mühitindən akademik mühitə adaptasiyasını təmin etmək, onlardakı auditoriya qorxusunu və psixoloji çəkingənliyi aradan qaldırmaq məqsədilə ali məktəblərdə adaptiv-dəstəkləyici mentorluq və tyutorluq institutlarının fəaliyyəti sosial-pedaqoji aspektdən gücləndirilməlidir.
- Təlim prosesində tələbələrin yalnız passiv dinləyici statusunda qalmasının qarşısını almaq üçün didaktik sistem yenidən qurulmalı, daxili kommunikasiyanı və fərdi özünüifadəni stimullaşdıran interaktiv təlim metodlarının (keys-stadi, elmi debatlar, problemli mühazirələr və kiçik qrup layihələri) tətbiq dairəsi genişləndirilməlidir.
- Qiymətləndirmə və feedback (əks-əlaqə) mexanizmləri humanistləşdirilməli, tələbələrin elmi və akademik fəaliyyətlərinə fərdi, inkişafyönümlü və konstruktiv rəylərin verilməsi prosesi təhsil sisteminin ayrılmaz bir parçasına çevrilməlidir.

Nəticə

Aparılan fundamental tədqiqat və empirik analizlər birmənalı olaraq göstərir ki, ali təhsildə müəllim-tələbə kommunikasiyasının ənənəvi avtoritar-monoloji modeldən müasir humanist-dialoji modelə keçməsi sadəcə metodiki dəyişiklik deyil, təhsilin keyfiyyətini şərtləndirən strateji zərurətdir. Auditoriyada subyekt-subyekt prinsiplərinin bərqərar olması, rəsmi-iyerarxik baryerlərin minimuma endirilməsi və tələbələrə fərdi inkişafyönümlü əks-əlaqənin (feedback) verilməsi təhsilalanların akademik sferaya sosial və psixoloji inteqrasiyasını birbaşa sürətləndirir. Bu cür səmərəli və açıq kommunikasiya mühiti tələbələrin daxili motivasiya resurslarını aktivləşdirərək, onları passiv informasiya istehlakçısından yaradıcı və müstəqil elmi tərəfdaşa çevirir.

Təhsil pillələri üzrə (bakalavriat və magistratura) aparılan müqayisəli sosioloji-pedaqoji təhlil isə sübut edir ki, təhsilalanların elmi statusu və təcrübəsi artdıqca kommunikativ sərbəstlik və emosional etimad göstəriciləri yüksəlsə də, bakalavriatın ilkin mərhələlərində formalaşan adaptasiya və çəkingənlik

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20597313

problemləri bütövlükdə təhsil sistemində potensial itkisinə yol açır. Bu səbəbdən, ali məktəb idarəçiliyində differensial yanaşma strategiyalarının tətbiqi, interaktiv təlim metodlarının genişləndirilməsi və adaptiv-dəstəkləyici mentorluq institutunun gücləndirilməsi təhsil mühitini formal çərçivələrdən azad etməyin yeganə pedaqoji yoludur. Yalnız bu platformada qurulan müəllim-tələbə əməkdaşlığı ali təhsil müəssisələrini cəmiyyətin intellektual tərəqqisini təmin edən mütərəqqi bir elm və şəxsiyyət mühitinə çevirə bilər.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Həsənov, A.H. Müasir ali təhsilin pedaqoji problemləri. Bakı: Elm, 2021, 230 s.
2. Əliyev, R.İ. Ali məktəbdə şəxsiyyətyönümlü təhsilin formalaşması. Bakı: Maarif, 2023, 185 s.
3. Veysova, S.A. Pedaqoji prosesdə ünsiyyət mədəniyyəti. Gəncə: Müəllim nəşriyyatı, 2022, 140 s.
4. Məmmədov, F.B. Ali məktəb pedaqogikası və təhsil idarəçiliyi. Bakı: Təhsil, 2024, 312 s.
5. Kazımov, N.M. Tələbə gənclərin sosial-pedaqoji inteqrasiyası problemi. Bakı: Nurlan, 2023, 210 s.
6. Paşayev, A.M., Rüstəmov, F.A. Pedaqogika: Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Elm və təhsil, 2019, 520 s.
7. Rogers, C.R. Freedom to Learn: A View of What Education Might Become. Columbus: Charles E. Merrill, 1969, 358 p.
8. Vygotsky, L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge: Harvard University Press, 1978, 159 p.
9. Baxşəliyev, M.A. Ali təhsil mühitində akademik kommunikasiya modelləri // Azərbaycan məktəbi, 2022, № 3, s. 55-64.
10. Rzayeva, L.M. Müəllim-tələbə münasibətlərinin humanistləşdirilməsi yolları. Bakı: ADPU nəşriyyatı, 2021, 198 s.
11. Hattie, J., Timperley, H. The Power of Feedback // Review of Educational Research, 2007, Vol. 77, No. 1, p. 81-112.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 83-91
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20597313

ABSTRACT

Teacher-Student Communication and Integration Problems in Higher Education

Ayten Yusifzadeh
Baku Slavic University, Baku, Azerbaijan

This article comprehensively examines the structural characteristics of teacher-student communication in modern higher education institutions, the emerging psychological, institutional, and socio-cultural barriers, as well as the problems of socio-pedagogical integration of students into the academic environment. Within the scope of the research, a comparative empirical analysis was conducted among students studying at undergraduate and graduate levels (N=30). The obtained socio-pedagogical results indicate that while adherence to institutional norms is high at the undergraduate level, communicative autonomy remains low, and the fear of judgment is still active. Conversely, at the graduate level, communication is shifting towards scientific partnership and cooperative relationships. In conclusion, the necessity of transitioning from traditional authoritarian-monological management to subject-subject relations and dialogic discourse in university classrooms is justified. The article proposes practical recommendations for higher education institutions regarding the establishment of an adaptive-supportive model at the undergraduate level, the humanization of constructive feedback mechanisms, and the expansion of interactive teaching methodologies.

Keywords: *higher education; teacher-student communication; socio-pedagogical integration; subject-subject relations; communicative barriers*

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal
Journal homepage: https://horizonmsj.com/
ISSN 3135-4890
E-ISSN 3135-4904

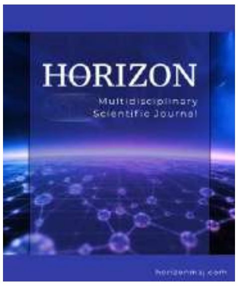

Original Research Paper

The role of cultural awareness in translation

Nahida Heydarova[1]
https://orcid.org/0009-0008-8738-4217
Elgune Huseynova[1]
https://orcid.org/0008-9808-8748-4217
Inji Haydarli[1]
https://orcid.org/0007-0106-8778-4217

[1] *Nakhchivan State University, Nakhchivan, Azerbaijan*

Article history
Received: 05.06.2026
Revised: 11.06.2026
Accepted: 18.06.2026

*Corresponding Author: Nahida Heydarova, Nakhchivan State University, Nakhchivan, Azerbaijan;
Email: ***nahide_90@yahoo.com***

Abstract
Translation plays a crucial role in overcoming language barriers and fostering cross-cultural communication. However, successful translation extends beyond mere linguistic skills it requires a deep understanding of the cultural context in which language is used. This article explores the importance of cultural understanding in translation, emphasizing the inseparable relationship between language and culture. It highlights how cultural nuances, such as idioms, regional dialects, and social taboos, can influence translation accuracy. The article also discusses the role of cultural competence, stressing that translators must not only grasp the cultural norms and values of the target audience but also adapt their translations accordingly to ensure cultural appropriateness. By recognizing the critical role of cultural context, translators can produce more effective, accurate, and culturally sensitive translations, which are essential in today's increasingly globalized world.
Keywords: *Translation; cultural understanding; language and culture; cultural competence; idioms; regional dialects; cultural nuances*

Introduction

Translation is a vital activity that helps people overcome language barriers and communicate across cultures. However, translating text from one language to another is no easy task. Successful translation requires not only linguistic skills but also cultural understanding, as language is inseparable from the cultural context in which it is used. Cultural nuances, idioms, and other cultural expressions can be lost in translation, leading to misunderstandings and misinterpretations.

The Relationship Between Language and Culture

When examining the relationship between language and culture, it is important to consider that language is a product and carrier of culture; therefore, culture is deeply ingrained in language. Here is an explanation:

The Role of Language as a Product of Culture

Culture and language are closely intertwined, and language is considered a product of culture.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license.

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20597543

Language reflects the values, beliefs, traditions, and customs of the people who speak it (Ismayilli et.al.2025). For example, some languages have words unique to their culture, and it is impossible to translate them into other languages without losing their original meaning. Therefore, to fully understand a language, it is necessary to understand the cultural context in which it is used.

The Role of Language as a Carrier of Culture

Language is not only a product of a culture; it is also a carrier of that culture. Language serves as a vehicle for transmitting culture from one generation to the next. Language reflects speakers' worldviews and contains elements that express their cultural identities. It can also influence the way people think, behave, and interact with each other.

The Impact of Culture on Translation

Culture can have a significant impact on the translation process. Cultural differences can pose challenges for translators, as they must accurately convey the meaning of the source text while also providing a culturally appropriate translation for the target audience. A translator lacking cultural understanding may translate the text word for word, resulting in distorted or inaccurate translations. Therefore, cultural understanding is crucial for accurate and effective translations.

Cultural Nuances in Translation

There are various cultural nuances a translator must consider when translating from one language to another. Cultural idioms and expressions, regional differences and dialects, as well as taboos and etiquette, are among these challenges (Babasoy et.al.2025). To produce an accurate and effective translation that preserves the original meaning and cultural significance of the text, a translator must thoroughly understand the cultural context in which the source text is used. Here's a look at why cultural nuances can be a challenging task in translation:

Taboos and Etiquette

Taboos and etiquette are also important considerations in translation. Different cultures may have different social norms, customs, and beliefs, and it is important to be aware of these when translating. For example, in some cultures, discussing certain topics, such as politics, religion, or sexuality, may be taboo. A translator should consider these cultural sensitivities and avoid using language that may be unacceptable or inappropriate for the target audience.

The Role of Cultural Competence in Translation

Cultural competence is the ability to understand, appreciate, and work effectively with people from diverse cultures. In the context of translation, cultural competence involves accurately understanding the cultural context of the source text and producing an appropriate and culturally sensitive translation (Baker, 2011). Developing cultural competence in translation requires a willingness to learn about different cultures and adapt to new ways of thinking and communicating. Some strategies translators can use to develop

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20597543

cultural competence include studying specific linguistic and cultural aspects of the target audience, seeking feedback from native speakers, and learning about cultural backgrounds and developments (Nuri, 2025).

Conclusion

In conclusion, cultural understanding plays a crucial role in translation. A translator lacking cultural competence may not be able to produce accurate and effective translations. To address challenges such as language equivalence, cultural differences, contextual ambiguities, and time constraints, translators must continually develop their cultural competence. This ensures accurate and effective translations that are culturally appropriate for the target audience. By recognizing the importance of cultural understanding in translation, we can ensure that translations are effective tools for promoting cultural understanding and communication.

References

1. Baker, M. (2011). In Other Words: A Coursebook on Translation (2nd ed.). Routledge.
2. Babasoy, Y. B., Zeynalova, K., Sadigova, N. E., & Ismayilli, T. M. (2025). Functional semantic character of affirmation in English in the aspect of cognitive linguistics. Universidad y Sociedad, 17(3), e5214-e5214.
3. Ismayilli, T. (2024). Navigating complexities in medical text translation: Challenges, strategies, and solutions. Acta Globalis Humanitatis Et Linguarum, 1(2), 170-176.
4. Ismayilli, T., Mammadova, K., Ibrahimli, N., & Heyderova, N. (2025). Confirmation gestures, mimics and their effects on foreign language learning: Examples of EFL students. Pegem Journal of Education and Instruction, 15(2), 198-206.
5. Nuri, A. B., & Ismailli, T. M. (2025). The linguistic characteristics of ChatGPT-assisted academic writing in higher education: A lexico-grammatical and discourse-analytical perspective in EFL contexts. Science, Education and Innovations in the Context of Modern Problems, 8(10), 1314-1319.

XÜLASƏ

Tərcümə prosesində mədəni şüurun əhəmiyyəti

Nahidə Heydərova
Elgünə Hüseynova
İnci Heydərli
Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan

Tərcümə dil maneələrinin aradan qaldırılmasında və mədəniyyətlərarası ünsiyyətin inkişafında mühüm rol oynayır. Lakin uğurlu tərcümə yalnız dil bacarıqları ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda dilin

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20597543

istifadə olunduğu mədəni kontekstin dərindən anlaşılmasını tələb edir. Bu məqalədə dil və mədəniyyət arasındakı ayrılmaz əlaqə vurğulanaraq, tərcümədə mədəni anlayışın əhəmiyyəti araşdırılır. Məqalədə idiomlar, regional dialektlər və sosial tabular kimi mədəni nüansların tərcümənin düzgünlüyünə necə təsir etdiyi göstərilir. Həmçinin tərcüməçilərin yalnız hədəf auditoriyanın mədəni norma və dəyərlərini anlamasının deyil, eyni zamanda tərcüməni həmin mədəniyyətə uyğun şəkildə uyğunlaşdırmasının vacibliyi qeyd olunur. Mədəni kontekstin rolunu düzgün dərk edən tərcüməçilər daha dəqiq, effektiv və mədəni baxımdan uyğun tərcümələr yarada bilirlər ki, bu da qloballaşan dünyada xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Açar sözlər: *Tərcümə; mədəni anlayış; dil və mədəniyyət; mədəni kompetensiya; idiomlar; regional dialektlər; mədəni nüanslar*

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal
Journal homepage: https://horizonmsj.com/
ISSN 3135-4890
E-ISSN 3135-4904

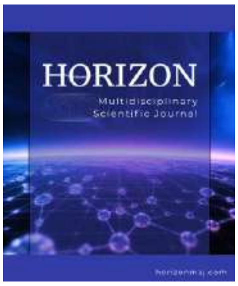

Original Research Paper

Müəllim-tələbə münasibətlərində humanist yanaşma

Fəridə Qəhrəmanova
https://orcid.org/0009-0005-6319-3449

[1] *Bakı Slavyan Universiteti, Bakı, Azərbaycan*

Article history
Received: 07.06.2026
Revised: 11.06.2026
Accepted: 16.06.2026

*Corresponding Author: Fəridə Qəhrəmanova, *Bakı Slavyan Universiteti, Bakı, Azərbaycan, Azərbaycan*;
Email: feridagahramanova@gmail.com

Xülasə
Müəllim–tələbə münasibətlərində humanist yanaşma müasir təhsil sistemində şəxsiyyət yönümlü təlimin əsas prinsip və istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir. Bu yanaşma tələbəni passiv bilik qəbul edən subyekt deyil, fərdi xüsusiyyətləri, emosional ehtiyacları, maraqları və potensialı olan müstəqil şəxsiyyət kimi qəbul edir. Humanist pedaqogikanın əsas məqsədi yalnız akademik nəticələrin yüksəldilməsi deyil, eyni zamanda tələbənin özünüdərki, özünəinamı, sosial bacarıqları və daxili motivasiyasının inkişafını təmin etməkdir.
Humanist yanaşmanın nəzəri əsasları əsasən Carl Rogers və Abraham Maslow kimi alimlərin ideyalarına söykənir. Rogers-in "şərtsiz müsbət qəbul" prinsipi müəllimin tələbəyə qarşı empatik, anlayışlı və dəstəkləyici mövqedə olmasını tələb edir. Maslow-un tələbatlar iyerarxiyası nəzəriyyəsinə əsasən isə, tələbənin təhlükəsizlik, mənsubiyyət və hörmət ehtiyacları ödənilmədən onun yüksək səviyyəli idrak və yaradıcılıq potensialının formalaşması mümkün deyil.
Müəllim–tələbə münasibətlərində humanist yanaşma qarşılıqlı hörmət, dialoq, əməkdaşlıq və psixoloji təhlükəsizlik mühitinin yaradılmasını nəzərdə tutur. Belə münasibətlər şəraitində müəllim avtoritar nəzarətçi deyil, fasilitator və istiqamətləndirici rolunda çıxış edir. Tələbənin fikirlərinə dəyər verilməsi, fərdi yanaşmanın tətbiqi və müsbət geribildirim mexanizmləri təlim motivasiyasını artırır və akademik uğurlara müsbət təsir göstərir.
Açar sözlər: *Humanist; müəllim–tələbə; təlim; empatiya; motivasiya; hörmət; inkişaf*

Giriş

Müasir təhsil sistemi yalnız biliklərin ötürülməsi ilə kifayətlənməyərək, şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafını prioritet məqsəd kimi müəyyənləşdirir. Bu baxımdan müəllim–tələbə münasibətlərinin xarakteri və məzmunu təlim prosesinin effektivliyində həlledici rol oynayır. Əgər ənənəvi pedaqoji modellərdə müəllim əsas bilik mənbəyi və nəzarətçi funksiyasını yerinə yetirirdisə, müasir yanaşmalarda münasibətlərin demokratikləşməsi, əməkdaşlıq və qarşılıqlı hörmət prinsipləri ön plana çıxır. Bu kontekstdə humanist yanaşma müəllim–tələbə münasibətlərinin formalaşdırılmasında aparıcı istiqamətlərdən biri kimi çıxış edir.

Humanist yanaşma insanı ali dəyər kimi qəbul edən fəlsəfi və psixoloji prinsiplərə əsaslanır. Bu yanaşmaya görə, hər bir tələbə özünəməxsus fərdi xüsusiyyətlərə, maraqlara və inkişaf potensialına malikdir. Təlim prosesi isə yalnız akademik biliklərin mənimsənilməsi deyil, həm də tələbənin emosional,

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license.

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 96-102
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20598462

sosial və mənəvi inkişafının təmin olunmasına xidmət etməlidir. Humanist pedaqogikanın nəzəri əsasları Carl Rogers və Abraham Maslow kimi alimlərin ideyalarına söykənir. Rogers-in empatiya, şərtsiz müsbət qəbul və səmimiyyət prinsipləri müəllimlə tələbə arasında etibarlı və açıq ünsiyyət mühitinin yaradılmasını vacib hesab edir. Maslow-un tələbatlar iyerarxiyası nəzəriyyəsi isə göstərir ki, tələbənin təhlükəsizlik və mənsubiyyət ehtiyacları ödənilmədən onun özünüreallaşdırma səviyyəsinə çatması çətinləşir.

Müəllim–tələbə münasibətlərində humanist yanaşma müəllimin rolunu dəyişdirir. Müəllim artıq sərt nəzarətçi deyil, təlim prosesinin fasilitatoru, istiqamətləndiricisi və dəstəkləyicisi kimi çıxış edir. Bu modeldə tələbənin fikirlərinə hörmətlə yanaşılır, onun təşəbbüskarlığı və müstəqil düşünməsi təşviq edilir. Humanist münasibətlər psixoloji təhlükəsizlik mühitinin formalaşmasına, açıq dialoqa və qarşılıqlı etimada əsaslanır. Bu isə tələbələrin dərsə marağını artırır, daxili motivasiyanı gücləndirir və akademik nailiyyətlərin yüksəlməsinə müsbət təsir göstərir.

Qloballaşma və rəqəmsallaşma dövründə sosial-emosional bacarıqların əhəmiyyəti daha da artmışdır. Tələbələrin tənqidi düşünmə, əməkdaşlıq, empatiya və ünsiyyət bacarıqlarının formalaşması üçün müəllim–tələbə münasibətlərinin humanist prinsiplər üzərində qurulması zəruridir. Belə yanaşma yalnız təhsil mühitinin sağlamlaşmasına deyil, həm də cəmiyyət üçün məsuliyyətli, yaradıcı və özünəinamlı fərdlərin yetişdirilməsinə xidmət edir.

Beləliklə, müəllim–tələbə münasibətlərində humanist yanaşma müasir təhsil strategiyalarının əsas komponentlərindən biri kimi çıxış edir və təlim prosesinin keyfiyyətinin yüksəldilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu mövzunun araşdırılması pedaqoji fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi və təhsil mühitində daha effektiv münasibətlərin qurulması baxımından aktualdır.

Təhlil

Müəllim–tələbə münasibətlərində humanist yanaşmanın tətbiqi təhsil prosesinin həm psixoloji, həm də pedaqoji aspektlərində ciddi keyfiyyət dəyişiklikləri yaradır. Təhlil göstərir ki, ənənəvi avtoritar modeldə münasibətlər əsasən “müəllim mərkəzli” qurulduğu üçün tələbənin passiv mövqedə qalması, qorxu və ya cəza motivasiyası ilə öyrənməsi halları üstünlük təşkil edir. Bu isə uzunmüddətli perspektivdə daxili motivasiyanın zəifləməsinə, yaradıcılığın məhdudlaşmasına və emosional gərginliyə səbəb olur. Humanist yanaşma isə bu modeli dəyişdirərək münasibətləri əməkdaşlıq və qarşılıqlı hörmət prinsipləri üzərində qurur[1,s.51].

Humanist yanaşmanın əsas analitik üstünlüyü onun tələbənin şəxsiyyətinə kompleks yanaşmasında özünü göstərir. Burada tələbə yalnız akademik göstəricilərinə görə deyil, həm də emosional vəziyyəti, sosial adaptasiyası və fərdi inkişaf dinamikasına görə qiymətləndirilir. Psixoloji baxımdan empatiya və şərtsiz müsbət qəbul prinsipləri tələbənin özünü təhlükəsiz və dəyərli hiss etməsinə şərait yaradır. Bu isə öz

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 96-102
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20598462

növbəsində idrak fəallığını artırır. Tədqiqatlar göstərir ki, müəllim tərəfindən dəstəkləyici münasibət görən tələbələr daha yüksək akademik nailiyyət və davamlı motivasiya nümayiş etdirirlər[2,s.488].

Pedaqoji baxımdan humanist yanaşma müəllimin rolunun transformasiyasını tələb edir. Müəllim informasiya ötürən subyektdən fasilitator və istiqamətləndirici mövqeyə keçir. Bu zaman dərs prosesində dialoq, müzakirə, açıq suallar və refleksiya mühüm yer tutur. Belə interaktiv mühit tələbələrin tənqidi düşünmə və problem həll etmə bacarıqlarını gücləndirir. Eyni zamanda müəllimin ədalətli və obyektiv münasibəti qrup daxilində sosial bərabərliyi və sağlam psixoloji iqlimi formalaşdırır.

Sosial aspektdən yanaşdıqda, humanist münasibətlər tələbələrin ünsiyyət bacarıqlarının inkişafına, qarşılıqlı hörmət və tolerantlıq mühitinin yaranmasına səbəb olur. Bu isə ali təhsil müəssisələrində akademik mədəniyyətin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Müəllim–tələbə arasında qarşılıqlı etimadın mövcudluğu konfliktlərin azalmasına və konstruktiv həll mexanizmlərinin tətbiqinə imkan yaradır[3,s.308].

Bununla yanaşı, humanist yanaşmanın tətbiqində müəyyən çətinliklər də mövcuddur. Böyük auditoriyalar, vaxt məhdudiyyəti, formal qiymətləndirmə sistemləri və bəzi hallarda müəllimlərin ənənəvi pedaqoji stereotiplərə bağlı qalması bu modelin tam tətbiqini çətinləşdirə bilər. Lakin təhlil göstərir ki, mərhələli şəkildə empatik ünsiyyət bacarıqlarının inkişafı, diferensial yanaşma və reflektiv tədris metodlarının tətbiqi ilə bu çətinlikləri azaltmaq mümkündür.

Nəticə olaraq, müəllim–tələbə münasibətlərində humanist yanaşma təlimin keyfiyyətini artıran, daxili motivasiyanı gücləndirən və şəxsiyyətin harmonik inkişafını təmin edən effektiv pedaqoji model kimi qiymətləndirilə bilər. Bu yanaşma yalnız akademik nəticələrə deyil, həm də sosial-emosional inkişaf göstəricilərinə müsbət təsir göstərərək müasir təhsilin əsas prioritetləri ilə uzlaşır[4,s.60].

Cədvəl 1. Müəllim–tələbə münasibətlərində ənənəvi və humanist yanaşmanın müqayisəsi

Meyar	Ənənəvi yanaşma	Humanist yanaşma
Təlimin mərkəzi	Müəllim mərkəzlidir	Tələbə mərkəzlidir
Müəllimin rolu	Nəzarətçi, bilik ötürən	Fasilitator, istiqamətləndirici
Tələbənin rolu	Passiv dinləyici	Aktiv iştirakçı
Ünsiyyət forması	Biristiqamətli (monoloq)	Qarşılıqlı dialoq
Motivasiya tipi	Xarici motivasiya (qiymət, cəza)	Daxili motivasiya (maraq, özünüinkişaf)
Psixoloji mühit	Rəsmi, bəzən gərgin	Təhlükəsiz, empatik və dəstəkləyici
Qiymətləndirmə	Nəticəyönümlü, standart	Prosesyönümlü, fərdi yanaşma
Yaradıcılığa yanaşma	Məhdud	Təşviqedici
Sosial bacarıqların inkişafı	İkincidərəcəli	Prioritet istiqamət

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 96-102
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20598462

Tələbənin şəxsiyyətinə münasibət	Akademik nəticəyə fokus	Şəxsiyyətin bütöv inkişafı

Mənbə:Woolfolk, A. (2020). Educational psychology (14th ed.). Pearson Education.

Cədvəl 1 də müəllim–tələbə münasibətlərində ənənəvi və humanist yanaşmalar müxtəlif meyarlar üzrə müqayisə edilmişdir və hər bir meyar təlim prosesinin mahiyyətini əks etdirir.

İlk olaraq, təlimin mərkəzi məsələsinə diqqət yetirdikdə görünür ki, ənənəvi model müəllim mərkəzlidir. Bu halda müəllim əsas informasiya mənbəyi hesab olunur və dərs prosesi onun izahı üzərində qurulur. Humanist yanaşmada isə tələbə mərkəzdə dayanır. Təlim prosesi tələbənin ehtiyac, maraq və fərdi xüsusiyyətlərinə uyğun şəkildə təşkil edilir.

Müəllimin rolu baxımından fərq daha aydın görünür. Ənənəvi sistemdə müəllim nəzarətçi və qiymətləndirici funksiyasını daşıyır. Humanist modeldə isə müəllim fasilitator rolunda çıxış edir, yəni öyrənmə prosesini istiqamətləndirir, dəstək verir və tələbənin müstəqil düşünməsini təşviq edir [5,s.132].

Tələbənin rolu da bu iki yanaşmada fərqlidir. Ənənəvi yanaşmada tələbə əsasən passiv dinləyici mövqeyindədir. Humanist yanaşmada isə o, aktiv iştirakçı, müzakirə edən, fikir bildirən və qərarvermə prosesində iştirak edən subyektə çevrilir.

Ünsiyyət formasında ənənəvi model monoloq xarakterlidir – müəllim danışır, tələbə dinləyir. Humanist yanaşmada isə dialoq üstünlük təşkil edir. Qarşılıqlı fikir mübadiləsi, sual-cavab və əməkdaşlıq mühiti formalaşır.

Motivasiya məsələsində ənənəvi yanaşma daha çox xarici motivasiyaya – qiymət, mükafat və ya cəza faktoruna əsaslanır. Humanist yanaşmada isə daxili motivasiya ön plandadır. Tələbə maraq, özünüreallaşdırma və şəxsi inkişaf istəyi ilə öyrənir.

Psixoloji mühit baxımından humanist model daha təhlükəsiz və empatik mühit yaradır. Bu mühitdə tələbə səhv etməkdən qorxmur və fikrini sərbəst ifadə edə bilir. Ənənəvi modeldə isə bəzən gərgin və rəsmi atmosfer müşahidə oluna bilər [6,s.41].

Qiymətləndirmə meyarında ənənəvi sistem nəticəyə fokuslanır, yəni əsas diqqət yekun bala yönəlir. Humanist yanaşma isə prosesi də qiymətləndirir, tələbənin inkişaf dinamikasını nəzərə alır və fərdi yanaşma tətbiq edir[7,s.38].

Yaradıcılıq və sosial bacarıqların inkişafı da humanist modeldə prioritet istiqamət kimi qəbul edilir. Ənənəvi modeldə isə bu aspektlər ikinci planda qala bilər. Cədvəl 1 göstərir ki, humanist yanaşma pedaqoji münasibətləri daha demokratik, empatik və inkişafyönümlü çərçivəyə salır. Bu model tələbənin həm akademik, həm də sosial-emosional inkişafına kompleks şəkildə təsir göstərir və müasir təhsilin əsas prioritetlərinə daha uyğun hesab olunur [8,s.102].

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20598462

Nəticə

Müəllim–tələbə münasibətlərində humanist yanaşma müasir təhsil sisteminin əsas prioritetləri ilə uzlaşan və şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafını təmin edən effektiv pedaqoji model kimi qiymətləndirilə bilər. Aparılan təhlil göstərir ki, bu yanaşma ənənəvi, avtoritar münasibət modelindən fərqli olaraq qarşılıqlı hörmət, empatiya, əməkdaşlıq və psixoloji təhlükəsizlik prinsiplərinə əsaslanır. Nəticədə tələbə yalnız bilik əldə edən deyil, həm də özünü dərk edən, təşəbbüskar və məsuliyyətli şəxsiyyət kimi formalaşır.

Humanist münasibətlər mühitində müəllim fasilitator rolunu yerinə yetirərək tələbənin fərdi xüsusiyyətlərini, maraq və ehtiyaclarını nəzərə alır. Bu isə daxili motivasiyanın güclənməsinə, təlim prosesində fəal iştirakın artmasına və akademik nəticələrin yüksəlməsinə səbəb olur. Eyni zamanda, belə yanaşma tələbələrin sosial-emosional bacarıqlarının, tənqidi düşünmə və ünsiyyət qabiliyyətlərinin inkişafına müsbət təsir göstərir.

Müasir dövrdə təhsilin məqsədi yalnız informasiya ötürmək deyil, yaradıcı və müstəqil düşünən fərdlər yetişdirməkdir. Bu baxımdan humanist yanaşma pedaqoji fəaliyyətin humanistləşdirilməsi və demokratikləşdirilməsi istiqamətində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müəllim–tələbə münasibətlərinin humanist prinsiplər üzərində qurulması təhsil mühitinin sağlamlaşdırılmasına, qarşılıqlı etimadın möhkəmlənməsinə və ümumilikdə təhsilin keyfiyyətinin yüksəlməsinə xidmət edir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Lei, X. (2007). Humanistic Education: Concerns, Implications and Applications. Journal of Language Teaching & Research, 4(1), 45–51.
2. Hüseynzadə, R. (2021). Pedaqogika. Bakı: Mütərcim. — 488 s.
3. Mammadova, L. (2025). Development of the Azerbaijani Education Sector and Humanistic Values Formation. METAFIZIKA Journal, 8(6), 294–308.
4. Əliyeva, S. (2024). Ali məktəb pedaqogikası: Müəllim-tələbə münasibətləri. Bakı Dövlət Universiteti e-kitab. — səh. 45–60
5. Məmmədova, L. E. N. (2025). Humanist dəyərlər və təhsil sektorunun inkişafı. Əməkdar Elm Journal, 5(3), 115–132.
6. Avtoreferat, D. T. (2022). Müasir məktəbdə humanist pedaqogika və müəllim-şagird münasibətləri. (Dissertasiya avtoreferatı). Bakı: NMI. — səh. 12–41
7. Əliyeva, S. Q. (2022). Təhsil kontekstində motivasiya və pedaqoji münasibətlər. Bakı Dövlət Universiteti, Elmi nəşr — səh. 22–38
8. Məhəmmədova, G. A. (2023). Təlim və humanist prinsiplər. Təhsil Araşdırmaları Jurnalı, 2(4), 85–102.
9. Əliyev, C. Q. (2021). Psixopedaqogika və müəllim-tələbə münasibətləri. Təhsil Əsərləri, №7, səh. 9–30
10. Bəşirov, V. P. (2016). Humanist pedaqogikanın hədəfləri. Azərbaycan müəllimi qəzeti, №38, s. 5–8.
11. İbrahimova, F. N., & Hüseynzadə, R. L. (2011).

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

12. İsmixanov, M. A., & Bəxtiyarova, R. (2010). Ali məktəb pedaqogikası (mühazirə mətni). Bakı: ADPU, s. 20–40.

РЕЗЮМЕ
ГУМАНИСТИЧЕСКИЙ ПОДХОД В ОТНОШЕНИЯХ УЧИТЕЛЬ-УЧЕНИК

Фарида Гахраманова

Гуманистический подход в отношениях учитель-ученик выступает одним из главных принципов и направлений личностно-ориентированного обучения в современной системе образования. Этот подход рассматривает ученика не как пассивного субъекта, получающего знания, а как независимую личность с индивидуальными характеристиками, эмоциональными потребностями, интересами и потенциалом. Главная цель гуманистической педагогики – не только улучшение академических результатов, но и обеспечение развития самосознания, уверенности в себе, социальных навыков и внутренней мотивации ученика.

Теоретические основы гуманистического подхода в основном базируются на идеях таких ученых, как Карл Роджерс и Абрахам Маслоу. Принцип Роджерса «безусловного позитивного принятия» требует от учителя эмпатии, понимания и поддержки по отношению к ученику. Согласно теории иерархии потребностей Маслоу, формирование высокого уровня познавательного и творческого потенциала невозможно без удовлетворения потребностей ученика в безопасности, принадлежности и уважении.

Гуманистический подход к взаимоотношениям учителя и ученика предполагает создание атмосферы взаимного уважения, диалога, сотрудничества и психологической безопасности. В таких отношениях учитель выступает в роли посредника и наставника, а не авторитарного контролера. Уважение к мнению ученика, индивидуальный подход и механизмы позитивной обратной связи повышают мотивацию к обучению и оказывают положительное влияние на успеваемость.

Ключевые слова: *гуманистический подход; отношения учитель-ученик; обучение; эмпатия; мотивация; уважение; развитие*

ABSTRACT
HUMANIST APPROACH IN TEACHER-STUDENT RELATIONSHIPS

Farida Gahramanova

The humanist approach in teacher-student relations acts as one of the main principles and directions of personality-oriented training in the modern education system. This approach considers the student not as a passive subject receiving knowledge, but as an independent personality with individual characteristics, emotional needs, interests and potential. The main goal of humanistic pedagogy is not only to improve academic results, but also to ensure the development of the student's self-awareness, self-confidence, social skills and internal motivation.

The theoretical foundations of the humanist approach are mainly based on the ideas of scientists such as Carl Rogers and Abraham Maslow. Rogers' principle of "unconditional positive acceptance" requires the teacher to be empathetic, understanding and supportive towards the student. According to Maslow's theory of the hierarchy of needs, the formation of a high level of cognitive and creative potential is impossible without satisfying the student's needs for security, belonging and respect.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

The humanistic approach to teacher-student relationships involves creating an environment of mutual respect, dialogue, cooperation, and psychological safety. In such relationships, the teacher acts as a facilitator and guide, not an authoritarian controller. Valuing the student's opinions, applying an individual approach, and positive feedback mechanisms increase learning motivation and have a positive impact on academic success.

Keywords: *Humanist, teacher-student, learning, empathy, motivation, respect, development*

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal
Journal homepage: https://horizonmsj.com/
ISSN 3135-4890
E-ISSN 3135-4904

Original Research Paper

Təhsil prosesində qiymətləndirmə və monitorinq mexanizmlərinin təhsilin keyfiyyət göstəricilərinə təsirinin sistemli təhlili

Təhminə Əliyeva
https://orcid.org/0009-0008-2014-7364

Solmaz Bayramova
https://orcid.org/0009-0001-2244-3481

[1] *Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan*

Article history
Received: 04.06.2026
Revised: 10.06.2026
Accepted: 16.06.2026

*Corresponding Author: Təhminə Əliyeva, *Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan*;
Email:ramazaneliyev359@gmail.com

Xülasə

Təhsil sistemində keyfiyyətin təminatı üçün qiymətləndirmə və monitorinq mexanizmlərinin birgə işlənməsi vacibdir. Bu araşdırma Azərbaycan təhsil məkanı üçün qiymətləndirmə və monitorinq anlayışlarını, onların funksiyalarını və keyfiyyət göstəricilərinə təsirini təhlil edir. Metodoloji olaraq normativ sənədlərin analizi, mövcud tədqiqatların konseptual icmalı və təhsilin idarə olunmasında istifadə olunan funksional modellərin müqayisəli təhlili aparılmışdır. Nəticələr göstərir ki, keyfiyyət təlim nəticələrinin əvvəlcədən müəyyən edilmiş standartlarla müqayisəsi əsasında müəyyən edilir və tələbələrin nailiyyətlərinin obyektiv qiymətləndirilməsi keyfiyyətin etibarlı göstəricisidir. Monitorinq prosesinin fasiləsiz məlumat toplanması və təhlili vasitəsilə vəziyyətdəki dinamikanı izləməsi isə keyfiyyətə yönəlmiş dəyişikliklərin vaxtında aşkarlanmasına imkan verir. Qiymətləndirmə statik vəziyyəti, monitorinq isə dəyişiklikləri izlədiyindən hər iki mexanizm birlikdə təhsil prosesinin inkişafına yönələn sistem yaradır. Araşdırma formativ, summativ və diaqnostik qiymətləndirmə formalarının müxtəlif mərhələlərdə istifadə edilməsinin təlimin tam təsvirini verdiyini və məktəb, rayon və milli səviyyələrdə aparılan monitorinqlərin keyfiyyət göstəricilərinin müəyyənləşdirilməsində kritik rol oynadığını aşkarlayır. Tədqiqat məqaləsi qiymətləndirmə və monitorinqin inteqrativ tətbiqinin təhsil keyfiyyətini yüksəltmək üçün əsas olduğunu vurğulayır.
Açar sözlər: *qiymətləndirmə, monitorinq, təhsildə keyfiyyət, formativ qiymətləndirmə, təhsil idarəçiliyi*

Giriş

Təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi Azərbaycan üçün strateji hədəfdir və bu sahədə həyata keçirilən islahatlar nailiyyətləri qiymətləndirmək və boşluqları müəyyən etmək məqsədi daşıyır. Keyfiyyətin təyini

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license.

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 103-112
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20644314

təlim nəticələrinin standartlarla müqayisəsi əsasında aparılır; tələbələrin nailiyyətlərinin obyektiv qiymətləndirilməsi təhsilin real vəziyyətini əks etdirir. Eyni zamanda müasir təhsildə statik qiymətləndirmə ilə yanaşı dinamikanı izləyən monitorinq fəaliyyətinin aparılması tələb olunur. Monitorinq tədris prosesində dəyişiklikləri və tendensiyaları izləmək, qabaqcadan proqnozlar vermək və idarəetməni optimallaşdırmaq üçün fasiləsiz məlumat toplanması və təhlilini nəzərdə tutur. Ədəbiyyat göstərir ki, qiymətləndirmə və monitorinq bir-birini tamamlayan, lakin fərqli funksiyaları olan mexanizmlərdir: qiymətləndirmə hazır vəziyyəti ölçür, monitorinq isə dəyişikliklərin dinamikasını izləyir. Bu məqalənin əsas məqsədi qiymətləndirmə və monitorinq mexanizmlərinin təhsil prosesində keyfiyyət göstəricilərinə təsirini sistemli şəkildə araşdırmaq və onların inteqrasiyasına dair təkliflər verməkdir.

MATERİAL VƏ METODLAR

Araşdırmanın metodologiyası iki istiqaməti əhatə edir. Birincisi, qanunvericilik sənədləri, konsepsiyalar və universitet proqramlarında qiymətləndirmə və monitorinqə dair tələblər nəzərdən keçirilmişdir. Məsələn, Gəncə Dövlət Universitetinin qiymətləndirmə konsepsiyası pedaqoji kadrların hazırlanması və tələbələrin nailiyyətlərinin obyektiv qiymətləndirilməsi yolu ilə təhsil keyfiyyətini yüksəltməyi hədəfləyir [4]. İkincisi, yerli və beynəlxalq tədqiqatların konseptual analizi aparılaraq qiymətləndirmə və monitorinq mexanizmlərinin məzmunu, tətbiqi səviyyələri və effektləri sistemləşdirilmişdir. Seçilmiş mənbələrdə formativ, summativ və diaqnostik qiymətləndirmə formaları, monitorinqin informasiya toplama, diaqnostika və proqnozlaşdırma funksiyaları, habelə keyfiyyət idarəçiliyi üçün tələb olunan subyekt-obyekt münasibətləri və mexanizmlər araşdırılmışdır. Araşdırma zamanı həm mətn təhlili, həm də müqayisəli və analitik yanaşma metodlarından istifadə edilmişdir; müəllif mövcud praktikanın boşluqlarını müəyyənləşdirərək yeni inteqrativ yanaşmalar təklif etmişdir [3, s.2].

NƏTİCƏLƏR

Qiymətləndirmə və keyfiyyət göstəriciləri

Araşdırma göstərdi ki, qiymətləndirmənin əsas məqsədi tələbələrin bilik və bacarıqlarının təyin olunmuş standartlara uyğunluğunu yoxlamaqdır. Qanunverici və konseptual sənədlərdə tələbələrin nailiyyətlərinin obyektiv qiymətləndirilməsi təhsilin real vəziyyətinin göstərilməsi üçün əsas vasitə kimi vurğulanır. Bununla yanaşı, dövlət standartlarına uyğunluğu ölçən summativ qiymətləndirmə nəticələri təhsilin keyfiyyət göstəricilərinin müəyyənləşdirilməsində baza rolunu oynayır. Formativ qiymətləndirmə isə təlim prosesində daim aparılır; müəllimlər tələbələrin fəaliyyətini müşahidə edir, geribildirim verir və təlimi adaptasiya edirlər. Bu növ qiymətləndirmə təlimin vaxtında korreksiyası və keyfiyyətin yüksəlməsi üçün zəruri məlumatlar təmin edir. Diaqnostik qiymətləndirmə əvvəlki bilik səviyyəsini müəyyən edərək fərdi təlim strategiyalarının qurulmasına imkan verir [5].

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 103-112
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20644314

Qiymətləndirmə mexanizmlərinin təhsilin keyfiyyət göstəricilərinə təsiri yalnız ölçmə funksiyası ilə məhdudlaşmır, həm də təlim prosesinin daxili strukturuna birbaşa təsir göstərir. Xüsusilə diqqət yetirilməli məqam ondan ibarətdir ki, qiymətləndirmə nəticələri düzgün interpretasiya olunmadıqda, əldə edilən məlumatlar tədris prosesinin inkişafına xidmət etmir. Bu baxımdan qiymətləndirmənin yalnız nəticə yönümlü deyil, həm də proses yönümlü aparılması daha effektiv hesab olunur. Praktik müşahidələr göstərir ki, müəllimlər qiymətləndirmə nəticələrini yalnız bal və ya qiymət kimi qəbul etdikdə, bu məlumatların pedaqoji qərarvermədə istifadəsi zəifləyir. Halbuki həmin nəticələr tədris strategiyalarının dəyişdirilməsi, fərdi yanaşmanın qurulması və öyrənmə boşluqlarının müəyyənləşdirilməsi üçün istifadə oluna bilər.

Digər tərəfdən, qiymətləndirmənin keyfiyyət göstəricilərinə təsiri onun tətbiq olunduğu mühitdən də asılıdır. Eyni qiymətləndirmə üsulu fərqli siniflərdə və ya təhsil müəssisələrində müxtəlif nəticələr verə bilər. Bu isə göstərir ki, qiymətləndirmə mexanizmləri standartlaşdırılmış olsa belə, onların tətbiqində elastiklik vacibdir. Müəllimin pedaqoji təcrübəsi, sinfin sosial-psixoloji mühiti və şagirdlərin fərdi xüsusiyyətləri bu prosesə ciddi təsir göstərir. Belə hallarda qiymətləndirmə daha çox adaptiv xarakter daşımalı və konkret təlim şəraitinə uyğunlaşdırılmalıdır.

Bundan əlavə, qiymətləndirmənin obyektivliyi məsələsi də keyfiyyət göstəricilərinin etibarlılığı baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əgər qiymətləndirmə subyektiv yanaşmalara əsaslanırsa, bu zaman əldə edilən nəticələr real vəziyyəti əks etdirməyə bilər. Bu problemin qarşısını almaq üçün meyar əsaslı qiymətləndirmə yanaşmasının tətbiqi daha məqsədəuyğun hesab olunur. Bu yanaşma qiymətləndirmə prosesini daha şəffaf edir və həm müəllim, həm də şagird üçün aydın çərçivə yaradır. Şagirdlər də hansı meyarlar əsasında qiymətləndirildiyini bildikdə, öyrənmə prosesinə daha məqsədyönlü yanaşırlar.

Qiymətləndirmə nəticələrinin təhlili də ayrıca diqqət tələb edən mərhələdir. Sadəcə nəticələri toplamaq kifayət etmir, həmin nəticələrin səbəblərini araşdırmaq və onların arxasında duran faktorları müəyyən etmək vacibdir. Məsələn, zəif nəticələr yalnız şagirdin hazırlıq səviyyəsi ilə deyil, həm də tədris metodlarının uyğun olmaması ilə bağlı ola bilər. Bu kimi hallarda qiymətləndirmə məlumatları təlim prosesinin yenidən qurulması üçün əsas rol oynayır.

Nəhayət, qiymətləndirmə və keyfiyyət göstəriciləri arasında əlaqə dinamik xarakter daşıyır. Bu əlaqə zamanla dəyişir və təhsil mühitində baş verən yeniliklərə uyğun olaraq yenidən formalaşır. Buna görə də qiymətləndirmə mexanizmləri statik deyil, davamlı inkişaf edən bir sistem kimi qəbul olunmalıdır. Bu yanaşma təhsilin keyfiyyətinin uzunmüddətli perspektivdə yüksəldilməsi üçün daha real və effektiv hesab edilir [3].

Qiymətləndirmə növlərinin keyfiyyətə təsiri

Cədvəl 1: Qiymətləndirmə növlərinin təhsil keyfiyyətinə təsiri

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 103-112
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20644314

Qiymətləndirmə növü	Təhsil keyfiyyəti üzərində təsir
Formativ qiymətləndirmə	Təlim prosesi boyu məlumat toplayaraq çatışmazlıqları vaxtında aşkar edir, fərdi geribildirim verir və tədris metodlarını adaptasiya etməyə imkan yaradır.
Summativ qiymətləndirmə	Tələbələrin nailiyyətlərinin dövlət standartlarına uyğunluğunu ölçür və təhsilin statik vəziyyəti barədə məlumat verir; nəticələr strateji planlaşdırma və resurs bölgüsündə istifadə olunur.
Diaqnostik qiymətləndirmə	Təlim başlamazdan əvvəl bilik səviyyəsini müəyyən edir, təlimin fərdiləşdirilməsi üçün əsas yaradır və ilkin keyfiyyət göstəriciləri təmin edir.

Mənbə: [3], [7]. materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Cədvəldə təqdim olunan məlumatlar göstərir ki, qiymətləndirmə növləri təhsilin keyfiyyətinə müxtəlif istiqamətlərdən təsir edir və bu təsirlər bir-birini tamamlayan xarakter daşıyır. Formativ qiymətləndirmə daha çox proses yönümlü olub, təlimin gedişində baş verən problemləri erkən mərhələdə aşkar etməyə imkan verir. Bu isə müəllimə dərs prosesini dəyişmək və şagirdlərin ehtiyaclarına uyğunlaşdırmaq imkanı yaradır. Bu baxımdan formativ qiymətləndirmə keyfiyyətin operativ şəkildə idarə olunmasında mühüm rol oynayır.

Summativ qiymətləndirmə isə nəticə yönümlü xarakter daşıyır və təhsilin müəyyən dövrdə əldə olunmuş vəziyyətini əks etdirir. Bu qiymətləndirmə növü daha çox hesabatlılıq və müqayisə üçün istifadə olunur. Onun nəticələri təhsil müəssisələrinin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi, resursların bölüşdürülməsi və strateji qərarların qəbul edilməsi baxımından əhəmiyyətlidir.

Monitorinqin funksiyaları

Diaqnostik qiymətləndirmə isə ilkin mərhələdə tətbiq olunur və şagirdlərin mövcud bilik səviyyəsini müəyyən edir. Bu yanaşma təlimin fərdiləşdirilməsi üçün baza yaradır və sonrakı qiymətləndirmə nəticələrinin düzgün interpretasiyasına şərait yaradır. Ümumilikdə bu üç qiymətləndirmə növünün birlikdə tətbiqi təhsilin keyfiyyətinin daha obyektiv və çoxşaxəli şəkildə qiymətləndirilməsinə imkan verir.

Monitorinq təhsil prosesinin dinamikasına fokuslanır. Əsas funksiyaları məlumat toplamaq, analiz və diaqnostika aparmaq və gələcək üçün proqnozlar hazırlamaqdan ibarətdir. Tədqiqat göstərir ki, məktəb, rayon və milli səviyyələrdə aparılan monitorinqlər təhsil keyfiyyətinin meyarlarını müəyyənləşdirmək və inkişaf tendensiyalarını izləmək üçün vacibdir. Monitorinq prosesində toplanan informasiya tədris

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 103-112
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20644314

məzmunu və metodlarının təkmilləşdirilməsinə, müəllimlərin peşəkar inkişafına və resursların optimal bölüşdürülməsinə yönəldilir.

Təhsildə keyfiyyət göstəricilərinin formalaşmasında monitorinq sisteminin rolu

Təhsildə keyfiyyət göstəricilərinin formalaşması çoxşaxəli və dinamik prosesdir. Bu proses yalnız nəticələrin qiymətləndirilməsi ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda təlim mühitinin, pedaqoji fəaliyyətin və idarəetmə mexanizmlərinin sistemli şəkildə izlənilməsini tələb edir. Bu baxımdan monitorinq sistemi təhsilin keyfiyyət göstəricilərinin müəyyənləşdirilməsində və inkişaf etdirilməsində əsas alətlərdən biri kimi çıxış edir. Monitorinq yalnız məlumat toplamaq deyil, həm də bu məlumatların təhlili əsasında qərarların qəbul edilməsini təmin edən davamlı prosesdir.

Monitorinq sisteminin əsas üstünlüyü ondan ibarətdir ki, o, təhsil prosesində baş verən dəyişiklikləri vaxtında aşkarlamağa imkan verir. Əgər qiymətləndirmə daha çox müəyyən bir zaman kəsiyində əldə olunmuş nəticələri əks etdirirsə, monitorinq bu nəticələrin necə formalaşdığını və hansı istiqamətdə dəyişdiyini göstərir. Bu xüsusiyyət təhsilin keyfiyyət göstəricilərinin daha real və obyektiv şəkildə müəyyənləşdirilməsinə şərait yaradır. Xüsusilə uzunmüddətli monitorinq məlumatları əsasında təhsil sistemində mövcud olan tendensiyaları və problemləri müəyyən etmək mümkün olur.

Monitorinqin effektivliyi onun sistemli şəkildə təşkil olunmasından asılıdır. Əgər monitorinq epizodik xarakter daşıyırsa, bu zaman əldə olunan məlumatlar keyfiyyət göstəricilərinin düzgün formalaşdırılması üçün kifayət etmir. Davamlı və planlı monitorinq isə təhsil prosesinin bütün mərhələlərini əhatə edir və bu mərhələlər arasında əlaqəni təmin edir. Bu yanaşma təhsildə keyfiyyətin yalnız nəticə deyil, həm də proses kimi dəyərləndirilməsinə imkan verir.

Digər mühüm məsələ monitorinq nəticələrinin necə istifadə olunması ilə bağlıdır. Praktikada tez-tez rast gəlinən problemlərdən biri ondan ibarətdir ki, toplanmış məlumatlar yalnız hesabat xarakteri daşıyır və onların əsasında real dəyişikliklər aparılmır. Halbuki monitorinqin əsas məqsədi məhz idarəetmə qərarlarının daha əsaslandırılmış şəkildə qəbul edilməsini təmin etməkdir. Bu baxımdan monitorinq nəticələrinin təhlili və interpretasiyası xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məlumatların sadəcə toplanması deyil, onların səbəb-nəticə əlaqələri çərçivəsində izah edilməsi vacibdir.

Monitorinq sisteminin keyfiyyət göstəricilərinə təsiri həm də onun əhatə dairəsindən asılıdır. Təhsil müəssisəsi səviyyəsində aparılan monitorinq daha çox lokal problemlərin həllinə yönəldilir. Lakin rayon və milli səviyyədə həyata keçirilən monitorinqlər daha geniş miqyaslı nəticələrin əldə olunmasına və təhsil siyasətinin formalaşdırılmasına xidmət edir. Bu səviyyələr arasında əlaqənin qurulması keyfiyyət idarəçiliyinin effektivliyini artırır.

Bundan əlavə, monitorinq sisteminin texnoloji imkanlarla dəstəklənməsi də onun effektivliyini artıran amillərdən biridir. Müasir dövrdə rəqəmsal platformalar vasitəsilə məlumatların toplanması və

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 103-112
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20644314

təhlili daha sürətli və dəqiq həyata keçirilir. Bu isə qərarvermə prosesini daha operativ edir və təhsilin keyfiyyət göstəricilərinin real vaxt rejimində izlənilməsinə imkan yaradır.

Monitorinq sisteminin düzgün qurulması həm də iştirakçıların bu prosesə münasibətindən asılıdır. Əgər müəllimlər və digər iştirakçılar monitorinqi nəzarət vasitəsi kimi qəbul edirlərsə, bu zaman məlumatların obyektivliyi azalır. Əksinə, monitorinq inkişaf vasitəsi kimi qəbul edildikdə, iştirakçılar bu prosesdə daha fəal iştirak edir və əldə olunan nəticələr daha etibarlı olur.

Nəticə etibarilə monitorinq sistemi təhsilin keyfiyyət göstəricilərinin formalaşmasında yalnız əlavə alət deyil, əsas komponent kimi çıxış edir. Onun sistemli və məqsədyönlü tətbiqi təhsil prosesində davamlı inkişafın təmin olunmasına və keyfiyyətin yüksəldilməsinə şərait yaradır [6].

Təhsildə qiymətləndirmə nəticələrinin idarəetmə qərarlarına təsiri

Təhsil sistemində idarəetmə qərarlarının effektivliyi əsasən mövcud məlumatların keyfiyyətindən asılıdır. Bu baxımdan qiymətləndirmə nəticələri idarəetmə prosesində mühüm informasiya mənbəyi kimi çıxış edir. Qiymətləndirmə yalnız şagirdlərin nailiyyətlərini ölçmək üçün deyil, həm də təhsil sistemində baş verən dəyişiklikləri anlamaq və bu dəyişikliklərə uyğun qərarlar qəbul etmək üçün istifadə olunur.

Qiymətləndirmə nəticələrinin idarəetmə qərarlarına təsiri bir neçə istiqamətdə özünü göstərir. İlk növbədə, bu nəticələr təhsil müəssisələrinin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün əsas yaradır. Əldə olunan göstəricilər əsasında tədris prosesinin güclü və zəif tərəfləri müəyyən edilir və bu məlumatlar gələcək planlaşdırma üçün istifadə olunur. Bu yanaşma idarəetmə prosesini daha obyektiv və əsaslandırılmış edir.

Digər tərəfdən, qiymətləndirmə nəticələri resursların bölüşdürülməsində də mühüm rol oynayır. Təhsil müəssisələrində əldə olunan nəticələrə əsasən əlavə dəstək tələb olunan sahələr müəyyən edilir və resurslar bu istiqamətlərə yönəldilir. Bu isə mövcud imkanlardan daha səmərəli istifadə olunmasına şərait yaradır. Əks halda resursların təsadüfi bölüşdürülməsi keyfiyyət göstəricilərinin aşağı düşməsinə səbəb ola bilər.

Qiymətləndirmə nəticələrinin idarəetmədə istifadəsi yalnız makro səviyyədə deyil, mikro səviyyədə də əhəmiyyətlidir. Müəllimlər qiymətləndirmə nəticələrinə əsaslanaraq tədris metodlarını dəyişdirə və şagirdlərin fərdi ehtiyaclarına uyğun yanaşma seçə bilirlər. Bu isə təlim prosesinin daha effektiv təşkilinə və nəticələrin yaxşılaşmasına səbəb olur.

Bununla yanaşı, qiymətləndirmə nəticələrinin düzgün interpretasiya olunmaması idarəetmə qərarlarının effektivliyini azalda bilər. Bəzi hallarda nəticələr yalnız statistik göstərici kimi qəbul edilir və onların arxasında duran səbəblər nəzərə alınmır. Bu isə yanlış qərarların qəbul edilməsinə gətirib çıxara bilər. Ona görə də qiymətləndirmə nəticələrinin təhlili zamanı kontekst amillərinin də nəzərə alınması vacibdir.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 103-112
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20644314

Qiymətləndirmə nəticələrinin idarəetmədə istifadəsi şəffaflıq məsələsi ilə də sıx bağlıdır. Əgər nəticələr açıq şəkildə paylaşılırsa və maraqlı tərəflər bu məlumatlara çıxış əldə edirsə, bu zaman təhsil sistemində etimad artır. Şəffaflıq həm də məsuliyyət mexanizmini gücləndirir və iştirakçıların fəaliyyətini daha səmərəli edir.

Müasir təhsil sistemində qiymətləndirmə nəticələrinin idarəetmə qərarlarına inteqrasiyası daha çox data əsaslı idarəetmə yanaşması ilə əlaqələndirilir. Bu yanaşma qərarların subyektiv mülahizələrə deyil, konkret göstəricilərə əsaslanmasını təmin edir. Beləliklə, idarəetmə daha sistemli və proqnozlaşdırıla bilən xarakter alır.

Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, qiymətləndirmə nəticələri təkbaşına kifayət deyil. Onların monitorinq məlumatları ilə birlikdə təhlili daha effektiv nəticələr verir. Bu iki mexanizmin birgə istifadəsi təhsil sistemində daha balanslı və davamlı inkişaf modelinin formalaşmasına şərait yaradır.

Ümumilikdə qiymətləndirmə nəticələri idarəetmə qərarlarının əsasını təşkil edən mühüm informasiya bazasıdır. Onların düzgün istifadə olunması təhsil sistemində keyfiyyətin yüksəldilməsinə, resursların optimal bölüşdürülməsinə və strateji məqsədlərin həyata keçirilməsinə imkan yaradır [2]

Qiymətləndirmə və monitorinqin inteqrasiyası

Tədqiqat materialları göstərir ki, qiymətləndirmə və monitorinq birlikdə effektiv keyfiyyət idarəçiliyi sistemi formalaşdırır. Qiymətləndirmə statik göstəricilər təqdim edir, monitorinq isə prosesdəki dəyişiklikləri izləyir və gələcək inkişafı proqnozlaşdırır. Bu mexanizmlərin inteqrasiyası nəticələr üzrə qərarların qəbulunda və strategiyaların formalaşmasında daha dəqiq və çevik yanaşmanı təmin edir. Məsələn, summativ qiymətləndirmə nəticələrinə əsaslanaraq müəyyən edilmiş zəif sahələr monitorinq prosesi vasitəsilə dərindən araşdırılır və formativ təlim müdaxilələri vasitəsilə düzəlişlər edilir [7].

Bu inteqrasiya yanaşması təhsil sistemində davamlı inkişaf prinsipinin reallaşdırılmasına da şərait yaradır. Belə ki, qiymətləndirmə nəticələri yalnız müəyyən dövrü əhatə edən məlumat kimi deyil, monitorinq vasitəsilə uzunmüddətli tendensiyaların müəyyənləşdirilməsi üçün əsas kimi istifadə olunur. Bu isə təhsil prosesində sistemli problemlərin aşkarlanmasına və onların mərhələli şəkildə aradan qaldırılmasına imkan verir.

Digər mühüm məqam ondan ibarətdir ki, inteqrasiya olunmuş yanaşma tədris prosesində geribildirim mexanizmini gücləndirir. Müəllimlər və idarəedicilər əldə olunan məlumatları təhlil edərək daha əsaslandırılmış qərarlar qəbul edə bilirlər. Bu zaman qərarvermə yalnız subyektiv müşahidələrə deyil, konkret göstəricilərə əsaslanır. Nəticədə təlim prosesində şəffaflıq artır, idarəetmə daha çevik olur və keyfiyyət göstəricilərinin yüksəldilməsi üçün daha məqsədyönlü addımlar atılır.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 103-112
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20644314

Keyfiyyət idarəçiliyində iştirakçılar

Keyfiyyət idarəçiliyi sistemində subyektlər (rəhbərlər, müəllimlər, tələbələr), obyekt (təlim prosesi) və mexanizmlər (motivasiya, nəzarət, qərarvermə) ayrılır [9]. Monitorinq mexanizmi bu elementləri bir sistemdə birləşdirir, maraqlı tərəflərin əməkdaşlığını təşviq edir və idarəetmə qərarlarını məlumatlı şəkildə dəstəkləyir.

Keyfiyyət idarəçiliyində iştirakçıların qarşılıqlı fəaliyyəti sistemin effektivliyini müəyyən edən əsas amillərdən biridir. Rəhbər şəxslər daha çox strateji istiqamətlərin müəyyənləşdirilməsi və qərarların qəbul edilməsi funksiyasını yerinə yetirirlər. Onların rolu yalnız nəzarət ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda təhsil mühitində keyfiyyət mədəniyyətinin formalaşdırılması ilə də bağlıdır. Müəllimlər isə bu sistemin praktik icraçıları kimi çıxış edirlər və tədris prosesinin birbaşa təşkilinə cavabdehdirlər. Onların peşəkarlıq səviyyəsi və istifadə etdikləri metodlar keyfiyyət göstəricilərinə birbaşa təsir edir.

Tələbələr də keyfiyyət idarəçiliyinin passiv deyil, aktiv iştirakçıları kimi nəzərdən keçirilməlidir. Onların öyrənmə prosesindəki fəaliyyəti, motivasiyası və geribildirimləri təhsil sisteminin real vəziyyətini əks etdirən mühüm məlumat mənbəyidir. Bu baxımdan tələbələrin qiymətləndirmə və monitorinq proseslərinə cəlb olunması keyfiyyətin daha obyektiv qiymətləndirilməsinə imkan yaradır.

Mexanizmlər isə bu iştirakçılar arasında əlaqəni təmin edən vasitələrdir. Motivasiya sistemi iştirakçıların fəaliyyətini stimullaşdırır, nəzarət mexanizmi prosesin standartlara uyğunluğunu yoxlayır, qərarvermə isə əldə olunan məlumatlar əsasında inkişaf istiqamətlərini müəyyən edir. Monitorinq bu mexanizmləri birləşdirərək vahid informasiya mühiti yaradır və sistem daxilində əlaqələndirməni təmin edir. Beləliklə, iştirakçıların koordinasiyalı fəaliyyəti təhsilin keyfiyyətinin davamlı şəkildə yüksəldilməsinə şərait yaradır [3].

MÜZAKİRƏ

Nəticələr göstərir ki, təhsil keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün qiymətləndirmə və monitorinq mexanizmlərinin hər biri vacib funksiyalara malikdir. Formativ qiymətləndirmə sanki “daxili kompas” kimi tədris prosesində geribildirim və adaptasiya təmin edir; summativ və diaqnostik qiymətləndirmələr isə standartlarla müqayisə üçün əsas verir və təlimin əvvəlki vəziyyətini müəyyənləşdirir. Bununla belə, təkcə qiymətləndirmə statik məlumat təqdim etdiyindən prosesin inkişafını izləyə bilmir. Bu boşluğu monitorinq doldurur: o, informasiya axınını davamlı təhlil edərək dəyişikliklərin səbəbini və istiqamətini müəyyən edir. Araşdırma göstərir ki, qiymətləndirmə və monitorinqin inteqrativ tətbiqi təhsil siyasətində məlumatlı qərarların verilməsinə və resursların səmərəli bölüşdürülməsinə şərait yaradır [8].

Azərbaycan kontekstində monitorinq mexanizmləri tez-tez formal həyata keçirilir və toplanan məlumatların analizi yetərli dərinlikdə olmur. Bu vəziyyət monitorinqin potensialını məhdudlaşdırır və keyfiyyət göstəricilərinin düzgün qiymətləndirilməsinə mane olur. Buna görə də monitorinq prosesinin

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

metodoloji cəhətdən təkmilləşdirilməsi, təlim və idarəetmə səviyyələri arasında çevik geri əlaqə kanallarının qurulması, məlumatların şərhində analitik yanaşmanın gücləndirilməsi təklif edilir. Digər tərəfdən, qiymətləndirmə nəticələrinin sadəcə hesabat üçün yox, tədris strategiyalarının yenilənməsi və müəllimlərin peşəkar inkişafı üçün istifadə olunması vacibdirn [1].

Keyfiyyət idarəçiliyinin subyekt-obyekt-mexanizm modelinə əsasən, bütün maraqlı tərəflərin (müəllim, şagird, rəhbərlik, valideyn) prosesə cəlb edilməsi və onların sorğu və monitorinq vasitəsilə müntəzəm məlumatlandırılması təhsildə müvəffəqiyyətin əsasına çevrilir. Bu, monitorinq və qiymətləndirmənin yalnız nəzarət mexanizmi kimi deyil, inkişaf və innovasiyalar üçün stimul kimi istifadə edilməsini tələb edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev, S. (2019). *Təhsil sahəsində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi: funksional modellərin tətbiqi*. Bakı: Magistr dissertasiyası.
2. Əliyev, Y. (2024). Monitorinq və qiymətləndirmə mexanizmləri təhsil keyfiyyətinin göstəricisi kimi. *Təhsil İnstitutu*.
3. Əsədova, İ. (2024). Təhsildə keyfiyyət idarəetmə sistemləri və onların dinamikası. *Keyfiyyət Təminatı*, 1, 12-2
4. Gəncə Dövlət Universiteti. (2023). *Ali təhsil sistemində qiymətləndirmə konsepsiyası*. Gəncə.
5. Hacıyeva, L. (2021). Formativ qiymətləndirmə və onun tətbiqi üsulları. *Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu*.
6. Mustafayev, M. (2025). Müasir təhsildə qiymətləndirmə və monitorinq yanaşmaları. *Təhsilin inkişafı jurnalı*, 3(1), 45-58.
7. Rəhimova, J. (2025). Qiymətləndirmə və monitorinqin sintezinin təhsilin keyfiyyətinə təsiri. *Azərbaycan Universiteti Xəbərləri*, 1(4), 22-33.
8. Rəhimova, J. (2025). Təhsildə qiymətləndirmə və monitorinq: müasir yanaşmalar və onların tətbiqi. Azərbaycan məktəbi, 4, 113–121
9. Məmmədova İ.M. (2024), Monitorinq və onun tədris prosesinin keyfiyyətinin idarə olunmasında rolu, Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, Cild 91, №2,

ABSTRACT

A Systematic Analysis of the Impact of Assessment and Monitoring Mechanisms on Educational Quality Indicators in the Educational Process

Tahmina Aliyeva
Solmaz Bayramova
Nakhchivan State University

The effective integration of assessment and monitoring mechanisms is essential for ensuring quality in the education system. This study examines the concepts of assessment and monitoring within the Azerbaijani educational context, analyzing their functions and impact on quality indicators.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 103-112
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20644314

Methodologically, the research is based on the analysis of normative documents, a conceptual review of existing studies, and a comparative analysis of functional models used in educational management. The findings indicate that educational quality is determined through the comparison of learning outcomes with predefined standards, and the objective assessment of students' achievements serves as a reliable indicator of quality. Monitoring, through continuous data collection and analysis, enables the tracking of changes over time and facilitates the timely identification of developments affecting educational quality. While assessment reflects the current state of educational outcomes, monitoring focuses on identifying and evaluating changes, and together these mechanisms create a comprehensive system that supports the continuous improvement of the educational process. The study reveals that the use of formative, summative, and diagnostic assessment approaches at different stages provides a comprehensive picture of learning outcomes, while monitoring conducted at school, district, and national levels plays a critical role in determining quality indicators. The article emphasizes that the integrated application of assessment and monitoring is fundamental to enhancing the quality of education.

Keywords: assessment, monitoring, educational quality, formative assessment, educational management.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal

Journal homepage: https://horizonmsj.com/

ISSN 3135-4890

E-ISSN 3135-4904

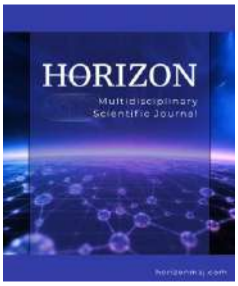

Original Research Paper

M. Şəhriyarın anadilli poeziyasında xalq mənəvi mədəniyyətinin etno-linqvistik mənzərəsi

Səadət Nəzirova

https://orcid.org/0009-0003-5230-4065

[1] *Bakı Slavyan Universiteti, Bakı, Azərbaycan*

Article history
Received: 04.06.2026
Revised: 10.06.2026
Accepted: 16.06.2026

*Corresponding Author: Səadət Nəzirova, *Bakı Slavyan Universiteti, Bakı, Azərbaycan*;
Email: **nzirovasadt@gmail.com**

Xülasə

Bu tədqiqat işi M. Şəhriyarın “Heydərbabaya salam” poemasında və digər ana dilli şeirlərində istifadə olunmuş atalar sözləri, məsəllər və xalq deyimlərinin fəlsəfi və sosial-mədəni mahiyyətini araşdırır. Tədqiqatda konkret xalq ifadələrinin ətraflı təhlili təqdim olunur; məsələn, sosial zülmə qarşı davamlı etirazın rəmzi kimi yozulan “Kor tutduğunu buraxmaz” və kənd həyatının çətinliklərinin, eləcə də sosial bərabərsizliyin dərin bədii əksi kimi qiymətləndirilən “İynə bəzər xalqı, özü lüt gəzər” ifadələri bu qəbildəndir. Məqalənin mühüm bir hissəsi şairin yaradıcılığındakı xalq dastanları, ənənəvi nağıllar və muğam sənətinin incəliklərinin tədqiqinə həsr edilmişdir. Şairin irsində “Koroğlu”, “Əsli və Kərəm”, “Dədə Qorqud” kimi dastan qəhrəmanlarının yer alması, həmçinin xalq mahnılarına və müxtəlif muğam dəstgahlarına edilən istinadlar sübut edir ki, Şəhriyarın ədəbi irsi xalqın mənəvi və etnoqrafik mədəniyyətinin hərtərəfli ensiklopediyası rolunu oynayır. Sonda tədqiqatda vurğulanır ki, Şəhriyarın ana dilli poeziyası milli yaddaşın qorunmasında, etnik kimliyin mühafizəsində və bu mədəni zənginliyin gələcək nəsillərə ötürülməsində müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Açar sözlər: *M.Şəhriyar; etnoqrafik leksika; atalar sözləri və məsəllər; xalq dastanları; muğam terminologiyası*

Giriş

Şəhriyarın yaradıcılığında ana dili yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, geniş mənada milli varlığın əsas şərti, dilin qorunması isə xalqın özünütəsdiqinin vacib amilidir. Şair Azərbaycan türkcəsinin zəngin imkanlarından istifadə edərək, xalq dilinin canlılığını klassik poetik qəliblərə daxil etmiş, bununla da ədəbiyyata yeni nəfəs gətirmişdir. Şairin dilində Azərbaycan türklərinin düşüncə tərzi, bədii yaddaşı, mifoloji təfəkkürü və minillik adət-ənənələri yüksək poetik sənətkarlıqla canlandırılmışdır. Şəhriyar poeziyasının etno-linqvistik mənzərəsi öz rüşeymini Azərbaycan xalqının qədim şifahi xalq ədəbiyyatından, el deyimlərindən, atalar sözü və məsəllərindən alır. O, xalqın mənəvi mədəniyyətini əks etdirən etnoqrafik detalları kiçik incəliklərinə qədər bədii mətndə yaşatmışdır. Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın anadilli poeziyasında xalq deyimlərindən, atalar sözü və məsəllərdən istifadə onun yaradıcılığının xəlqiliyini və etno-linqvistik zənginliyini təmin edən ən mühüm amillərdən biridir. Şair bu

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license.

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 113-121
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20721977

ifadələri sadəcə bəzək üçün deyil, xalqın fəlsəfi düşüncəsini bədii mətndə canlandırmaq üçün işlətmişdir.

Nəticələrin müzakirəsi

Şairin "Heydərbabaya salam" poemasına nəzər saldıqda, şairin "Kor tutduğun buraxmaz" atalar sözündən, "Aləmi bəzər, özü lüt gəzər" tapmacasından xalqın vəziyyətini əks etdirmək üçün necə məharətlə istifadə etdiyinin şahidi oluruq.

Göz yaşına baxan olsa, qan axmaz,
İnsan olan xəncər belinə taxmaz,
Amma heyif kor tutduğun buraxmaz. [4, 39]

Burda "Kor tutduğun buraxmaz" deyimi Şəhriyar poeziyasında mənfi inadkarlığın və zülmdən əl çəkməməyin bədii ifadəsidir. Şair "heyif" nidası ilə xalqın bu xüsusiyyətdən çəkdiyi acını vurğulayır. Məsəlin bədii mətndəki yeri göstərir ki, Şəhriyar xalq hikmətini humanizm prinsipləri ilə birləşdirərək, cəmiyyəti mənəvi korluqdan və inadkar zalımlıqdan çəkindirməyə çalışır.

Kəndli gəlin kimi dünyanı bəzər,
Öz övrəti yamaq-yamağa gəzər,
İynə bəzər xalqı, özü lüt gəzər,
İndi də var çarşabları albaxdı,
Uşaqların qıç-paçası çılpaxdı. [4, 53]

Şəhriyar "İynə bəzər xalqı, özü lüt gəzər" məsəlini kəndlinin ağır həyat və güzəranını, sosial bərabərsizliyi təsvir etmək üçün istifadə etmişdir. Şairin təqdimatında kəndli obrazı bütün dünyanı öz zəhməti ilə "gəlin kimi bəzəyən", lakin özü ehtiyac içində yaşayan fədakar insandır. "Qardaşım Süleyman Rüstəmə" şeirində "Dədəm mənə kor deyib, hər yetənə vur deyib" atalar sözünü işlətməklə daha çox nahaq iş görmək və ya düşünmədən, kor-koranə hərəkət etmək mənasını təsvir etmişdir. Şair bu deyimdən istifadə edərək cəmiyyətdəki bəzi idarəetmə nöqsanlarını və ya insanların bir-birinə qarşı amansız münasibətini tənqid edir.

Millətə varmı faydası?
Hər qab sınır – öz baydası!
Bu şeytanın öz qaydası:
"Dədəm mənə kor deyibdi,
Hər gələni vur deyibdi". [4, 87]

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 113-121
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20721977

Onun “Rütəb verib, təzək aldıq” şeirində də yenə məsəllərə müraciət edərək fikrini çatdırmışdır. O “Düz yolda yeriyə bilmir, şoxumda şıllaq atır”, “Xala xətrin qalmasın” kimi məsəlləri maraqlı ironiyalar kimi istifadə etmişdir.

Deyəndə bu nə çörəkdir? Şatır söyüş də verir,
Söyüş verir ki dəxi, qalmasın xalanda xatır.
Bu oldu bizdə təməddün! Məsəldi, “düz yerdə
Bizim ulağ gedə bilmir, şoxumda şıllaq atır”. [4, 110]

Şəhriyarın “Bu oldu bizdə təməddün!” (Bu bizdə sivilizasiya oldu!) nidası dərin bir ironiyadır. Şair vurğulayır ki, müasirləşmək adı altında insanlar öz köklərindən, milli əxlaq və nəzakət qaydalarından uzaqlaşmışlar. O, insanın öz kökündən qoparılmasını təməddünün mənfi nəticəsi kimi qiymətləndirir. Çörəyin keyfiyyətindən şikayət edən müştəriyə şatırın (çörəkçinin) söyüşlə cavab verməsi, cəmiyyətdəki mənəvi tənəzzülün və xidmət mədəniyyətinin yoxluğunun göstəricisidir. Şair burada “xala xətrin qalmasın” deyimini də maraqlı ironiya kimi işlədərək, əslində heç bir insani münasibətin qalmadığına işarə edir. Şəhriyarın istifadə etdiyi “Düz yerdə bizim ulaq gedə bilmir, şoxumda şıllaq atır” xalq məsəli burada iki mühüm mənanı ifadə edir: İnsanların öz yerini və həddini bilməməsi və bacarıqsız olduğu halda böyük iddialara düşmək və ya yerində olmayan inadkarlıq nümayiş etdirmək. Şəhriyarın yaradıcılığı, xüsusən də “Heydərbabaya salam” poeması və “Məhəmməd Rahimə cavab” kimi əsərləri Azərbaycan xalq oyunlarının və etnoqrafik detalların bədii şəkildə qorunub saxlanmışdır. “Köşki balaban” oyunu şairin “Məhəmməd Rahim həzrətlərinə cavab” şeirində xatırlanır və daxili mahiyyəti etibarilə Azərbaycanın ikiyə parçalanması ilə bağlı ayrılıq dərdini və qovuşmaq həsrətini əks etdirir. Ayrılıqdan cana doymuş adamlar sərhəd boyu cərgəyə düzülürlər. Sərhəd dirəkləri hündür olduğu üçün o biri tayı görmək istəyənlər cərgəyə düzülənlərin çiyninə qalxır, əllərini gözlərinin üstünə qoyub həsrətlə uzaq düşən elə baxır və gördüklərini başqalarına danışırlar. Şəhriyar bu oyunu xalqın bir tərəfinin digər tərəfi görmək üçün etdiyi fiziki və mənəvi cəhdi simvolizə etmək üçün seçmişdir. “Yoldaş, məni qurd apardı” oyununun adını çəkməklə xalqın parçalanmasından əvvəlki vahidlik və bütövlük dövrünü simvolizə edir. Şəhriyar vurğulayır ki, ayrılığa qədər xalqın taleyi bir idi və hamı eyni oyunları oynayırdı. Şairin təqdimatında bu oyun sadəcə uşaq əyləncəsi deyil; o bildirir ki, bir vaxtlar bu oyun idi, lakin sonradan xalqın taleyi həqiqətən də “qurdlar” (yad qüvvələr) tərəfindən parçalandı və millət bir-birindən ayrı düşdü. “Aradanxır” oyunu "Heydərbabaya salam" poemasında xatırlanır və kənd uşaqlarının səmimi, qayğısız həyatını əks etdirir. Oyun əsasən

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 113-121
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20721977

xırmanlarda oynanılırdı. Şair “Bu xırmanda ‘aradanxır’ oynardıq, Comalaşıb qarışqatək qaynardıq” misraları ilə uşaqların xırman üstündə bir yerə yığışaraq kütləvi şəkildə əylənmələrini təsvir edir. “Çilingağac” oyunu kənd məişətinin ayrılmaz bir parçası olan bu oyun da uşaq xatirələrinin tərkib hissəsi kimi verilir. Uşaqlar ağaclardan xüsusi çubuqlar kəsərək “çilingağac” düzəldir və bununla müxtəlif hərəkətlər edərək oynayırdılar. Şair qoruqçunun qorxusundan əsə-əsə ağac kəsmələrini də bu oyunun bir parçası kimi xatırlayır. “Aşıq-aşıq” oyununu Şəhriyar uşaqlıq illərində damların üstündə oynadığı oyunları xatırlayarkən deyir. Şair başqa uşaqlarla aşıq-aşıq oynadığını, onların aşıqlarını udduğunu və “qurquşunlu saqqa” (ağırlaşdırılmış aşıq sümüyü və ya oyun daşı) alıb-satdığını qeyd edir. Bu təsvirlər Şəhriyarın uşaq dünyasının nə qədər sadə və eyni zamanda milli detallarla zəngin olduğunu göstərir. Şəhriyarın şah əsəri olan “Heydərbabaya salam” poemasında xalq ruhu və məişəti ən xırda detallarına qədər canlandırılır. Şair uşaqlıq illərinin saflığını və o dövrün mənəvi atmosferini bərpa etmək üçün tez-tez folklor nümunələrinə, o cümlədən nağıllara müraciət edir. Misrada qeyd olunan nağıl xatırlatması sadəcə bir ədəbi detal deyil, bütöv bir silsilə mənəvi dəyərlərin daşıyıcısıdır: O “Şəngülüm, Şüngülüm, Məngülüm” nağılının obrazlarını “Qurd keçinin Şəngülüsün yeyəndə, Mən qayıdıb bir də uşaq olaydım” [40] deyərək xatırlayır, keçmiş günlərə geri qayıtmaq istəyini bildirir. Kənd evlərində axşam düşəndə, qış gecələrinin boranlı havasında qapı-pəncərələr vıyıldayarkən kənd qarılarının uşaqlara qurdla keçinin nağılını danışması tipik bir Azərbaycan ailə mühitinin mənzərəsidir. Şair "Qarı nənə gecə nağıl deyəndə" misrası ilə bu mühiti poetik şəkildə canlandırır. “Qaçaq Nəbi”, “Məcnun”, “Əsli və Kərəm şeirinə bir haşiyə” kimi əsərlərlə bu qəhrəmanlar haqqında fikirlər söyləyib, müraciətlər edir. Şəhriyarın Azərbaycanın qəhrəman övladı, Rusiya çarizminə qarşı mübarizə aparan Qaçaq Nəbiyə həsr etdiyi bu şeir onun folklor qaynaqlarından bəhrələnməsinin ən ciddi örnəklərindən biridir. Şair bu şeirdə Nəbinin çar rejimindən qaçaq düşməsi ilə özünün şah rejimi tərəfindən vətəndən didərgin salınmasını çox yüksək poetik tərzdə əlaqələndirir. “Dur qəfəs qapısın bir açaq, Nəbi; Bu sınıq qanadla bir uçaq, Nəbi!” misraları şairin azadlıq ideallarının bədii ifadəsidir. Şəhriyar “Qaçaq Nəbi” dastanının bədii strukturundan istifadə etsə də, ona fərdi şair yanaşması əlavə edir. Şeirin son bəndindəki “Arazın suyundan bir içək, Nəbi; Qeyrətün qurbanı, ay qoçaq Nəbi!” müraciəti şairin milli qeyrət və vətən nisgilini dastan qəhrəmanının obrazı vasitəsilə ümumiləşdirməsini göstərir. Şəhriyar klassik Şərq ədəbiyyatının və dastan yaradıcılığının ən məşhur eşq qəhrəmanlarından olan Məcnun obrazına yaradıcı şəkildə yanaşmışdır. “Məcnun” şeirində qədim və məşhur bir beyti əsas götürərək onu təkmilləşdirmək məqsədilə özündən yeni

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 113-121
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20721977

misralar əlavə etmişdir. O, Məcnunun çöllərə düşməsini, "Vəlleyl" virdi ilə cavan yaşda qocalmasını və cananının yolunda can verməsini orijinal poetik boyalarla təsvir edir. "Əsli və Kərəm" şeirinə bir haşiyə" əsərində şair "Əsli və Kərəm" dastanından bir vasitə kimi istifadə edərək özünün daxili aləmini və ictimai düşüncələrini əks etdirir. Şair şeirə dastandan götürülmüş bir bəndi (Kərəmin taledən şikayətini) epiqraf kimi daxil edərək öz şeirinin məzmununu həmin ideya ilə bağlayır. Dastanda əsasən taledən şikayət və çıxılmazlıq hissi hakim olsa da, Şəhriyarın bu əsərində kədərlə yanaşı, böyük bir ümid və nikbinlik paralellik təşkil edir. "Yazıq quzum! Aclığa döz, darıxma; Bu gün-sabah bahar gələr, bar gəli" misraları ilə o, dastan qəhrəmanının çəkdiyi iztirablara gələcək xoşbəxtlik ümidi ilə cavab verir. Koroğlu, Eyvaz, Qırat kimi "Koroğlu" dastanının obrazlarını yad edir, özünü xəyalən onların dünyasına çatdırmaqla bənzətmələr edir.

Koroğlunun gözü qara seçəndə,
Qıratını minib, kəsib-biçəndə,
Mən də burdan tez mətləbə çatmaram,
Eyvaz gəlib çatmayınca yatmaram. [4, 48]

Onun "Koroğlu" dastanına və qəhrəmanlarına müraciəti, şairin milli yaddaşı silkələmək və xalqın qəhrəmanlıq ruhunu poetik müstəvidə canlandırmaq istəyinin ən parlaq nümunələrindən biridir. Şair bu misralarla təkcə uşaqlıq xatirələrini deyil, həm də bütöv bir millətin azadlıq, cəsarət və mübarizə ideallarını bədii mətndə əks etdirir. Qıratın və Koroğlunun obrazı vasitəsilə şair Azərbaycan türklərinin sarsılmaz iradəsini və milli mənliyini tərənnüm edir. "Mən də burdan tez mətləbə çatmaram, Eyvaz gəlib çatmayınca yatmaram" misraları şairin milli bütövlük və ədalət naminə keçirdiyi dərin intizarı və ümidi ifadə edir. Dastanda Eyvaz Koroğlunun ən sadiq silahdaşı və mənəvi varisidir. Şəhriyarın poetik dünyasında isə Eyvazın gəlişi xalqın nicat tapması, "mətləbə çatmaq" isə milli arzuların gerçəkləşməsi kimi mənalandırılır. Şair vurğulayır ki, qəhrəmanlıq ənənəsi davam etməyincə sənətkarın və millətin ruhu rahatlıq tapmayacaqdır. Şair həmçinin, "Dədə Qorqud" dastanından, "Kəlilə-Dimnə" hekayələr toplusundan, "Sarı inək nağılı"ndan söhbət açır.

"Dədə Qorqud" səsin aldım, dedim arxamdı, inandım,
Arxa durduqda Səhəndim, Savalantək havalandım,
Selə qarşı qovalandım... [4, 66]

Bu misralar milli kimlik, tarixi yaddaş və etnik köklərə qayıdış fəlsəfəsinin ən yüksək poetik ifadələrindən biridir. Şair burada Azərbaycan türklərinin minillik tarixini və mənəvi

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 113-121
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20721977

gücünü simvolizə edən obrazları birləşdirərək, özünü bir sənətkar və vətəndaş kimi bu böyük bütövün bir hissəsi olaraq təqdim edir. "Selə qarşı qovalandım" ifadəsi Şəhriyar poeziyasında xalqın milli varlığını məhv etməyə çalışan yad təsirlərə, siyasi-ictimai təzyiqlərə və assimilyasiya siyasətinə qarşı poetik üsyandır. Şair vurğulayır ki, məhz Dədə Qorqud hikməti və milli dağlarımızın (Səhənd, Savalan) mənəvi gücü sayəsində o, bu amansız "selə" (zülmə və haqsızlığa) qarşı durmaq qüdrəti qazanmışdır.

Arzıgöz qalmış idim öz ata yurdum vətənə,
Yandı-qındı verir indi ata yurdum da mənə,
Heyvanat qissəsidir dünya "Kəlilə-Dimnə",
Ta ki axırda bir az qovzanıb insan olacaq,
Azı insan da olursa, çoxu heyvan olacaq. [4, 70]

Şəhriyar "Kəlilə və Dimnə"yə müraciət etməklə real dünyanı heyvanların dili ilə verilən nəsihətamiz bir təmsil kimi təqdim edir. "Kəlilə və Dimnə" Şərq ədəbiyyatında hiylə, siyasət, dostluq və xəyanətin rəmzi hesab olunur. Şair üçün dünya sadəcə bir məkan deyil, insanların bir-birinə qarşı "heyvani" instinktlərlə (hiylə, yırtıcılıq) davrandığı bir səhnədir. "Tülkü" (hiyləgər), "qurd" (yavuz, pis adam) kimi heyvani terminlər insan xüsusiyyətlərini ifşa etmək üçün söz səviyyəli frazeoloji vahid kimi işlədilir. Şəhriyar bu misralarda xalq təfəkküründəki "heyvan" rəmzlərini klassik ədəbi abidə olan "Kəlilə və Dimnə" ilə birləşdirərək, öz estetik idealını – kamil insan arzusunu və cəmiyyətdəki naqisliklərə qarşı sənətkar fəryadını ifadə etmişdir. Şair nağıl qəhrəmanlarına da müraciətlər etmişdir.

Gördün bala, necə tifaq dağılı,
Fələk vurar, şərab küpü cağılı,
Biz də ollux "Sarı inək" nağılı,
Fatiməsi, Qundarası Ancela,
Gözlərimin ağı-qarası Ancela. [4, 107]

Azərbaycan folklorunda "Sarı inək" nağılının qəhrəmanı Fatma (və ya bəzi variantlarda "Göyçək Fatma") evində zülm görən, anası ölmüş və mənəvi olaraq tənha qalan bir obrazdır. Ancelanın da atasının evindən, yəni doğma mühitindən ayrılıb qürbətə — tamam fərqli bir dünyaya getməsi şair tərəfindən bir növ "yuvadan uçmaq" və ya "doğma mühitdən qopub qəribliyə düşmək" kimi qiymətləndirilir. Şəhriyar Ancelanı o nağıldakı Fatma ilə eyniləşdirərək, onun qürbətdəki taleyinə bir növ nağılvari həzinlik qatır. Mətndəki "Qundara" ifadəsi birbaşa nağıldakı məşhur detala — Fatmanın itirdiyi və sonra onun xoşbəxtliyinə səbəb olan başmaq (qundara) tayına işarədir. Şair xalq mahnılarını da əsərlərində xatırlayır. Bununla

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 113-121
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20721977

yanaşı Şəhriyar xalq mahnılarını da əsərində xatırlamaqdan yan keçməmişdir. “Sarı gəlin” xalq mahnısı barədə “Oxuyaydım Çoban, qaytar quzunu” misrası şairin xalqın musiqi yaddaşına müraciətini əks etdirən ən təsirli poetik məqamlardan biridir. Şəhriyar bu nəğməni xatırlamaqla Azərbaycan kəndinin, yaylaq həyatının və tərəkəmə məişətinin canlı mənzərəsini yaradır. “Çoban, qaytar quzunu” xalq arasında çobanların həm nəğmə kimi oxuduğu, həm də tütək sədaları ilə sürünü idarə etmək üçün işlətdiyi spesifik bir folklor melodiyasıdır. Şair bu ifadəni işlətməklə oxucunu uşaqlığının keçdiyi dağ-dərələrin real səs dünyasına aparır. Şair öz poeziyasında təkcə bu nəğməni deyil, həm də “Apardı sellər Saranı” kimi digər məşhur xalq mahnılarını da eyni sənətkarlıqla xatırlayaraq milli yaddaşı silkələyir. Şəhriyar xalq mahnısının sözlərini eynilə təkrar etmir, onları öz poetik süzgəcindən keçirərək daha təsirli formaya salır. O, mahnıdakı məşhur misranı “Dünya nə yalan tapmacadır” şeirində “Sel Saranı qapdı qaçırdı” kimi daha dinamik və dramatik bir ifadə ilə əvəz edərək sənətkar məharətini nümayiş etdirir. Bu, etno-linqvistik baxımdan folklor materialının professional poeziya dilində yenidən doğulmasıdır. “Ancela” şeirində də “Sel Saranı apardı tək qissədir, El yarası, sel Sarası, Ancela” misraları ilə bəhs etmişdir. Şəhriyar aşıq sənətinin gözəlliklərindən bəhs etdiyi “Sazlı şairimiz Safinin ruhuna təqdim” şeiri onun milli musiqi yaddaşına, xüsusən də muğam sənətinə olan dərin bələdliyini və rəğbətini nümayiş etdirən ən parlaq nümunələrdən biridir. Şair bu əsəri yaxın dostluq etdiyi musiqişünas, xanəndə və sazəndə olan Kərim Ağa Safinin xatirəsinə ehtiram əlaməti olaraq qələmə almışdır. Şəhriyar orada Azərbaycan muğam sənətinin müxtəlif dəstgahlarını, şöbələrini, nəğmələrini və istilahlarını yüksək poetik ahənglə sadalayır: “Şur” (və ya “Şuri”), “Dəraməd” (muğamın başlanğıcı), “Çoban-bayatı” (misrada “Çobanım” kimi qeyd olunur), “Sələmək”, “Hüseyni”, “Üzzal” (misrada “Üzzari” kimi qeyd olunur), “Şahnaz”, “Şikəstə”, “Azərbaycan” (muğam şöbəsi kimi), “Dilkəş”, “Rast”, “Əraq” (misrada “Əraqi” kimi qeyd olunur), “Rak”, “Mahur” (və ya “Mahuri”). Şəhriyar bu musiqi istilahlarını sadəcə bir siyahı kimi deyil, şeirin məna qatına hopduraraq işlətmişdir. Tədqiqatçı Elman Quliyev qeyd edir ki, bu cür musiqi çalarları Şəhriyarın anadilli poeziyasını xalqın mənəvi mədəniyyətinin vüsətli bir ensiklopediyasına çevirən amillərdəndir. Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın “El bülbülü” şeirində Üzeyir Hacıbəyovun ölməz operettaları olan “Məşədi İbad” (O olmasın, bu olsun) və “Arşın mal alan” əsərlərinin adını çəkməsi şairin Şimali Azərbaycana və onun mədəniyyət mərkəzi olan Bakıya verdiyi yüksək qiymətin parlaq ifadəsidir.

Şəhriyar Bakını bütün azərbaycanlıların ümid və mənəvi səcdə yeri olan “qızıl Kəbə” adlandırırdı. O, Bakının sənət və hünər dünyasındakı əvəzsiz rolunu bu misralarla vurğulayırdı.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20721977

Burada "Məşədi İbad" və "Arşın malçı" sadəcə bədii əsər adları deyil, Bakı mühitinin yetişdirdiyi böyük hünər və istedadın rəmzləri kimi təqdim olunur. Şair hesab edir ki, Bakı Azərbaycan xalqının incəsənətinin əsas ocağıdır və orada yaradılan bu klassik nümunələr xalqın milli iftixar mənbəyinə çevrilmişdir.

Orda bizim qızıl Kəbə Bakıdı,
Şanlı bakılılar xaki-pakidi.
İncəsənətlərin abu-xakidi,
Orda hünər mədənlər tək qazılıb,
"Məşədi İbad", "Arşın malçı" yazılıb. [4, 82]

Ədəbiyyatlar

1. Əliyev K.İ. Şəhriyar və folklor. - Bakı, Kaspi, 2016
2. Şəhriyar. Yalan dünya. Bakı, Azərbaycan Ensiklopediyası, 1993
3. Şəhriyar. Aman ayrılıq (poema və şeirlər). Bakı, Yazıçı, 1981
4. Şəhriyar. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Avrasiya press, 2005
5. Zeynalova V. Şəhriyarın anadilli poeziyasında folklor etnik-milli düşüncə layı kimi. – Bakı, Dədə Qorqud, 2014

ABSTRACT

The Ethnolinguistic Representation of Folk Spiritual Culture in the Native-Language Poetry of M. Shahriyar

Saadat Nazirova
Baku Slavic University, Baku, Azerbaijan

This research explores the philosophical and socio-cultural essence of proverbs, maxims, and folk idioms utilized in M. Shahriyar's "Heydarbabaya Salam" and his other mother-tongue poems. The study provides a detailed analysis of specific folk expressions, such as "Kor tutduğun buraxmaz", which is interpreted as a symbol of persistent protest against social oppression, and "İynə bəzər xalqı, özü lüt gəzər", evaluated as a profound artistic reflection of social inequality and the hardships of rural life. A significant portion of the article is dedicated to investigating elements of folk epics (dastans), traditional fairy tales, and the intricate art of mugham within the poet's oeuvre. The inclusion of epic heroes like "Koroghlu," "Asli and Kerem," and "Dede Korkut," alongside references to folk songs and various mugham modes, demonstrates that Shahriyar's literary heritage serves as a comprehensive encyclopedia

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

of the people's spiritual and ethnographic culture. In conclusion, the study emphasizes that Shahriyar's mother-tongue poetry plays an exceptional role in preserving national memory, protecting ethnic identity, and transmitting this cultural richness to future generations.

Keyword: *M.Shahriyar; ethnographic lexis; proverbs and sayings; folk epics (dastans); mugham terminology*

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal
Journal homepage: https://horizonmsj.com/
ISSN 3135-4890
E-ISSN 3135-4904

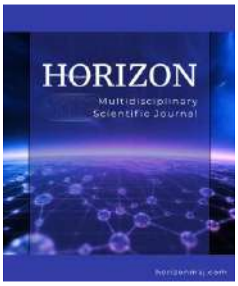

Original Research Paper

Türkiyə-Azərbaycan münasibətlərində Naxçıvanın yeri

Turanə Səfərli
https://orcid.org/0009-0005-4386-0267
[1] *Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan*

Article history
Received: 02.06.2026
Revised: 09.06.2026
Accepted: 15.06.2026

*Corresponding Author: Turanə Səfərli, *Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan*; Email: tseferli92@mail.com

Xülasə

Naxçıvan Muxtar Respublikası Azərbaycan və Türkiyə arasında yeganə quru sərhədinə malik olmaqla iki ölkə arasındakı strateji əməkdaşlıqda mühüm rol oynayır. Xüsusilə müasir geosiyasi proseslər, regional inteqrasiya təşəbbüsləri və Zəngəzur dəhlizi layihəsi Naxçıvanın əhəmiyyətini daha da artırmışdır. Tədqiqatın məqsədi Naxçıvan Muxtar Respublikasının Türkiyə–Azərbaycan münasibətlərində strateji, siyasi, iqtisadi və mədəni əhəmiyyətini araşdırmaq, regionun iki qardaş dövlət arasında əlaqələrin inkişafındakı rolunu müəyyənləşdirməkdir. Araşdırmada tarixi-müqayisəli, sistemli təhlil və mənbəşünaslıq metodlarından istifadə edilmişdir. Mövzu ilə bağlı elmi ədəbiyyat, rəsmi sənədlər və beynəlxalq müqavilələr təhlil olunmuşdur. Tədqiqat göstərir ki, Naxçıvan Muxtar Respublikası Türkiyə–Azərbaycan münasibətlərinin əsas strateji dayaqlarından biridir. Region nəqliyyat, enerji, təhlükəsizlik və iqtisadi əməkdaşlıq sahələrində mühüm funksiyalar yerinə yetirir. Qars müqaviləsindən başlayaraq günümüzədək Naxçıvan iki dövlət arasında siyasi və mədəni əlaqələrin inkişafına töhfə vermişdir. Zəngəzur dəhlizi perspektivi isə Naxçıvanın tranzit və inteqrasiya mərkəzi kimi rolunu daha da gücləndirə bilər. Beləliklə, Naxçıvan regional əməkdaşlığın və türk dünyası inteqrasiyasının mühüm geosiyasi məkanlarından biri olaraq çıxış edir.

Açar sözlər: *Türkiyə–Azərbaycan münasibətləri; Naxçıvan Muxtar Respublikası; strateji tərəfdaşlıq; Qars müqaviləsi; Zəngəzur dəhlizi; regional təhlükəsizlik; iqtisadi əməkdaşlıq*

Giriş

Azərbaycan müstəqilliyini elan etdikdən sonra xarici dövlətlərlə, xüsusən etnik, dini, mədəni cəhətdən yaxın olan ölkələrlə, ilk növbədə Türkiyə ilə başqa sahələrdə olduğu kimi mədəni əməkdaşlıq sahəsində də münasibətlərin inkişaf etdirilməsi üçün geniş imkanlar yaranmışdır. Azərbaycanın Türkiyə ilə hərtərəfli

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license.

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 122-130
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20799119

əlaqələrinin möhkəmləndirilməsi, həm də Naxçıvan Muxtar Respublikasının mədəni əlaqələrinin inkişafı üçün perspektivlər yaranmışdı. Naxçıvanın Türkiyə ilə siyasi-iqtisadi əlaqələrinin təşəkkül tapması, birbaşa nəqliyyat, kommunikasiya əlaqələrinin yaranması öz növbəsində muxtar respublikaya qonşu və dost dövlətlə, mədəniyyət, elm, təhsil və başqa humanitar sahələrdə də münasibətlər yaratmağa şərait yaratmışdı.

Azərbaycan-Türkiyə, Naxçıvan-Türkiyə mədəni əlaqələri zəngin tarixi keçmişə malik olsa da, bolşevik-sovet rejiminin möhkəmlənməsi, hakim ideologiyanın xalqımızı öz milli kökündən ayırmaq cəhdləri bu əlaqələri minimuma endirmişdi.

XX əsr 80-ci illərinin sonunda sovet cəmiyyətinin liberallaşması ilə Azərbaycanın qonşu dövlətlə müəyyən mədəni əlaqələr qurması üçün şərait yaranmışdı. Məhz həmin dövrdən Naxçıvanın Türkiyə ilə birbaşa mədəni əlaqələri inkişaf etməyə başlayır. Bu əlaqələrin bir forması isə qardaşlaşmış şəhərlər arasında əlaqələr idi. Naxçıvan şəhəri ilə Türkiyənin Bursa şəhəri arasında birbaşa dostluq və mədəni əlaqələr haqqında proqram hazırlanmışdı (Qasımov, 1992).

Türkiyə Respublikası hökumətinin dəvəti ilə Naxçıvan MR Ali Məclisinin o vaxtki Sədri Heydər Əliyev 1992-ci il mart ayının 22-24-də Türkiyədə səfərdə olmuş, Ankarada Türkiyə Respublikasının Prezidenti Turqut Özal tərəfindən qəbul edilmişdi. Aparılan danışıqların nəticəsi olaraq 1992-ci il mart ayının 24-də Ankarada Türkiyə Respublikası ilə Naxçıvan MR arasında əməkdaşlıq protokolu imzalanmışdı . İmzalanan protokolların bir neçəsi mədəni sahəni əhatə etmişdir (Cabbarlı, 2015).

SSRİ dağıldıqdan və Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycanla-Türkiyə arasında qardaşlıq əlaqələrini bərpa etmək üçün münbit şərait yaranmışdı. 1991-ci ildən, Türkiyə ilə Naxçıvan arasında gediş-gəliş başlayandan, birbaşa siyasi, iqtisadi əlaqələr formalaşdıqdan sonra muxtar respublikanın Türkiyə ilə mədəni sahədə müntəzəm əməkdaşlığının əsası qoyulmuşdu. 1992-ci ildə Anadolu folklor vakfının dəvəti ilə Naxçıvanın özfəaliyyət kollektivləri Türkiyədə olmuş və çıxış etmişdi.

1992-ci ilin avqustun 27-dən sentyabrın 3-dək Türkiyənin Atatürk Tanıtım Mərkəzi ilə birgə Naxçıvan Muxtar Respublikasında “Ümid körpüsü” adı altında iri həcmli bayram şənliyi təşkil olunmuş, 1993-cü ilin aprelində isə Naxçıvan Dövlət Filarmoniyası və Dram teatrının kollektivləri qardaş ölkənin Qars şəhərində səfərdə olmuşlar. 1992-ci ilin iyun ayında Ankara şəhərində keçirilən kitabxana işçilərinin simpoziumunda muxtar respublika mədəniyyət nazirliyindən də nümayəndələr iştirak etmişlər. 1994-cı ildən başlayaraq muxtar respublikanın ən iri incəsənət kollektivləri olan Dram Teatrı və Filarmoniyanın Türkiyə Cümhuriyyəti ilə mədəni tədbirlərdə iştirakı intensiv xarakter almağa başlamışdır (Rəhimov, 2019).

1992-ci ilin martın 24-də Ankarada bağlanmış Türkiyə Cümhuriyyəti ilə Azərbaycanın Naxçıvan Muxtar Respublikası arasındakı işbirliyi protokolunun 12-ci maddəsinə əsasən hər il 100 nəfər naxçıvanlı gənc Türkiyəyə oxumağa göndərilirdi. Proqramda nəzərdə tutulmuş planı yerinə yetirmək üçün Türkiyədən

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 122-130
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20799119

Naxçıvana gəlmiş Yüksək Öyrətim Seçim Qurumunun nümayəndələri tərəfindən ilk dəfə olaraq qonşu dövlətdə oxumaq istəyən 357 gəncdən 75-i test üsulu ilə seçilərək Türkiyənin müxtəlif universitetlərinə təhsil almaq üçün qəbul edilmişdi (Qayıdış, 1996).

1992-ci ilin sentyabrın 21-də Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi ilə Türkiyənin Çağ Öyrətim İşlətmələri Anonim Şirkəti arasında işbirliyi haqqında müqavilə imzalanmışdı. Müqaviləyə görə şirkət Azərbaycanın bir sıra şəhərlərində müasir tipli təhsil ocaqları yaratmalı idi. Belə bir tədris müəssisəsi 1993-cü ildə Naxçıvan şəhərində açılmışdı. Bu illərdə onun bir çox tələbələri Türkiyədə təhsillərini davam etdirmişdilər.

İstər tədqiqata cəlb edilən dövrdə, istərsə də günümüzdə Azərbaycan ali məktəbləri içərisində öz nüfuzu ilə ön sıralarda adı çəkilən, muxtar respublikanın əsas elm və təhsil mərkəzi olan Naxçıvan Dövlət Universiteti Türkiyə ilə elm, təhsil sahəsində əlaqələrin inkişafında müstəsna rol oynamış və oynamaqdadır. Tədqiq olunan dövrdə ali məktəbdə oxuyan tələbələr arasında 300 nəfərdən çox Türkiyə və İran vətəndaşları var idi. Xarici tələbələrin təhsili üzrə ayrıca dekanlıq fəaliyyət göstərmişdir və bu gün də göstərməkdədir. 2001-ci ildə həmin dekanlıq yeni və yüksək şəraitli tədris korpusu ilə təchiz olunmuşdur. Araşdırılan dövrdə Universitetin Türkiyənin İstanbul, Ankara, Ərzurum, Van, Qars Universitetləri ilə sıx əlaqələr qurulmuşdur. Professor müəllim heyəti tez-tez Türkiyədə elmi, pedaqoji ezamiyyətlərdə olur, simpozium, konfrans və seminarlarda elmi məruzələrlə çıxış etmişdilər (Rəhimov, 2019).

2009-cu il oktyabr ayının 3-də Naxçıvan Muxtar Respublikasında təşkil edilən Türkdilli Ölkələrin Dövlət Başçılarının sammitində Türk Şurası (Türk Dili Danışan Ölkələrin Əməkdaşlıq Şurası) adlı bir qurumun əsası qoyulmuşdur. Türkdilli ölkə və hökümət rəhbərləri bu samitdə işştirak etmişdir. Naxçıvanın tarixinə, mədəniyyətinə artan maraq bu sahədə beynəlxalq simpoziumların, konfransların keçirilməsi, azərbaycanşünaslıq sahəsində mühüm xidmətləri olan görkəmli alimlərin həmin tədbirlərə cəlb edilməsi, bölgənin tarixi ilə bağlı Türkiyədə, digər ölkələrdə sənəd və mənbələrin, ədəbiyyatların tapılıb elmi dövriyəyə buraxılması ilə şərtlənirdi. Digər tərəfdən ermənilərin uzun illər ərzində əzəli türk torpağı olan Naxçıvana qarşı yütürdükləri əsassız iddialar, onun tarixini, etnik-demoqrafik vəziyyətini saxtalaşdıran yazılarla dünya ictimaiyyətini çaşdırmaq cəhdləri, ən yaxın tarixi hadisələri öz maraqlarına uyğun təhrif etmələri Azərbaycan, Naxçıvan, eləcədə Türkiyə alimlərini daha ciddi səylə çalışmağa sövq edirdi. Erməni millətçiləri Naxçıvana olan ərazi iddialarından nəinki əl çəkməyiblər, əksinə daha da fəallaşıblar. “Naxçıvan komitəsi”, “Naxçıvan qardaşları” kimi revanşist qruplar təşkil edən erməni siyasətçiləri “Böyük Ermənistan” xülyasını reallaşdırmaq üçün dəridən qabıqdan çıxırlar. Bütün bunları nəzərə alaraq, Naxçıvanın tarixi və mədəniyyətinin öyrənilməsi və təbliği işinə ciddi diqqət yetirilirdi. Bu istiqamətdə son illərdə həyata keçirilən səmərəli tədbirlərdən biri də 1996-cı il tarixli sərəncamı həmin ilin iyulun 11-13-də Naxçıvan şəhərində təşkil edilmiş “Uluslararası qaynaqlarda Naxçıvan” beynəlxalq simpoziumunun

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 122-130
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20799119

keçirilməsi olmuşdur. Bu geniş miqyaslı tədbir Naxçıvanın qədim tarixini obyektiv, hərtərəfli öyrənmək baxımından geniş imkanlar açmışdı. Konfransda Azərbaycanın, Naxçıvanın tanınmış alimləri ilə yanaşı, qardaş Türkiyənin mütəxəssisləri də iştirak etmiş, Naxçıvanın tarixinə dair ciddi elmi məruzələrlə çıxış etmişlər. Türk alimləri konfransda ətraflı şəkildə çıxış etmişlər (Rəhimov, 2019).

Van şəhərinin ermənilərdən azad edilməsinin 80 illiyi və Dədə Qorqud dastanının 1300 illiyi münasibəti ilə Vanın mədəniyyət sarayında böyük bayram tədbirləri olmuş, Naxçıvanın özfəaliyyət kollektivləri geniş proqramla çıxış etmişdir (Rəhimov, 2019).

Tədqiqata cəlb edilən tarixi dövr ərzində Naxçıvanın qonşu İqdır və Qars vilayətləri ilə sıx elmi, mədəni əlaqələri mövcud olmuş, muxtar respublikada və Türkiyədə bir çox mədəni-elmi tədbirlər hazırlanıb həyata keçirilmişdir.

1995-ci ildə böyük türk şairi Məhəmməd Füzulinin 500 illiyi ilə əlaqədar İqdırda simpozium keçirilmişdir. Simpoziumda Naxçıvan Muxtar Respublikasında Mədəniyyət Naziri Fəttah Heydərovun başçılığı altında Azərbaycandan nümayəndə heyəti iştirak etmişdi. NDU-nun müəllimi AMEA-nın müxbir üzvü Ə.Amanoğlu “Füzuli və dil sənətkarlığı” mövzusunda məruzə etmişdi. Bədii hissədə isə Azərbaycanın əməkdar mədəniyyət xadimi Əkrəm Məmmədovun rəhbərliyi ilə musiqi kollektivinin ifasında “Füzuli oratoriyası” və Üzeyir Hacıbəyovun “Arşın mal alan” operettasından parçalar səsləndirilmişdi.

1998-ci ilin dekabrında İqdır şəhərində NDU ilə birgə Türkiyə Naxçıvan əlaqələri mövzusunda seminar keçirilmişdir. Naxçıvan və İqdır vilayət rəhbərliyinin də qatıldığı seminarda bu əlaqələrin tarixi, müasir vəziyyəti, gələcək perspektivləri təhlil edilmiş, əlaqələrin daha da yaxınlaşdırılması üçün konkret tövsiyyələr irəli sürülmüşdü.

İqdırın erməni işğalından azad olunmasının 78-ci ildönümü ilə əlaqədar keçirilmiş təntənələrdə Muxtar Respublika Ali Məclisnin nümayəndə heyəti iştirak etmişdi.

1994-cü ilin may ayında İqdır şəhərinin yallı folklor kollektivi Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin 77-ci ildönümü münasibəti ilə Naxçıvan şəhərində Azadlıq meydanında keçirilən kütləvi şənlikdə iştirak etmişdir.

1995-ci il oktyabrın 30-da Qarsın erməni işğalından azad edilməsi günü münasibəti ilə Ordubad rayonunun “Dübəndi” folklor ansamblı geniş konsert proqramı ilə çıxış etmişdir.

1999-cu ilin oktyabrın 5-də İğdır şəhərində bu vilayətin rəhbərliyinin və Atatürk tədqiqatlar mərkəzinin birgə təşkil etdikləri “XXI əsrin ərəfəsində tarixə nəzər, türk-erməni münasibətləri” mövzusunda beynəlxalq simpoziumda Naxçıvan alimləri yaxından iştirak etmişdir.

NDU-nun tələbə-teatr studiyası Turan Oflazoğlunun “Türklərin Atatürkü tamaşası ilə İqdırda qastrolda olmuş, yerli teatrsevərlər tərəfindən həvəskar artistlərin çıxışı böyük rəğbətlə qarşılanmışdı. Tamaşada istiqlal savaşında M.K.Atatürkün türk xalqına rəhbərliyi, həmin dövrdə ermənilərin törətdikləri

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 122-130
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20799119

vəhşiliklərdən bəhs edilirdi. Tamaşanın məsləhətçisi NDU-nun rektoru İ.Həbibəyli, rejissoru universitet müəllimi G.Əhmədova, rəssamı H.Əliyev idi.

Tələbə teatr studiyasının hazırladığı Kamal Abdullanın "Beyrəyin taleyi" tamaşası Türkiyənin Bayburt şəhərində keçirilmişdir. Bu əsər festivalda uğurla nümayiş etdirilərək mükafata layiq görülmüşdür. Tələbə aktyorlar həmçinin bu tamaşa ilə qardaş ölkənin digər şəhərlərində Qars, Ərzurum, Ərdahan, Doğu Bəyazit, Van şəhərlərində də uğurla çıxış etmişdilər.

Universitetin "Xan Araz" və "Firuzə" vokal qrupunun, şən və hazırcavablar klubunun Ankara, Qars, İğdır, Van, Doğu Bəyazit şəhərləri və bölgələrindəki uğurlu konsertləri Naxçıvan mədəniyyətini qardaş Türkiyədə daha yaxından tanıtmağa kömək etmişdir.

Muxtar respublikada elmin, mədəniyyətin inkişafının, onun beynəlxalq elmi əlaqələrinin artmasının bariz sübutu, NDU-nun sabiq rektoru, professor İsa Həbibəylinin Atatürk Araşdırmalar Mərkəzi üzrə Türkiyə Cümhuriyyəti Atatürk Kültür, Dil və Tarix Yüksək Qurumunun müxbir üzvü seçilməsi oldu. Öz statusuna görə bu qurum Türkiyənin İctimai və Humanitar Elmlər Akademiyası sayılır. O bu yüksək ada Türkiyə-Azərbaycan elmi, mədəni, ədəbi əlaqələr sahəsindəki səmərəli fəaliyyətinə görə layiq görülmüşdür.

Naxçıvanın və Türkiyənin folklor kollektivlərinin tədqiqata cəlb etdiyimiz illərdə qarşılıqlı səfərləri artıq ənənə halını almışdı. 1996-cı ilin iyulun 3-7-də Türkiyənin İskəndərin şəhərində keçirilmiş beyənlxalq folklor festivalında Şərur rayon mədəniyyət evinin "Şərur yallısı xalq kollektivi" iştirak etmişdi. Kollektiv həmçinin 1998-ci ildə Bayburt şəhərindəki Dədə Qorqudun 1300 illiyinə həsr olunmuş folklor festivalına da qatılmışdı. Naxçıvan Dövlət Filarmoniyası isə 18-22 oktyabr, 1995-ci il Urfa şəhərində keçirilən festivalın İştirakçısı olmuşdu. 1996-cı ilin mayında türk dünyasının görkəmli şairi aşıq Veysəl Şatıroğlunun 102-ci ildönümü Naxçıvan şəhərində qeyd olundu. Tədbirdə aşığın oğlu Əhməd Şatıroğlu da iştirak edirdi. Həmin ilin yayında Sivasda - Şarkikalada və Sivrialan kəndlərində davam etdirilən bu sənət bayramında naxçıvanlı sənətçilər də İştirak etmişdilər (Kərimov, 1997).

1921-ci ildə imzalanmış Qars müqaviləsinin Naxçıvanın statusunun müəyyən edilməsində Mustafa Kamal Atatürkün çox böyük rolu olmuşdur. Təbiidir ki, bütün bunlara görə Naxçıvan Muxtar Respublikasının 75-ci ildönümündə türk xalqı, Türkiyə Cümhuriyyəti belə yaxından, bizimlə bərabər iştirak edir.

2001-ci ilin iyununda Naxçıvan-Türkiyə tarixi dostluğunun və qardaşlığının əyani sübutu olan bir hadisə baş verdi. Həmin vaxt Naxçıvan şəhərində Naxçıvanı erməni işğalçılarından qoruyaraq şəhid olmuş türk əsgərlərinin şərəfinə qoyulmuş abidənin açılışı oldu. Bu abidə naxçıvanlılaraın öz xilaskarlarına olan dərin ehtiramlarının nümunəsi idi.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 122-130
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20799119

Qeyd edək ki, muxtar respublikanın bir çox şəhər və kəndlərində bu müddət ərzində Naxçıvanda şəhid olmuş türk əsgərlərinin qəbirlərinin üstünü götürmüş, abidələr düzəldilmişdir. Ordubad rayonunda erməni işğalçılarına qarşı igidliklə vuruşaraq həlak olmuş türk əsgəri Həsən Bəkirin qəbri hətta sovet dövründə belə ziyarətgah olmuş, 90-cı illərin əvvəllərində burada ona qəbirüstü abidə qoyulmuşdu.

Naxçıvanda Türkiyə Cümhuriyyətinin yaradıcısı Mustafa Kamal Atatürkün həyatı ilə bağlı tez-tez tədbirlər keçirilmiş, Atatürkü anma mərasimləri təşkil olunmişdir. Bu tipli müsabiqələr, festivallar və digər kütləvi tədbirlər Azərbaycan-Türkiyə, Naxçıvan-Türkiyə mədəni əlaqələrinin möhkəmləndirilməsində mühüm rol oynayırdı. Naxçıvan şəhərindəki ən böyük küçələrdən birinə M.K.Atatürkün adı verilmiş, sonrakı dövrdə büstü qoyulmuşdur (Naxçıvan TV, 2020).

Naxçıvan-Türkiyə mədəni-humanitar əlaqələrinin mühüm sahələrindən biri də din və vicdan azadlığı sahəsində yaradılmış əlaqələr idi. Hələ ulu öndər Heydər Əliyev Naxçıvanda işləyərkən Türkiyə rəhbərləri ilə çoxsaylı görüşlərində Türkiyə tərəfindən Naxçıvanda bir məscidin tikilməsini xahiş etmişdi. Qısa müddət ərzində məscidin layihəsi hazırlanmış və inşasına başlanmışdı. Məscidi Türkiyənin Diyanət İşləri Vakfı tikmiş və onun açılış mərasimi Naxçıvanın 75 illik yubiley tədbirlərində olmuşdu. Sevindirici hal idi ki, cameyə Naxçıvan üçün çox əziz olan bir tarixi şəxsiyyətin, Türkiyə xalqının qəhrəmanı, Mustafa Kamal Atatürkün silahdaşlarından biri Kazım Qarabəkir Paşanın adı verilmişdi. Bu naxçıvanlıların onun bölgəni erməni işğalından azad edilməsində göstərdiyi əvəzsiz xidmətlərini unutmadıqlarını, onun xatirəsinin əziz tutmalarının nümunəsi idi. Açılış mərasimində Azərbaycanın prezidenti, dahi şəxsiyyət, ulu öndər Heydər Əliyev, Türkiyə diyanət işləri Vəqfinin başçısı Y.Nuri, digər türkiyəli qonaqlarla yanaşı, Kazım Qarabəkir Paşanın qızı Timsal Qarabəkir də şəxsən iştirak və çıxış etmişdi (Əliyev, Qasımov, 2001).

Naxçıvan MR-nın Türkiyə ilə idman və bədən tərbiyəsi sahəsində də əməkdaşlığı getdikcə genişlənirdi. MR Gənclər və İdman Nazirliyi Türkiyənin müvafiq idarələri ilə müqavilələr bağlamış, 1993-cü ildən idmanın müxtəlif növləri üzrə ikitərəfli yoldaşlıq görüşləri keçirilməyə başlanılmışdır.

Türkiyə Naxçıvan mədəni əlaqələr haqqında Ələkbər Qasımov yazır: danılmaz faktdır ki, bu sahədə, yəmi mədəniyyətsahəsində ilk addımları məhz Naxçıvan Muxtar Respublikasının mədəniyyət və incəsənət xadimləri atmışlar. Belə ki, 1992-ci ilin noyabrında Cəlil Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrı Türkiyəyə ilk qastrol səfəri etdi. Qars şəhərində nümayiş etdirilən Nazim Hikmətin “Ölən adam”, Hüseyn Cavidin “Ana” və Üzeyir Hacıbəyovun “Ordan-burdan” tamaşaları böyük rəğbətlə qarşılandı.

Bundan sonra teatrın kollektivi 1993-cü ilin iyun və oktyabrında, 1994-cü ilin sentyabrında, 1997-ci ilin yanvarında, 1998-ci ilin noyabrında, 1999-cu ilin yanvarında və iyulunda, 2000-ci ilin dekabrında Qars şəhərində “Məşədi İbad”, “Arşın mal alan”, “Ər və arvad”, “Əlli yaşında cavan”, “Arvadımın əri”,

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 122-130
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20799119

"Kələkbaz qızlar" tamaşalarını nümayiş etdirdilər. "Arşın malalan" və "Məşədi İbad" tamaşaları 2001-ci ilin noyabrında və dekabrında Iğdır şəhrində də göstərildi" (Cabbarlı, 2015).

2023-cü ildə Cəlil Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Dövlət Milli Dram Teatrının kollektivi Türkiyədə Türkiyə Cümhuriyyətinin 100, Naxçıvan Dövlət Milli Dram Teatrının 140, illiyinə həsr edilmiş qastrol səfərində olmuşdur.

Araşdırılan dövrdə Naxçıvanın qardaş Türkiyə ilə humanitar, elm, təhsil, mədəniyyət sahələrindəki əlaqələri iki dost ölkə - Azərbaycan və Türkiyə xalqlarının daha da yaxınlaşmasına xidmət edən mühüm vasitə oluşdur.

NƏTİCƏ

Nəticə etibarilə, Naxçıvan Muxtar Respublikası Türkiyə–Azərbaycan münasibətlərində mühüm geosiyasi və strateji mövqeyə malikdir. Tədqiqat göstərir ki, Naxçıvanın coğrafi yerləşməsi onu iki qardaş dövlət arasında təbii əlaqələndirici həlqəyə çevirmişdir. Regionun Türkiyə ilə birbaşa quru sərhədinə malik olması onun siyasi və iqtisadi əhəmiyyətini daha da artırır. Tarixi inkişaf prosesində Naxçıvan Azərbaycan dövlətçiliyinin qorunmasında və regional sabitliyin təmin edilməsində mühüm rol oynamışdır. Eyni zamanda, Türkiyənin Naxçıvanla bağlı mövqeyi iki ölkə arasındakı strateji tərəfdaşlığın möhkəmlənməsinə xidmət etmişdir.

Araşdırma nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Naxçıvan yalnız coğrafi məkan deyil, həm də Türkiyə–Azərbaycan münasibətlərinin mühüm strateji dayaqlarından biridir. Muxtar respublika iqtisadi, nəqliyyat və enerji sahələrində əməkdaşlığın genişlənməsində əhəmiyyətli funksiyalar yerinə yetirir. Son illərdə həyata keçirilən regional layihələr Naxçıvanın tranzit potensialını daha da gücləndirmişdir. Xüsusilə yeni nəqliyyat dəhlizlərinin formalaşması regionun beynəlxalq əhəmiyyətini artıran amillər sırasındadır. Bu proseslər Türkiyə və Azərbaycanın regional inteqrasiyasına əlavə imkanlar yaradır.

Naxçıvanın təhlükəsizlik baxımından da xüsusi mövqeyə malik olduğu aydın şəkildə müşahidə edilir. Regionda sabitliyin qorunması hər iki dövlətin milli maraqlarına cavab verir. Bu baxımdan siyasi dialoq və hərbi əməkdaşlıq münasibətlərin vacib istiqamətlərindən biri olaraq qalır. Naxçıvan həm də türk dünyasının birliyi ideyasının praktik təzahür etdiyi məkanlardan hesab edilə bilər. Mədəni və tarixi bağlar regionun mənəvi dəyərini daha da artırır.

Beləliklə, Naxçıvan Türkiyə–Azərbaycan münasibətlərinin inkişafında çoxşaxəli və əvəzolunmaz rol oynayır. Onun geostrateji mövqeyi, iqtisadi potensialı və tarixi əhəmiyyəti gələcək əməkdaşlıq perspektivlərinin genişlənməsinə zəmin yaradır. Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində Naxçıvanın əhəmiyyətinin daha da artacağı gözlənilir. Bu baxımdan regionun potensialından səmərəli istifadə olunması Türkiyə və Azərbaycan arasında əlaqələrin dərinləşməsinə, eyni zamanda Cənubi Qafqazda sülh, sabitlik və əməkdaşlığın möhkəmlənməsinə mühüm töhfə verəcəkdir.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20799119

ƏDƏBİYYAT

1. Cabbarlı, Ə. H. (2015). *Heydər Əliyev və Naxçıvan tarixi məsələləri*. Əcəmi NPB.
2. Əliyev, A., & Qasımov, Ə. (2001). *Naxçıvan Muxtar Respublikası* (I hissə). Bakı.
3. Kərimov, X., & Quliyev, N. (1997). *Universitetimiz əlaqələr orbitində*. Naxçıvan.
4. Qasımov, M. (1992). *Azərbaycan Respublikası dünya meridianlarında*. Bakı.
5. Rəhimov, R. (2019). *Naxçıvan Muxtar Respublikasının xarici əlaqələri tarixindən (1991–2001-ci illər)*. Naxçıvan.
6. **Naxçıvan TV.** (2020, November 10). *Mustafa Kamal Atatürk Naxçıvanda anıldı*. https://ntv.az/news/siyaset/37647-mustafa-kamal-ataturk-naxcivanda-anildi

ABSTRACT

Nakhchivan's place in Turkey-Azerbaijan relations

Safarli Turana
Nakhchivan State University, Nakhchivan, Azerbaijan

The Nakhchivan Autonomous Republic holds a unique strategic position in Türkiye–Azerbaijan relations as the only region providing a direct land border between the two brotherly countries. Recent geopolitical developments, regional integration initiatives, and the prospects of the Zangezur Corridor have further increased the significance of Nakhchivan in regional cooperation.

This study aims to examine the strategic, political, economic, and cultural importance of the Nakhchivan Autonomous Republic in Türkiye–Azerbaijan relations and to determine its role in strengthening bilateral cooperation. The research is based on historical-comparative analysis, systematic evaluation, and the examination of relevant scholarly literature, official documents, and international agreements.

The findings demonstrate that Nakhchivan serves as one of the principal strategic pillars of Türkiye–Azerbaijan relations. The region plays an important role in transportation, energy cooperation, security, and economic integration. Since the signing of the Treaty of Kars, Nakhchivan has contributed significantly to the development of political, economic, and cultural ties between the two states. Furthermore, the prospective opening of the Zangezur Corridor may strengthen Nakhchivan's position as a key transit and integration hub connecting Türkiye, Azerbaijan, and the broader Turkic world. Therefore, Nakhchivan remains an important geopolitical space that supports regional cooperation, stability, and the deepening of integration processes among Turkic states.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Keywords: *Turkey-Azerbaijan relations; Nakhchivan Autonomous Republic; strategic partnership; Kars Treaty; Zangezur corridor; regional security; economic cooperation*

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal
Journal homepage: https://horizonmsj.com/
ISSN 3135-4890
E-ISSN 3135-4904

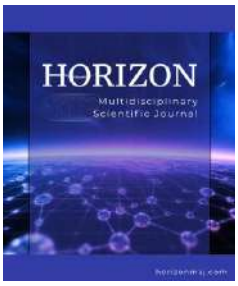

Original Research Paper

MDB ölkələrində gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilməsi üsullarının müqayisəli təhlili

Asif Mehdiyev

https://orcid.org/0009-0000-8100-7199

[1] *Dövlət Gömrük Komitəsinin Akademiyası, Bakı, Azərbaycan*

Article history
Received: 12.06.2026
Revised: 16.06.2026
Accepted: 23.06.2026

*Corresponding Author: Asəf Mehdiyev, *Dövlət Gömrük Komitəsinin Akademiyası, Bakı, Azərbaycan*; Email:asif.mehdiyev.2101@gmail.com

Xülasə
Məqalədə MDB məkanında gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilməsi üsulları seçilmiş hüquqi rejimlər üzrə müqayisəli şəkildə təhlil olunur. Tədqiqatın əsas diqqət mərkəzində AİİB-in vahid gömrük hüququ çərçivəsi, Azərbaycan Respublikasının milli metodikası və Özbəkistan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi dayanır. Təhlil göstərir ki, bu sistemlərin hamısı ÜTT-nin Gömrük Qiymətləndirilməsi Sazişinin prinsiplərinə əsaslanır və gömrük dəyərinin müəyyən edilməsində altı əsas üsulu qəbul edir: idxal olunan malların sövdələşmə qiyməti, eyni malların sövdələşmə qiyməti, oxşar malların sövdələşmə qiyməti, dəyərin çıxılması üsulu, dəyərin toplanması üsulu və ehtiyat (rezidual) üsul. Bununla yanaşı, ölkələr arasında fərq daha çox üsulların hüquqi institusionallaşdırılması, sənədləşdirmə tələbləri, gömrük orqanı ilə bəyannaməçi arasındakı məsləhətləşmə mexanizmi, ilkin və ya şərti gömrük dəyərinin tətbiqi, eləcə də ehtiyat üsulundan istifadə zamanı elastiklik səviyyəsində ortaya çıxır. AİİB modelində supra-milli harmonizasiya üstünlük təşkil etdiyi halda, Azərbaycan və Özbəkistanda milli səviyyədə tətbiq edilən metodik və inzibati mexanizmlər daha qabarıqdır. Məqalə nəticə etibarilə göstərir ki, MDB məkanında əsas fərq üsulların sayında deyil, onların tətbiq texnikasında və idarəetmə səviyyəsindədir.

Açar sözlər: *gömrük dəyəri, MDB ölkələri, AİİB, Azərbaycan, Özbəkistan, ÜTT, gömrük qiymətləndirilməsi, müqayisəli təhlil*

Giriş

Gömrük dəyəri beynəlxalq ticarətdə idxal rüsumlarının, bəzi vergilərin və ticarət müdafiəsi tədbirlərinin hesablanması üçün baza göstəricilərindən biridir. ÜTT-nin Gömrük Qiymətləndirilməsi Sazişi gömrük dəyərinin "ədalətli, vahid və neytral" sistem üzrə müəyyən edilməsini tələb edir, bu sistemin kommersiya reallıqlarına uyğun olmasını və özbaşına yaxud uydurma gömrük dəyərlərinin tətbiqini istisna etməsini

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license.

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 131- 138
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20829472

nəzərdə tutur. Sazişə görə əsas üsul malın faktiki ödənilmiş və ya ödənilməli qiymətinə əsaslanan sövdələşmə qiyməti üsuludur; əgər bu üsul tətbiq edilə bilmirsə, digər üsullar ardıcıl qaydada tətbiq olunur.

MDB məkanında gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilməsi sahəsində vahid iqtisadi tendensiya müşahidə olunsa da, hüquqi tətbiq mexanizmləri tam eyni deyil. AİİB üzvü dövlətlər – Ermənistan, Belarus, Qazaxıstan, Qırğızıstan və Rusiya – vahid Gömrük Məcəlləsi ilə tənzimlənir. Azərbaycan öz milli qanunvericiliyi və Dövlət Gömrük Komitəsinin metodik sənədləri ilə, Özbəkistan isə milli Gömrük Məcəlləsi və Nazirlər Kabinetinin prosedur qaydaları ilə bu sahəni tənzimləyir. Buna görə də mövzu yalnız hüquqi deyil, həm də institusional baxımdan aktualdır (Paşayev, 1997).

Bu məqalənin məqsədi MDB məkanında gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilməsi üsullarının ümumi və fərqli cəhətlərini üzə çıxarmaq, xüsusilə də supra-milli harmonizasiya ilə milli tətbiq mexanizmləri arasındakı fərqləri göstərməkdir. Tədqiqatın əsas tezisi ondan ibarətdir ki, seçilmiş sistemlərdə metodların mahiyyəti böyük ölçüdə eyni olsa da, onların tətbiq forması və inzibati idarəetməsi fərqlənir.

Ədəbiyyat icmalı

Beynəlxalq ədəbiyyatda gömrük qiymətləndirilməsi daha çox ÜTT-nin Gömrük Qiymətləndirilməsi Sazişi çərçivəsində şərh olunur. ÜTT-nin hüquqi mətni və izahlı vəsaitləri göstərir ki, qiymətləndirmə üsulları ardıcıl tətbiq olunur, əsas prioritet sövdələşmə qiymətinə verilir, yalnız zəruri hallarda eyni mallar, oxşar mallar, dəyərin çıxılması, dəyərin toplanması və sonda rezidual üsula keçilir. Eyni zamanda, idxalçının tələbi ilə dəyərin çıxılması və dəyərin toplanması üsullarının tətbiq sırası dəyişdirilə bilər. Bu yanaşma həm şəffaflığı, həm də arbitrar müdaxilənin məhdudlaşdırılmasını gücləndirir (İmanov, 1999).

AİİB modelində bu beynəlxalq prinsip daha yüksək səviyyədə institusional harmonizasiya qazanmışdır. AİİB Gömrük Məcəlləsinin 38-ci maddəsinə görə, mümkün olduqda gömrük dəyəri malların sövdələşmə qiyməti əsasında müəyyən edilir; bu mümkün olmadıqda 41–45-ci maddələrdə nəzərdə tutulan üsullar ardıcıl tətbiq olunur. Həmin maddə həm də gömrük orqanı ilə bəyannaməçi arasında məsləhətləşmə imkanını, 43-cü və 44-cü maddələr üzrə tətbiq ardıcıllığının bəyannaməçinin seçimi ilə dəyişdirilməsini və dəqiq məbləğ dərhal müəyyən edilə bilmədikdə gömrük dəyərinin sonradan dəqiqləşdirilməsi mexanizmini nəzərdə tutur. 45-ci maddədəki rezidual üsul isə əvvəlki üsulların prinsiplərinə söykənir, lakin minimum, uydurma və ya özbaşına dəyərlərin tətbiqini qadağan edir. Bu modelin üstünlüyü ondan ibarətdir ki, vahid hüquqi çərçivə üzv ölkələrdə gömrük praktikalarının yaxınlaşmasını təmin edir.

Azərbaycan modelində əsas metod idxal olunan malların sövdələşmə qiymətinə əsaslanır. Dövlət Gömrük Komitəsinin "Gömrük dəyərinin müəyyən edilməsinin vahid metodologiyası" sənədində bu prinsip açıq göstərilir. Eyni malların sövdələşmə qiyməti üsulunda müqayisə olunan malların eyni mənşəli olması, təxminən eyni kommersiya şərtlərində və qiymətləndirilən malların idxalından 90 gündən gec olmayaraq gətirilməsi kimi şərtlər nəzərdə tutulur; bir neçə müqayisə variantı olduqda minimum qiymət

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 131- 138
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20829472

baza kimi götürülür. Bundan əlavə, metodikada 4-cü və 5-ci üsulların – dəyərin çıxılması və dəyərin toplanması üsullarının – bəyannaməçinin müraciəti əsasında yerlərinin dəyişdirilməsinə icazə verilir. Ehtiyat üsulu üzrə isə gömrük orqanının sərəncamında olan qiymət məlumatlarından, o cümlədən qiymət bülletenlərindən və digər obyektiv informasiya mənbələrindən istifadə oluna bilir. Bu, Azərbaycanın daha detallı tətbiqi-metodik yanaşmaya üstünlük verdiyini göstərir (Məmmədov, və b. 1996).

Özbəkistan modelində də eyni altı üsul qanunvericilikdə birbaşa sadalanır: idxal olunan malların sövdələşmə qiyməti, eyni mallar, oxşar mallar, dəyərin çıxılması, dəyərin toplanması və fallback üsulu. Gömrük Məcəlləsi açıq şəkildə bildirir ki, bu qaydalar GATT-ın VII maddəsi və onun tətbiqi üzrə Marrakeş Sazişinin ümumi prinsip və qaydalarına əsaslanır. Əsas üsul yenə sövdələşmə qiymətidir və digər üsullar yalnız ardıcıl iyerarxiya üzrə tətbiq edilir; lakin dəyərin çıxılması və dəyərin toplanması üsulları tərs qaydada da işlədilə bilər. Özbəkistan qanunvericiliyinin mühüm xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, gömrük orqanı bəyan edilən dəyəri qəbul etmədikdə bunu yazılı və ya elektron izahla əsaslandırmalıdır; əlavə olaraq, dəqiq dəyər müəyyən edilə bilmədikdə şərti buraxılış və sonradan gömrük dəyərinin düzəlişi institutu da mövcuddur. Bu yanaşma gömrük nəzarəti ilə ticarətin fasiləsizliyi arasında tarazlıq yaratmağa xidmət edir (Feyzullabəyli, və b. 2001).

Beləliklə, ədəbiyyat və normativ mənbələr göstərir ki, MDB məkanında seçilmiş sistemlər arasında əsas oxşarlıq metodoloji nüvənin – yəni ÜTT əsaslı altı üsulun – eyni olmasıdır. Əsas fərq isə tətbiqin təşkilati səviyyəsindədir: AİİB modelində supra-milli harmonizasiya güclüdür, Azərbaycan modelində praktik-metodik izahlandırma genişdir, Özbəkistan modelində isə milli kodeks və sonradan düzəliş mexanizmləri daha qabarıqdır. Bu nəticə müqayisəli-hüquqi təhlilin əsas elmi nəticəsi kimi çıxış edir.

Tədqiqat metodları

Bu tədqiqatın metodoloji əsası normativ-hüquqi müqayisəli təhlil, sənəd analizi və institusional müqayisə metodlarının əlaqəli tətbiqi üzərində qurulmuşdur. Mövzunun mahiyyəti birbaşa gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi institutuna aid olduğundan, burada sadəcə iqtisadi və ya praktik yanaşma kifayət etmir; əksinə, hüquqi norma, inzibati prosedur və tətbiq praktikası eyni analitik çərçivədə nəzərdən keçirilməlidir. Gömrük dəyəri beynəlxalq ticarət hüququnda həm fiskal, həm də tənzimləyici funksiya daşıyır. O, yalnız rüsum və vergilərin hesablanmasının texniki bazası deyil, həm də ticarətin şəffaflığı, hüquqi müəyyənlik, sahibkarların gözləntilərinin qorunması və gömrük inzibatçılığının mütənasibliyi baxımından mühüm hüquqi institutdur. Məhz buna görə tədqiqatın metodologiyası mətnlərin sadə təsviri ilə kifayətlənməyərək, həmin mətnlərin arxasında duran idarəetmə fəlsəfəsini, normativ iyerarxiyanı və institusional məntiqi üzə çıxarmağa yönəldilmişdir. ÜTT Gömrük Qiymətləndirilməsi Sazişi gömrük qiymətləndirilməsinin "ədalətli, vahid və neytral" sistemini tələb edir, gömrük dəyərinin mümkün qədər sövdələşmə qiymətinə

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 131- 138
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20829472

əsaslanmalı olduğunu vurğulayır və ixtiyari və ya saxta gömrük dəyərlərinin tətbiqini istisna edir. Bu, tədqiqatın müqayisəli çərçivəsi üçün universal başlanğıc nöqtə rolunu oynayır.

Normativ-hüquqi müqayisəli təhlilin seçilməsi təsadüfi deyil. Gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi mexanizmi formal olaraq bütün müqayisə edilən sistemlərdə eyni beynəlxalq prinsiplərdən bəhrələnsə də, həmin prinsiplərin milli və regional səviyyədə hüquqi konstruksiyası fərqli ola bilir. Eyni institutu tənzimləyən normalar müxtəlif ölkələrdə fərqli terminologiya, fərqli normativ texnika və fərqli inzibati səlahiyyət bölgüsü ilə ifadə olunur. Buna görə də, müqayisəli təhlilin məqsədi yalnız “oxşarlıq” və “fərq” siyahısı hazırlamaq deyil, daha dərin səviyyədə bir suala cavab verməkdir: eyni beynəlxalq norma müxtəlif hüquqi sistemlərdə necə “yerləşdirilir” və bu yerləşdirmə gömrük idarəçiliyinin gündəlik praktikasına necə təsir göstərir? Bu yanaşma xüsusilə ÜTT sistemində formalaşmış ümumi prinsiplərlə, AİİB kimi regional inteqrasiya qurumunun vahid hüquqi çərçivəsi və Azərbaycanla Özbəkistan kimi milli hüquq sistemləri arasında əlaqəni anlamaq üçün əhəmiyyətlidir. ÜTT Sazişində əsas üsul kimi transaction value, yəni faktiki ödənilmiş və ya ödənilməli qiymət çıxış nöqtəsi kimi qəbul edilir; əgər bu üsul tətbiq oluna bilmirsə, dəyərləndirmə üsulları ardıcıl tətbiq edilir, yalnız 4-cü və 5-ci üsulların ardıcıllığının dəyişdirilməsi üçün idxalçıya xüsusi hüquq tanınır.

Sənəd analizi bu tədqiqatın ikinci əsas metodudur. Burada “sənəd” anlayışı dar mənada yalnız qanun və məcəllələri deyil, həm də izahlı mənbələri, metodik sənədləri, tətbiq qaydalarını, interpretativ qeydləri və gömrük orqanlarının normanın tətbiqinə dair hazırladığı köməkçi materialları əhatə edir. Bu yanaşmanın üstünlüyü ondan ibarətdir ki, gömrük dəyəri kimi mürəkkəb institutlarda əsas hüquqi norma çox vaxt yalnız ümumi prinsip qoyur, lakin normanın faktiki mənası onu izah edən alt-normativ və metodik materiallarda konkretləşir. Məsələn, ÜTT Sazişi transaction value-nin üstünlüyünü və qiymətləndirmə üsullarının ümumi ardıcıllığını müəyyən edir, lakin metodların konkret tətbiq ssenariləri, reasonable flexibility yanaşması və məqbul olmayan əsasların sərhədləri interpretativ qeydlər və texniki izahlarda daha aydın görünür. Eyni şəkildə Azərbaycan modelində son illərdə qəbul edilmiş vahid metodologiya yalnız qanunun təkrarı deyil, həm də sənəd tələbləri, riskli hallar, əlavə məlumat istəyi, düzəliş mexanizmi və təminatlı buraxılış kimi praktik elementləri sistemləşdirir.

İnstitusional müqayisə metodu isə tədqiqatın üçüncü dayağıdır. Bu metod normativ mətnləri onların tətbiq olunduğu idarəetmə mühiti ilə birlikdə dəyərləndirməyə imkan verir. Çünki gömrük dəyəri üzrə hüquqi norma təkbaşına fəaliyyət göstərmir; onun effektivliyi gömrük orqanının məlumat toplama imkanlarından, risk idarəetmə sistemindən, bəyannaməçinin hüquqi müdafiə vasitələrindən, qabaqcadan qərar və ya izah alma mexanizmlərindən, həmçinin mübahisələrin həlli imkanlarından asılıdır. AİİB modelində bu xüsusiyyət xüsusilə aydındır: ittifaq səviyyəsində vahid maddi hüquq qaydaları müəyyən edilir, eyni zamanda milli səviyyədə gömrük tənzimlənməsi üçün yer saxlanılır və Komissiyaya vahid

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20829472

tətbiqi təmin edən aktlar qəbul etmək səlahiyyəti verilir. Bu o deməkdir ki, orada gömrük dəyəri təkcə hüquqi institut deyil, həm də çoxtəbəqəli idarəetmə modelinin bir hissəsidir. Özbəkistan modelində isə daha çox kodifikasiya edilmiş milli hüquq və gömrük orqanının izahat vermə səlahiyyəti ön plandadır. Azərbaycan modelində isə qanun-metodika-tətbiq üçbucağı daha qabarıqdır; burada normativ çərçivə ilə praktiki sənəd yoxlaması, risk siqnalları və gömrük dəyərinə düzəliş mexanizmi bir-birinə sıx bağlıdır.

Empirik baza kimi seçilən mənbələr tədqiqatın məqsədinə uyğun şəkildə çoxsəviyyəli hüquqi materiallardan formalaşdırılmışdır. Birinci səviyyədə ÜTT-nin Gömrük Qiymətləndirilməsi Sazişi yerləşir. Bu sənəd bütün müqayisənin beynəlxalq referens çərçivəsidir. O, gömrük qiymətləndirilməsinin əsas məntiqini müəyyən edir: gömrük dəyəri mümkün qədər malların faktiki sövdələşmə qiymətinə əsaslanmalı, qiymətləndirmə üsulları ardıcıl tətbiq olunmalı, ehtiyat üsulu isə yalnız əvvəlki üsullar tətbiq edilə bilmədikdə və yenə də Sazişin ümumi prinsipləri daxilində istifadə olunmalıdır. Sazişin ümumi giriş hissəsi həmçinin göstərir ki, Article 1 tətbiq olunmadıqda gömrük administrasiyası ilə idxalçı arasında consultation prosesi normal olaraq nəzərdə tutulur; yəni sistemin ideyası təkcə nəzarət deyil, eyni zamanda məlumat mübadiləsi əsasında düzgün dəyərin müəyyən edilməsidir. Bu məqam tədqiqatın beşinci müqayisə meyarı – məsləhətləşmə və düzəliş mexanizmləri – üçün konseptual baza rolunu oynayır.

İkinci empirik blok ÜTT tərəfindən hazırlanmış izahlı və texniki mənbələrdən ibarətdir. Bu materialların seçilməsi onunla əsaslandırılır ki, müqayisəli-hüquqi araşdırmada yalnız normanın sözbəsöz mətni yetərli olmur; normanın “niyə” və “necə” tətbiq olunmalı olduğu da aydınlaşdırılmalıdır. ÜTT-nin texniki izahlarında Sazişin məqsədinin ticarətə maneə yaratmayan, kommersiya reallığına uyğun və hüquqi müəyyənliyi qoruyan dəyərləndirmə sistemi qurmaq olduğu vurğulanır. Həmin materiallar göstərir ki, Article 4-də nəzərdə tutulan istisna – yəni deductive və computed method-un ardıcıllığının dəyişdirilməsi – sistemin ümumi ardıcıllıq prinsipinə məhdud, lakin mühüm elastiklik gətirir. Eyni zamanda ehtiyat üsulu üçün “reasonable flexibility” anlayışının tətbiqi izah olunur: əvvəlki üsulların mahiyyətindən tam imtina edilmədən, onların müəyyən şərtləri daha elastik formada işlədilə bilər. Bu interpretativ çərçivə AİİB və milli modellərdə rezidual üsulun sərhədlərini təhlil etmək üçün nəzəri əsas yaradır.

Üçüncü empirik blok AİİB Gömrük Məcəlləsidir. Bu sənədin tədqiqata daxil edilməsi regional hüquqi modelin ayrıca tipoloji nümunə kimi götürülməsi ilə bağlıdır. AİİB Məcəlləsi açıq şəkildə göstərir ki, gömrük dəyəri, mümkün olduqda, idxal olunan malların transaction value-sinə əsaslanmalıdır. Əgər bu mümkün olmursa, eyni və oxşar mallar üzrə üsullar ardıcıl tətbiq edilir; lazım gəldikdə gömrük orqanı ilə bəyannaməçi arasında consultations keçirilə bilər və tərəflər mövcud informasiyanı konfidensiallıq rejimini qorumaqla bölüşə bilər. Məcəllə həmçinin bəyannaməçiyə 4-cü və 5-ci üsulların tətbiq ardıcıllığını seçmək hüququ verir. Bundan əlavə, ehtiyat üsulu tətbiq edilərkən əvvəlki üsullar saxlanılır, lakin onlara müəyyən elastiklik tanınır; eyni zamanda daxili bazar qiymətləri və ya iki alternativ dəyərdən yuxarısının qəbul

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 131- 138
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20829472

edilməsi kimi əsaslar qadağan edilir. Bu xüsusiyyətlər AİİB modelini həm ÜTT prinsiplərinə bağlı, həm də institusional koordinasiya baxımından daha inkişaf etmiş regional model kimi səciyyələndirməyə əsas verir.

Dördüncü empirik blok Azərbaycan Respublikasının gömrük dəyəri üzrə vahid metodologiyasıdır. Bu mənbənin tədqiqata daxil edilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır, çünki Azərbaycan modelində gömrük dəyəri təkcə qanun səviyyəsində deyil, həm də ətraflı metodik səviyyədə işlənmişdir. Metodologiyada açıq şəkildə göstərilir ki, gömrük dəyəri GATT VII və onun tətbiqinə dair Razılaşmanın ümumi qaydaları əsasında müəyyən edilir; eyni zamanda normativ iyerarxiya baxımından gömrük işinə dair qanunvericilik aktlarında metodikadan fərqli qaydalar olduqda məhz qanunvericilik aktları tətbiq edilir. Bu, Azərbaycan modelində metodikanın yardımçı, lakin praktik cəhətdən çox mühüm rol oynadığını göstərir. Həmin metodik sənəd əsas üsul kimi idxal olunan malların sövdələşmə qiymətinə üstünlük verir, sənədlər arasında uyğunsuzluq olduqda birinci üsulun tətbiqinin mümkün olmadığını bildirir, düzəlişlərin yalnız obyektiv və ölçülə bilən məlumatlar əsasında aparılmasını tələb edir və çoxsaylı situativ nümunələrlə gömrük əməkdaşına qərarvermə alqoritmi təqdim edir. Bu baxımdan Azərbaycan modeli yalnız "norma" deyil, həm də "inzibati əməliyyat təlimatı" xüsusiyyəti daşıyır (Nuriyev, 2000).

Beşinci empirik blok Özbəkistan Respublikasının Gömrük Məcəlləsidir. Bu sənəd tədqiqatda milli-kodeks modelin nümunəsi kimi çıxış edir. Özbəkistan Məcəlləsində açıq göstərilir ki, əsas üsul idxal olunan malların əməliyyat dəyərinə əsaslanan üsuldur; əgər bu üsul tətbiq edilə bilmirsə, digər üsullar iyerarxik ardıcıllıqla tətbiq edilir. Bununla yanaşı, subtracting və computing methods-in əks ardıcıllıqla işlədilə bilməsi nəzərdə tutulur. Məcəllə ayrıca vurğulayır ki, gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi ixtiyari və ya saxta dəyərlərə əsaslana bilməz. Daha mühüm cəhət ondan ibarətdir ki, Məcəllədə gömrük orqanı ilə bəyannaməçi və ya broker arasında üsul seçimi üzrə consultations keçirilə bilməsi, bəyan edilmiş dəyər qəbul edilmədikdə səbəblərin yazılı şəkildə izah olunması və qiymət müəyyən edilə bilmədikdə malların şərti buraxılış mexanizminin tətbiqi nəzərdə tutulur. Bu xüsusiyyətlər Özbəkistan modelində inzibati izahatlılıq və prosessual şəffaflığın xüsusi yer tutduğunu göstərir.

Bu metodoloji çərçivənin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi məsələsi yalnız hüquq texnikası səviyyəsində deyil, idarəetmə modeli səviyyəsində şərh olunur. Ənənəvi hüquqi təhlillər çox vaxt üsulların siyahısını verir və onların formal uyğunluğunu qeyd etməklə kifayətlənir. Təqdim olunan yanaşma isə normativ bənzərliklərin arxasında duran inzibati fərqləri üzə çıxarır. Məsələn, eyni transaction value prinsipini qəbul edən sistemlərdən biri bunu daha çox consultations və məlumat mübadiləsi üzərində qurur, digəri sənəd yoxlaması və risk siqnalları üzərində, üçüncüsü isə yazılı izah və şərti buraxılış kimi prosessual zəmanətlərlə tamamlayır. Beləliklə, müqayisə nəticəsində müəyyən olunur ki, beynəlxalq uyğunluq avtomatik olaraq inzibati eynilik demək deyil. Hüquqi institut eyni qala bilər, amma onun tətbiq modeli fərqli ola bilər. Bu nəticə region dövlətləri üçün də praktiki əhəmiyyət daşıyır:

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 131- 138
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20829472

normativ harmonizasiya aparılarkən yalnız mətn uyğunluğu deyil, tətbiq mexanizmlərinin institusional uyğunlaşdırılması da nəzərə alınmalıdır. Bu fikir ÜTT-nin consultation və non-arbitrariness prinsipləri, AİİB-in vahid tətbiq aktları ideyası, Azərbaycanın metodik-operasional sənədliyi və Özbəkistanın prosessual izahat mexanizmləri ilə dəstəklənir.

Tədqiqatın metodologiyası normativ-hüquqi müqayisəli təhlil, sənəd analizi və institusional müqayisənin inteqrasiyası əsasında qurulmaqla gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi institutunu həm hüquqi, həm də idarəetmə səviyyəsində dəyərləndirməyə imkan verir. Empirik baza kimi seçilmiş ÜTT Sazişi, ÜTT izahlı materialları, AİİB Gömrük Məcəlləsi, Azərbaycan Respublikasının gömrük dəyəri üzrə vahid metodologiyası və Özbəkistan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi müqayisə üçün kifayət qədər zəngin və çoxqatlı material təqdim edir. Beş əsas meyar üzrə aparılan müqayisə göstərir ki, sistemlərin hamısı beynəlxalq prinsiplərə söykənsə də, əsas üsulun qorunması, üsulların ardıcıllığı, 4-cü və 5-ci üsulların dəyişmə mexanizmi, rezidual üsulun sərhədləri və gömrük orqanı-bəyannaməçi münasibətinin prosedur forması baxımından fərqli hüquqi idarəetmə modelləri formalaşdırır. Buna görə də seçilmiş metodologiya yalnız mətnlərin müqayisəsini deyil, həm də gömrük idarəçiliyinin mahiyyətini, hüquqi rasionallığını və tətbiq üslubunu aşkara çıxarır. Bu da tədqiqatın həm nəzəri, həm də praktik dəyərini artırır.

Nəticə

Aparılmış təhlil göstərir ki, MDB məkanında gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilməsi sahəsində əsas metodoloji baza eynidir. Həm beynəlxalq səviyyədə, həm də seçilmiş regional və milli hüquqi aktlarda prioritet üsul kimi sövdələşmə qiyməti çıxış edir, digər üsullar isə ardıcıl və subsidiar xarakter daşıyır. Bununla yanaşı, özbaşına və ya uydurma gömrük dəyərlərinin yolverilməzliyi bütün sistemlər üçün ortaq prinsipdir.

Müqayisəli baxımdan ən mühüm fərq tətbiq səviyyəsindədir. AİİB modelində vahid hüquqi məkan, məsləhətləşmə proseduru və sonradan dəqiqləşdirmə mexanizmi harmonizasiyanı gücləndirir. Azərbaycan modelində üsulların tətbiqinin praktik şərhləri, sənəd tələbləri və ayrı-ayrı hallara dair metodik izahlar daha geniş işlənmişdir. Özbəkistan modelində isə gömrük dəyərinin düzəlişi, şərti gömrük dəyəri və yazılı izah tələbi gömrük nəzarətinin inzibati tərəfini gücləndirir. Buna görə də fərq metodların özündə deyil, normanın idarə olunmasında və həyata keçirilməsindədir.

Elmi-praktik baxımdan belə nəticəyə gəlmək olar ki, MDB ölkələrində gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilməsi mexanizmlərinin daha səmərəli işləməsi üçün üç istiqamət vacibdir: birincisi, sənədlərin rəqəmsal və qarşılıqlı tanınan formatda standartlaşdırılması; ikincisi, bəyannaməçi ilə gömrük orqanı arasında ilkin məsləhətləşmə və yazılı izah mexanizmlərinin gücləndirilməsi; üçüncüsü, rezidual üsulun tətbiqində obyektiv məlumat bazalarının genişləndirilməsi. Bu addımlar həm fiskal maraqların qorunmasına, həm də xarici ticarət iştirakçıları üçün hüquqi müəyyənliyin artırılmasına xidmət edə bilər.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license
OPEN ACCESS

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20829472

Ədəbiyyat siyahısı

1. Paşayev, Q. (1997). *Azərbaycanın xarici iqtisadi fəaliyyətinin cinayət və gömrük qanunvericiliyi ilə müdafiəsi*. Bakı.
2. İmanov, M. (1999). *Azərbaycan Respublikasında qaçaqmalçılıq əməlləri ilə cinayət-hüquqi mübarizə məsələləri*. Hüquq Ədəbiyyatı.
3. Məmmədov, S. M., və b. (1996). *Vergi və gömrük işi*. Bakı.
4. Feyzullabəyli, İ. Ə., İbişov, E. İ., & İsrafilov, H. A. (2001). *Beynəlxalq ticarət işi* [Dərslik]. Bakı.
5. Nuriyev, C. Q. (2000). *Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin hüquqi tənzimlənməsi*. Qanun.

COMPARATIVE ANALYSIS OF CUSTOMS VALUATION METHODS IN CIS COUNTRIES

Asif Mehdiyev

Abstract: This article comparatively analyzes the methods of customs valuation within the Commonwealth of Independent States (CIS) under selected legal frameworks. The study focuses on the unified customs law framework of the Eurasian Economic Union (EAEU), the national methodology of the Republic of Azerbaijan, and the Customs Code of the Republic of Uzbekistan. The analysis demonstrates that all of these systems are based on the principles of the WTO Agreement on Customs Valuation and recognize six primary methods for determining customs value: the transaction value of imported goods, the transaction value of identical goods, the transaction value of similar goods, the deductive value method, the computed value method, and the fallback (residual) method. At the same time, differences among these countries are observed mainly in the legal institutionalization of these methods, documentation requirements, consultation mechanisms between customs authorities and declarants, the application of provisional or conditional customs values, as well as the degree of flexibility allowed in the use of the fallback method. While the EAEU model is characterized by supranational harmonization, the methodological and administrative mechanisms applied at the national level are more pronounced in Azerbaijan and Uzbekistan. The article concludes that the principal differences within the CIS region lie not in the number of customs valuation methods, but rather in their implementation techniques and governance mechanisms.

Keywords: customs value, CIS countries, EAEU, Azerbaijan, Uzbekistan, WTO, customs valuation, comparative analysis.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal
Journal homepage: https://horizonmsj.com/
ISSN 3135-4890
E-ISSN 3135-4904

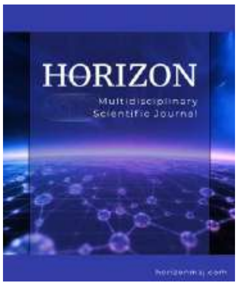

Original Research Paper

Regional iqtisadi inkişafda Naxçıvan Muxtar Respublikasının diversifikasiyası və onun geoiqtisadi vəziyyəti

Hüseyn Bağırsoylu[1], John Onesmo Ngowi[1]
https://orcid.org/0009-0009-1007-9414
[1] *Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan*

Article history
Received: 03.06.2026
Revised: 09.06.2026
Accepted: 17.06.2026

*Corresponding Author: *Hüseyn Bağırsoylu, John Onesmo Ngowi, Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan;*
Email: huseyn30@yahoo.com

Xülasə
Məqalədə diversifikasiya proseslərinin geoiqtisadi vəziyyətə təsirini təhlil etmək üçün müəllif geoiqtisadi siyasətin məzmun və mahiyyətini açmış, onun əsas aspekt və parametrlərinin izahını vermişdir. Ayrı-ayrı ölkələrin alim və tədqiqatçılarının geoiqtisadiyyatın mahiyyətinə yanaşmaları təhlil edilmiş, müasir dövrdə geoiqtisadi prosesləri şərtləndirən meyl və parametrlər araşdırılmışdır. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin möhkəmləndirilməsində və genişləndirilməsində geoiqtisadi siyasətin rolu və əhəmiyyəti izah olunmuşdur. 2017-2024-ci illəri əhatə edən dövr ərzində Naxçıvan Muxtar Respublikasında makroiqtisadi göstəricilərin dinamikasının təmin olunmasında diversifikasiyanın rolu təhlil edilmiş, bu proseslərin geoiqtisadi vəziyyətə təsiri istiqamətləri təhlil olunmuşdur. Məqalədə həmçinin iqtisadi diversifikasiya prosesinin zəruriliyi və ona təsir edən amillər şərh olunmuşdur. Həmin amillərdən biri olan biznes fəaliyyətinin məzmun və mahiyyəti açıqlanmış, iqtisadi dinamikaya təsiri izah olunmuşdur. Biznes siyasətinin, biznes mühitinin və ümumiyyətlə biznes fəaliyyətinin iqtisadi ədəbiyytlarda rast gələnən müxtəlif izahları ümumiləşdirilmiş, onların iqtisadi xarakteristikası verilmişdir. Diversifikasiya proseslərini uğurla reallaşdıran Norveç, Malayziya və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri kimi ölkələrdə formalaşan təcrübənin müsbət meylləri təhlil edilmiş, onların Naxçıvan Muxtar Respublikasında tətbiqi imkanları təklif olunmuşdur. Həmin təcrübələrin ən qabaqcıl elementlərinin iqtisadi əhəmiyyəti vurğulanmış, onlardan istifadə üzrə təkliflər verilmişdir.

Açar sözlər: *geoiqtisadiyyat; geoiqtisadi siyasət; diversifikasiya; beynəlxalq iqtisadi münasibətlər*

Giriş

Dünya təcrübəsi göstərir ki, istənilən ölkənin geoiqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması bu istiqamətdə aparılan siyasətin məqsəd və istiqamətlərindən, onun hədəflərindən asılı olur. Geoiqtisadi əlaqələr genişləndikcə və sürətləndikcə dövlətlərin və regionların bir-birindən asılılığı daha güclənir, regional və qlobal xarakterli iqtisadi problemlər, onların həlli yolları nizama düşür, inteqrasiya proseslərinin hər bir parametri üzrə nizamlama əməliyyatları aparılır.

Geoiqtisadi əlaqələr inkişaf etdikcə tərəflər arasında bu əlaqələrin mühüm elementləri olan iqtisadi, siyasi, sosial, eləcə də mənəvi etik dəyərlərin hər biri üzrə yaxınlaşma və asılılıq artır. Bu proses özlüyündə bəşər tarixində artıq çoxdan başlamış olan inteqrasiya proseslərinin hissəsi olmaqla dünya ölkələrinin hər birinin inkişafı üçün zəruri bir elementə çevrilir.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license.

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 139-147
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20829913

Dünya təcrübəsindən bəllidir ki, dünyanın ən inkişaf etmiş ölkələrinin hər biri geoiqtisadi inkişaf konsepsiyası əsasında əlaqələri genişləndirərək bu prosesin fəal iştirakçılarına çevrilərək dünya iqtisadiyyatının lokomotivlərinə çevrilmişlər. Ölkələrarası əlaqələr genişləndikcə tərəflərin iqtisadiyyat sahəsində qarşılarında duran problemlər daha asanlıqla həll edilir. Çünki bu proses çərçivəsində ölkələr bir sıra istiqamətlərdə yaranmış olan çətinlikləri asanlıqla həll edə bilirlər. Bu məsələlərdə idxal, ixrac, investisiya, kredit, beynəlxalq logistika, hərbi gücün artırılması və s. kimi məsələləri aid etmək olar. (Dayızadə H. «Siyasət və konfliktlər». Bakı, 1998)

Müasir dövrdə geoiqtisadi siyasətdə ən vacib meyllərdən biri iqtisadi mənafelər balansına əsaslanan yeni yanaşmanın düzgün icra olunmasından ibarətdir.

Geoiqtisadi siyasətin məzmun və mahiyyəti, iqtisadi əhəmiyyəti. İqtisadi ədəbiyyatlarda geoiqtisadiyyata müxtəlif cür yanaşmalara rasy gəlinir. Geoiqtisadiyyata və eləcə də geoiqtisadi siyasətə yanaşmada ortaya çıxan fikir müxtəlifliyi bu məsələlərin məzmunca geniş və mahiyyətcə çoxçalarlı olması ilə əlaqədardır. Çünki geoiqtisadiyyat özündə ölkənin və regionun çoxsaylı inkişaf istiqamət və parametrlərini, o cümlədən siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni, etik, hərbi və s. məsələlərini əks etdirir. Geoiqtisadiyyata, onun məzmun və mahiyyətinə yanaşmada tanınmış alim B.Z.Farxutdinov yazırdı: Geoiqtisadiyyat dedikdə ayrı-ayrı dövlətlərin, yaxud qrup dövlətlərin iqtisadi vəziyyətini əks etdirən ərazi-məkan xüsusiyyətlərinin lokal, regional, kontinental və qlobal beynəlxalq iqtisadi problemlərə təsirinin konkret tarixi formalarını və səviyyəsini başa düşmək lazımdır. (Фархутдинов, 2004).

Geoiqtisadiyyat və geoiqtisadi siyasət barəsində fikir, mövqelərin müxtəlifliyi onların iqtisadi inkişafa təsirinin çoxamilli olması ilə də bağlıdır. Elmə məlumdur ki, ingilis alimi X.Makginder geoiqtisadiyyatın xarakteristikasını belə vermişdir: "Geoiqtisadiyyat ölkələrarası münasibətlərdə mühüm əhəmiyyət kəsb edən iqtisadi coğrafiyanın, insanın və tətbiqi elmlərin kombinasiya olunmuş şəkildə tədqiq edilməsi kimi qəbul olunmalıdır. (Маккиндер, 2019).

Azərbaycanlı alimlər tərəfindən tərtib edilmiş iki cildlik "İzahlı iqtisadi terminlər lüğəti"ndə geoiqtisadi siyasət dövlət tərəfindən aparılan beynəlxalq miqyaslı, beynəlxalq əhəmiyyətli coğrafi, iqtisadi, demoqrafik, sosial, mədəni etnik və s. parametrləri özündə birləşdirən, elmi cəhətdən əsaslandırılan siyasət kimi izah edilir (İzahlı iqtisadi terminlər lüğəti. Akademik Ə.M.Abbasov).

Araşdırmalar göstərir ki, geoiqtisadiyyat malik olduğu parametrlərə görə tətbiqi sahədir, həm ayrı-ayrı dövlətlərin, həm də bütövlükdə insan cəmiyyətinin hər bir üzvünün iqtisadi, sosial, mədəni həyatı ilə bağlı olduğuna görə, o ictimai həyatımızın bütün sahələrinə, həm siyasətə, həm iqtisadi inkişafa, həm hüquqi quruculuğa, həm sosioloji məsələlərə, eləcə də konfliktli problemlərə təsir edə bilir (5).

Geoiqtisadiyyata digər bir yanaşmada göstərilir ki, müasir dövrdə həm regionlar, həm də mənafelər uğrunda aparılan iqtisadi mübarizə öz əsasını məhz geoiqtisadiyyatdan götürür. Məhz bu baza əsasında da

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 139-147
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20829913

beynəlxalq aləmdə hal-hazırda mühüm əhəmiyyət kəsb edən regionlaşma adlanan yeni bir meyl formalaşır. Bu meylin müsbət cəhəti ondan ibarətdir ki, yeni yaranan iqtisadi güc birləşmələrinin, həmçinin beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin tərəfləri arasında münasibət bu meylin səviyyəsi ilə, yəni tərəflərin iqtisadi gücü və münasibətlərə təsiri səviyyəsi ilə müəyyən edilir. Tərəflərdən hər hansı birinin daha üstün gücə malik olması əsasında geoiqtisadi məkan daha da böyüyə bilir. Onun coğrafiyası böyüdükcə geoiqtisadiyyatın coğrafi baxımdan miqyası böyüyərək daha çox tərəfdaş cəlb edə bilir. Həm də bu münsibətlərin əhatə etdiyi sahələr çoxalır. Bu baxımdan qeyd etmək lazımdır ki, X.Makginder və onun tərəfdarları olan bir sıra alimlər tərəfindən hazırlanan geoiqtisadi konsepsiya mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu konsepsiya əsasən ümumbəşəri sərvətlərin birgə istifadəsinin səmərəli nəticələrinin dünya ölkələrinin iqtisadiyyatına təsirinin artırılması mühüm vəzifə sayılır. Bu dünya ökeanlarından, kosmosdan, demoqrafik dəyişikliklərdən bəşəriyyətin xeyrinə istifadəni özündə əks etdirir. Eyni zamanda bu konsepsiyanın mühüm cəhətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, geoiqtisadi konsepsiyanın hazırlanması və həyata keçirilməsində təkcə coğrafi bilik səviyyəsi deyil, iqtisadi, siyasi, sosial, psixoloji və s. bilik və qabiliyyəti səviyyəsi mühüm rol oynayır. Geoiqtisadi proseslərin təşkili, idarə edilməsi və tənzimlənməsində qeyd edilənlərdən kompleks istifadə olunması zəruridir.

Müqayisə apardıqda görürük ki, geoiqtisadiyyat bir elm və fəaliyyət sferası kimi digərlərindən daha gəncdir. Bu termini ilk dəfə elmdə İsveçli mütəxəssis R.Qeller işlətmişdir. Əslində bu ideya dünyanı bölüşdürmək və eyni zamanda davamlı yaşayış məkanı əldə etmək üçün digər dövlətlərlə münasib, zəruri münasibətlərin yaradılması fikrinin reallığa çevrilməsi əsasında meydana gəlmişdir. “Həyat məkanı” dedikdə əslində sabit dayanıqlı, davamlı inkişafı təmin edə bilən parametrlərin mövcud olduğu bir mühit başa düşülür. Çünki bu mühit olmadan heç bir dövlət və ya region geoiqtisadi problemləri həll edə bilməz. Bu baxımdan da geoiqtisadiyyat termininin iqtisadi ədəbiyyatlara düşməsini əsaslandıran və bunu zərurətə çevirən çoxsaylı amillərin mövcudluğu müasir dövrdə geoiqtisadiyyatın əhəmiyyətini göstərir

Tərəfimizdən aparılan araşdırmalar göstərir ki, istənilən ölkənin və ya regionun geoiqtisadi vəziyyətini şərtləndirən, onu müəyyən edən çoxsaylı göstəricilər vardır. Onlardan biri də ölkənin və regionun beynəlxalq əmək bölgüsündə, bu prosesin təşkili və onun inkişaf etdirilməsindəki inkişaf səviyyəsidir. Belə bir fəaliyyət geoiqtisadi problemlərin yaranması və həlli ilə bağlı olan obyektiv, təbii, iqtisadi amillərin təsiri altında formalaşır.

Qeyd edilən amillərlə yanaşı ölkənin və ya regionun geoiqtisadi vəziyyətini şərtləndirən amillərdən biri də təbii coğrafi mövqeyidir. Bu amil bir qayda olaraq dəyişməz şərtdir. Yerləşmənin üstün parametri isə əlverişli coğrafi mövqeyin daha çox ölkələrlə əlaqə yaranmasına şəraitin olmasından ibarətdir. Bu şərt ölkə üçün əlverişli olarsa, geoiqtisadi inkişafın həm səmərəsi, həm dairəsi, həm miqyası və s. parametrləri daha çox xeyir gətirər.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 139-147
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20829913

Geoiqtisadi siyasətin dövlət, region və ya qrup ölkələr üçün səmərəli reallaşdırılması geoiqtisadi strategiya əsasında formalaşır. Bu strategiyanın hər bir ölkə üçün ən vacib şərti milli iqtisadi mənafeyin həm formalaşdırılması, həm də qorunub saxlanılmasıdır. Belə vəziyyətin saxlanılmasının ən mühüm şərtlərindən biri beynılxalq iqtisadi münasibətlərin genişləndirilməsi, sürətləndirilməsi və bu əsasda hər bir iştirakçı ölkə üçün məğbul mexanizmin tətbiq olunmasıdır.

Geoiqtisadi münasibətlərin tənzimənməsi, onun zəruri formada təşkili, başəriyyət üçün səmərəli nəticələrə gətirib çıxarması üçün ən vacib şərtlərdən biri də geoiqtisadiyyatın dövlətlərarası münasibətlərdə istifadə edilən konkret aspekt və parametrlərinin bütün ölkələr tərəfindən qəbul edilən beynəlxalq hüquq standartları əsasında həyata keçirilməsindən ibarətdir. Belə hal mövcud olduğu şəraitdə geoiqtisadi münasibətlər zəruri nəticələrə gətirib çıxarır.

Təhlillər göstərir ki, beynəlxalq aləmdə mövcud olan həm iqtisadi, həm siyasi və digər xarakterli problemlərin həll olunmasında, eləcə də hər bir dövlətdə milli iqtisadi mənafelərin formalaşmasında geoiqtisadiyyat əsaslı, həlledici əhəmiyyətə malik ola bilər. Bu baxımdan yanaşsaq deyə bilərik ki, milli iqtisadi mənafe məhfumu, termini təkcə beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin elementi deyil, o eyni zamanda geoiqtisadi strategiyanın ayrılmaz struktur elementidir.

Tədqiqat əsərində geoiqtisadiyyatın ən mühüm aspektləri ilə milli mənafenin qarşılıqlı əlaqəsinin qiymətləndirilməsinə rast gəlinir. Belə qiymətləndirmə zamanı reallığı əks etdirə bilən meyarlardan istifadə olunmalıdır. Bu meyarlardan ən zərurisi ölkənin xarici iqtisadi siyasətinin hədəf və prioritetlərindən ibarətdir (Kərimli İ.A,Vergi jurnalı, 2012).

Nəticələrin müzakirəsi

Naxçıvan Muxtar Respublikasında diversifikasiyanın geoiqtisadi vəziyyətə təsirinin təhlili. Artıq qeyd olunduğu kimi geoiqtisadi vəziyyət özündə ölkənin və ya regionun çoxsaylı inkişaf parametrlərini əks etdirir. Bu parametrlərin hər birinin müəyyən, zəruri səviyyədə formalaşması üçün ölkənin və ya regionun fəaliyyətinin iqtisadi göstəriciləri yüksək səviyyədə olmalıdır. Ən azından sabit və dayanıqlı inkişaf təmin olunması, bu əsasda isə diversifikasiya sürətlənməlidir. İqtisadiyyatda diversifikasiya aparmadan geoiqtisadi siyasəti aparmaq, geoiqtisadi strategiya formalaşdırmaq mümkün deyildir. Məhz diversifikasiya vasitəsi ilə sahə və sektorları inkişaf etdirmək, sahələrin ixrac potensialını yüksəltmək, qonşu, geoiqtisadi proseslərdə tərəfdaş olan ölkələrin tələbatlarına uyğun fəaliyyət göstərmək, daha yeni iri bazarlara çıxış təmin etmək mümkün olur. Naxçıvan Muxtar Respublikasında aparılan diversifikasiyanın onun geoiqtisadi vəziyyətinə təsirini öyrənmək üçün bir sıra iqtisadi göstəriciləri təhlil etmək lazımdır. Bunun üçün əvvəlcə 2017-2021-ci illər ərzində Muxtar Respublika üzrə vacib makroiqtisadi göstəricilərin dinamikasına nəzər salaq (Cədvəl 1).

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 139-147
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20829913

Cədvəl 1. 2017-2021-ci illər ərzində Naxçıvan Muxtar Respublikasında üzrə bəzi iqtisadi göstəricilərin dinamikası

	Göstəricilər	2017	2018	2019	2020	2021
1	İl ərzində istehsal edilmiş ÜDM-in həcmi	+4.6	+2.62	+2.4	+2.39	+3.71
2	Adambaşına düşən ÜDM	+6.8	+1.8	+1.6	+1.75	+3.7
3	Özəl müəssisələrin payına düşən ÜDM	+5.13	+2.04	+2.54	+1.57	+3.2
4	Hüquqi şəxslərin sayı	+2.25	+1.54	+3.84	+1.65	+2.9
5	Fərdi sahibkarlıqla məşğul olan fiziki şəxslərin sayı	+9.02	+8.84	12.6	+6.9	+9.3
6	İqtisadiyyata investisiya qoyuluşları	+0.8	+1.12	+1.2	+1.29	+2.7
7	Fəaliyyətdə olan müəssisələrdə əsas fondların dəyəri	+0.8	+1.2	+4.0	+4.7	+4.9
8	Tədqiqat və layihə işlərinə çəkilən xərclər	+4.55	+6.55	+2.4	+6.26	+6.51
9	Dövlət büdcəsindən elmə çəkilən xərclər	+4.65	+2.7	+2.34	+1.02	+1.4

Mənbə: Cədvəl Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Göstəricilərdən aydın olur ki, təhlil edilən illər ərzində Muxtar Respublikada iqtisadiyyatın diversifikasiyası ilə əlaqədar olaraq reallaşdırılan proseslər bütövlükdə iqtisadi göstəricilərin dinamikaya malik olmasına səbəb olmuşdur. Bu isə nəticədə Muxtar Respublikanın geoiqtisadi mövqeyinin möhkəmlənməsi üçün baza yaratmışdır.

Göründüyü kimi təhlil edilən bütün illər ərzində, o cümlədən pandemiya dövründə belə Muxtar Respublikada ÜDM-in artımında dinamik mövcud olmuşdur. Belə ki, bu göstərici əvvəlki il ilə müqayisədə 2017-ci ildə 4,6%, 2018-ci ildə 2,62%, 2019-cu ildə 2,4%, 2020-ci ildə 2,39%, 2021-ci ildə isə 3,7% artmışdır. Həmin dövr ərzində iqtisadi inkişafda xüsusi əhəmiyyət kəsb edən adambaşına düşən ÜDM-in həcmində artımla müşahidə edilən dinamika mövcud olmuşdur. Belə ki, bu göstərici əvvəlki il ilə müqayisədə 2017-ci il 6,8%, 2018-ci ildə 1,8%, 2019-cu ildə 1,6%, 2020-ci ildə 1,75%, 2021-ci ildə isə 3,7% artmışdır.

2017-2021-ci illər ərzində Muxtar Respublikada aparılan diversifikasiyanı şərtləndirən və geoiqtisadi vəziyyətə təsir edən göstəricilərdən ir olan özəl müəssisələrin payına düşən ÜDM-in həcmində də artımla müşahidə edilən dinamika mövcud olmuşdur. İllər üzrə uyğun olaraq bu göstərici 5,13%, 2,04%, 2,54%, 1,57%, 3,2% təşkil etmişdir.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 139-147
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20829913

Təhlilə cəlb edilən illər ərzində fərdi sahibkarlıqla məşğul olan fiziki şəxslərin sayının artması iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində məşğulluğun səviyyəsinin artmasını şərtləndirmişdir. Belə ki, bu göstərici daha yüksək faiz artımına malik olmuşdur. Belə ki, bu göstərici 2017-ci ildə 9,02%, 2018-ci ildə 8,84%, 2019-cu ildə 12,6%, 2020-ci ildə 6,9%, 2021-ci ildə isə 9,3% təşkil etmişdir.

Diversifikasiya proseslərini şərtləndirən və nəticədə Muxtar Respublikanın geoiqtisadi vəziyyətinə müsbət təsir edən göstəricilərdən biri də iqtisadiyyata investisiya qoyuluşlarının dinamikasıdır. Cədvəl 1-in göstəricilərindən aydın olur ki, bu göstərici təhlil edilən illər ərzində artımla müşahidə edilən dinamikaya malik olmuşdur. Əvvəlki il ilə müqayisədə bu göstərici 2017-ci ildə 0,85%, 2018-ci ildə 1,12%, 2019-cu ildə 1,2%, 2020-ci ildə 1,29%, 2021-ci ildə isə 2,7% artmışdır.

Diversifikasiya proseslərində birbaşa iştirak edən Muxtar Respublikada istehsal potensialını artıran və bu istiqamətdə geoiqtisadi mövqeyin möhkəmlənməsinə təsir edən mühüm amillərdən biri fəaliyyətdə olan müəssisələrdir. Həmin müəssisələrin əsas fondlarının artımı mühüm, zəruri göstəricilərdən biridir. Təhlil edilən illər ərzində bu göstərici də artımla müşahidə edilən dinamikaya malik olmuşdur. Belə ki, əvvəlki il ilə müqayisədə bu göstərici 2020-ci ildə 0,8%, 2021-ci ildə 1,2%, 2022-cu ildə 4,0%, 2023-ci ildə 4,7%, 2024-ci ildə isə 4,9% artmışdır.

Təhlil edilən istiqamətdə xüsusi əhəmiyyət kəsb edən göstəricilərdən biri də 2020-20224-ci illərdə tədqiqat və layihə işlərinə çəkilən xərclərin dinamikasıdır. Əvvəlki il ilə müqayisədə bu göstərici 2020-ci ildə 4,55%, 2021-ci ildə 6,55%, 2022-ci ildə 2,4%, 2023-ci ildə 6,26%, 2024-ci ildə isə 6,51% artmışdır. Eyni ilə bu istiqamətdə əhəmiyyət kəsb edən göstəricilərdən biri də dövlət büdcəsindən elmə çəkilən xərclərin dinamikasıdır. Bu göstərici də təhlil edilən illər ərzində dinamikaya mövcud olmuşdur. Belə ki, əvvəlki il ilə müqayisədə bu göstərici 2020-ci ildə 4,65%, 2021-ci ildə 2,7%, 2021-cu ildə 2,34%, 2023-ci ildə 1,02%, 2024-ci ildə isə 1,4% artmışdır.

Naxçıvan Muxtar Respublikasında diversifikasiya proseslərinin geoiqtisadi vəziyyətə təsirini təhlil etmək üçün əsas makroiqtisadi göstəricilərin dinamikasını təhlil etmək lazımdır. (Cədvəl 2)

Göstəricilərdən görünür ki, təhlil edilən illər ərzində Muxtar Respublikada onun geoiqtisadi məkanda mövqeyini möhkəmlətməyə səbəb ola biləcək əsas makroiqtisadi göstəricilərin fiziki göstəricilərlə artımla müşahidə edilən dinamikası mövcud olmuşdur. Belə ki, təkcə son beş il ərzində əldə olunmuş ÜDM-in həcmi 314 mln manat və ya 11,6%, adambaşına düşən ÜDM-in həcmi 554,1manat və ya 9,2%, özəl müəssisələr tərəfindən istehsal edilən ÜDM-in həcmi 226 mln manat və ya 9,5% artmışdır. Həmin dövr ərzində özəl müəssisələr tərəfindən istehsal edilən ÜDM-in cəmi ÜDM-də payı yüksək olaraq qalmış və 2020-2024-ci illər ərzində 85,8%-lə 87,4% diapazonunda dəyişmişdir.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 139-147
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20829913

Cədvəl 2. 2020-2024-ci illər ərzində Naxçıvan Muxtar Respublikasında makroiqtisadi göstəricilərin dinamikası

	Göstəricilər	2020	2021	2022	2023	2024
1	İl ərzində əldə olunmuş ÜDM-in həcmi (mln manatla)	2.702	2.773	2.840	2.908	3.016
	Əvvəlki il ilə müqayisədə dəyişmə (+;-) %-lə	+4.6	+2.62	+2.4	+2.39	+3.71
2	Adambaşına düşən ÜDM (manatla)	5990.4	6101.3	6201.5	6310.4	6544.5
	Əvvəlki il ilə müqayisədə dəyişmə (+;-) %-lə	+6.8	+1.8	+1.6	+1.75	+3.7
3	Özəl müəssisələr tərəfindən istehsal edilən ÜDM-in həcmi (mln manatla)	2.362	2.409	2.471	2.510	2.598
	Əvvəlki il ilə müqayisədə dəyişmə (+;-) %-lə	+5.12	+1.98	+2.57	+1.57	+3.1
4	Özəl müəssisələr tərəfindən istehsal edilən ÜDM-in cəmi ÜDM-də payı, %-lə	87.4	86.8	87.0	86.3	85.8

Mənbə: Cədvəl Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Makroiqtisadi göstəricilərin daimi olaraq dinamikaya malik olması Muxtar Respublikada aparılan səmərəli diversifikasiya siyasətinin nəticəsində mümkün olmuşdur.

Nəticə

Naxçıvan Muxtar Respublikasında aparılan diversifikasiya siyasətinin onun geoiqtisadi vəziyyətinə təsiri təhlil edərkən görürük ki, son beş il ərzində mütəmadi olaraq, sabit qaydada bütün makroiqtisadi göstəricilər dinamik olaraq artmışdır. Bu göstəricilərin artımı Muxtar Respublika iqtisadiyyatında mühüm müsbət inkişaf meyllərinin olduğunu göstərir. Diversifikasiya proseslərinin genişlənməsi iqtisadiyyatda özəl sektorun dinamik olaraq artmasını, onun cəmi ÜDM-də yüksək xüsusi çəkiyə malik olmasını, getdikcə artan daxili tələbatın tam ödənilməsini, eyni zamanda geoiqtisadi məkanda Muxtar Respublikanın mövqeyinin möhkəmlənməsini təmin etmişdir.

Bunun nəticəsində də Muxtar Respublikanın hələ də blokada şəraitində olmasına baxmayaraq qonşu ölkələr olan Türkiyə Cümhuriyyəti ilə, eləcə də İran İslam Respublikası ilə yaranmış qarşılıqlı iqtisadi əlaqələr zəruri aspektlər üzrə normal inkişaf etmişdir. Bu səbəbdən də Muxtar Respublikada düzgün diversifikasiya siyasəti həyata keçirilmiş, onun nəticəsi olaraq geoiqtisadi proseslər genişlənmiş, Muxtar Respublikanın bu istiqamətdə mövqeyi daha da möhkəmlənmişdir.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20829913

Ədəbiyyatlar

1.Dayızadə H. «Siyasət və konfliktlər». Bakı, 1998.

2.Фархутдинов И.З. «Глобализация и геоэкономика: новые правовые парадигмы мироустройства». Законодательство и экономика. №4, апрель 2004.

3.Маккиндер Х. «Геоэкономика и ее основные параметры». М.:Наука, 2019, 267 стр.

4.İzahlı iqtisadi terminlər lüğəti. Akademik Ə.M.Abbasov, i.e.d.M.M.Bağırov, i.e.d.D.A.Bağırov, i.e.d.C.H.Pürhani. Bakı, Nurlan, I cild, 2005, səh 536.

5.Kərimli İ.A. "Azərbaycanın geoiqtisadi inkişaf konsepsiyası və milli iqtisadi mənafelər problemi". Bakı, Vergi jurnalı, 2012, №3, səh 131-134. (Ədəbiyyat siyahısı APA 7 də verilməlidir.

SUMMARY

DIVERSIFICATION OF THE NAKHCHIVAN AUTONOMOUS REPUBLIC IN REGIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT AND ITS GEOECONOMIC SITUATION

Huseyn Baghirsoylu[1], John Onesmo Ngowi[1]

Nakhchivan State University, Nakhchivan, Azerbaijan[1]

In the article, to analyze the impact of diversification processes on the geoeconomic situation, the author revealed the content and essence of geoeconomic policy and provided an explanation of its main aspects and parameters. The approaches of scientists and researchers from different countries to the essence of geoeconomics were analyzed, and the trends and parameters that condition geoeconomic processes in the modern period were examined. The role and significance of geoeconomic policy in strengthening and expanding international economic relations were explained. During the period from 2017 to 2024, the role of diversification in ensuring the dynamics of macroeconomic indicators in the Nakhchivan Autonomous Republic was analyzed, and the directions of the impact of these processes on the geoeconomic situation were examined. The various explanations of business policy, business environment, and business activities in economic literature have been summarized, and their economic characteristics have been provided. The positive trends of the experiences formed in countries such as Norway, Malaysia, and the United Arab Emirates, which have successfully implemented diversification processes, have been analyzed, and their application possibilities in the Nakhchivan Autonomous Republic have been proposed. The economic significance of the most advanced elements of these experiences has been emphasized, and suggestions for their use have been provided. The article also comments on the necessity of the economic diversification process and the factors affecting it. One of these factors, the content and essence of business activity, was explained, as well as its impact on economic dynamics.

Key words: *Geoeconomics, geoeconomic policy, diversification, international economic relations*

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 139-147
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20829913

РЕЗЮМЕ

ДИВЕРСИФИКАЦИЯ АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ НАКХЧИВАН В РЕГИОНАЛЬНОМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ И ЕЁ ГЕОЭКОНОМИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ

Гусейн Багирсойлу[1], Джон Онесмо Нгови[1]

Нахчыванский государственный университет, Нахчыван, Азербайджан[1]

В статье для анализа влияния процессов диверсификации на геоэкономическую ситуацию автор раскрыл содержание и сущность геоэкономической политики, а также предоставил объяснение её основных аспектов и параметров. Были проанализированы подходы ученых и исследователей из разных стран к сущности геоэкономики, а также изучены тенденции и параметры, обусловливающие геоэкономические процессы в современный период. Была объяснена роль и значение геоэкономической политики в укреплении и расширении международных экономических связей. В период с 2017 по 2024 год была проанализирована роль диверсификации в обеспечении динамики макроэкономических показателей в Нахчиванской Автономной Республике, а также изучены направления влияния этих процессов на геоэкономическую ситуацию. В период с 2017 по 2024 год был проанализирован роль диверсификации в обеспечении динамики макроэкономических показателей в Нахчыванской автономной республике, а также рассмотрены направления влияния этих процессов на геоэкономическую ситуацию. Были обобщены различные объяснения бизнес-политики, деловой среды и предпринимательской деятельности в экономической литературе, и предоставлены их экономические характеристики. Были проанализированы положительные тенденции опыта стран, таких как Норвегия, Малайзия и Объединенные Арабские Эмираты, успешно реализовавших процессы диверсификации, и предложены возможности их применения в Нахчыванской автономной республике. Подчеркнуто экономическое значение наиболее передовых элементов этого опыта и предоставлены предложения по их использованию. В статье также комментируется необходимость процесса экономической диверсификации и факторы, влияющие на него.

Ключевые слова: *Геоэкономика, геоэкономическая политика, диверсификация, международные экономические отношения*

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal
Journal homepage: https://horizonmsj.com/
ISSN 3135-4890
E-ISSN 3135-4904

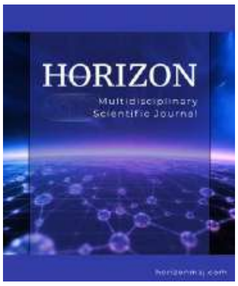

Original Research Paper

Müəssisələrdə iqtisadiyyatın diversifikasiyasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Yunis Nəsibli

Bakı Biznes Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Article history
Received: 04.06.2026
Revised: 10.06.2026
Accepted: 18.06.2026

*Corresponding Author: *Yunis Nəsibli, Bakı Biznes Universiteti, Bakı, Azərbaycan*;
Email:
yunisnesiboff2608@gmail.com

Xülasə
Məqalədə iqtisadi diversifikasiyanın məzmun və mahiyyəti qısaca şərh olunmuşdur. Bu prosesin təkmilləşdirilməsi zərurətini yaradan səbəblər izah olunmuş, təkmilləşmə istiqamətlərini şərtləndirən amillərin izahı verilmişdir. Diversifikasiyanın təkmilləşdirilməsi istiqaməti olaraq ölkələr tərəfindən seçilən fəaliyyətin əsas məqsədləri izh olunmuşdur. Bu fəaliyyətə sahələrin iqtisadi inkişaf strategiyası, davamlı inkişafı təmin edə biləcək qlobal müsbət meyllərin formalaşması, səmərəli nəticələrin təminatına fokuslanan bütün fəaliyyətlər aid edilmişdir. Təkmilləşmə istiqaməti kimi seçilmiş çoxsaylı fəaliyyət formalarının izahı verilmiş, onların nhər birinin iqtisadi inkişafdakı rolu izah olunmuşdur. Diversifikasiyanın təkmilləşdirilməsinin davamlığının səbəbləri izah olunmuşdur.
Açar sözlər: *diversifikasiya; diversifikasiyanın təkmilləşdirilməsi; yeni artım yanaşması; strateji seçim; təkmilləşmənin prioriteti*

Giriş

İqtisadiyyatda diversifikasiya proseslərinin uğurla aparılması bir çox amillərlə bağlıdır. Bu amillərdən biri də bu prosesin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədardır. Diversifikasiya prosesi hansı dərəcədə uğurla və səmərəli aparılmasından asılı olmayaraq onun daimi olaraq təkmilləşmə zərurəti mövcud olur. Çünki iqtisadiyyatın sahə və sektorlarının dinamik inkişafı, sahələrdə yeniləşmə, tətbiq edilən innovativ üsullar bütövlükdə diversifikasiya proseslərinin genişlənməsi və sürətlənməsi cəmiyyətin artan tələbatlarını ödəmək üçün daha da müasir mexanizm və üsulların tətbiqini tələb edir. Məhz bu səbəbdən də diversifikasiya prosesinin zəruri səviyyədə olması üçün, yəni onun ölkədə aparılan iqtisadi siyasətin hədəf və prioritetlərinin yerinə yetirilməsi üçün bu prosesin təkmilləşdirilməsi günün tələbinə çevrilir.

İqtisadiyyatın sahə və sektorlarının müasir tələblər səviyyəsində inkişaf etdirilərək cəmiyyətin zəruri tələblərinin ödənilməsi səviyyəsində olması üçün ən mühüm şərtlərdən biri məhz iqtisadiyyatın diversifikasiyasının təkmilləşdirilməsidir. Bu proses iqtisadiyyatın dinamik və artan inkişafını təmin edən parametrləri özündə birləşdirdiyinə görə bütün ölkələrin iqtisadi sityasətində bu məsələ mühüm yer tutur.

Diversifikasiya prosesi iqtisadi proseslərin həm daxili, həm də beynəlxalq aspektlərini özündə cəmləşdirdiyinə görə onun iqtisadi inkişafda rolu əvəzsiz, əhəmiyyəti isə böyükdür. Belə ki, milli

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license.

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20849456

iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə həyata keçirilən bütün əməliyyatlar məhz diversifikasiyan siyasəti vasitəsilə reallaşdırılır.

Diversifikasiya proseslərinin təkmilləşdirilməsi qarşısında ümumiqtisadi problemlər olan iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin, davamlılığının, inklüzivliyinin və s. təmin edilməsi kimi məsələlər durur. Onların həll edilməsi vasitəsilə əhalinin sosial rifah halı yaxşılaşdırılır, investisiyalar cəlb edilməsi artır, azad rəqabət mühiti formalaşdırılır, yeni-yeni bazarlara çıxış əldə edilir, yeni növ məhsulların istehsalı artırılır, əhalinin məşğulluq səviyyəsi yüksəldilir və s.

Nəticələrin müzakirəsi

İqtisadiyyatın diversifikasiyasının təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri. Dünya təcrübəsi göstərir ki, diversifikasiya proseslərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri ayrı-ayrı ölkələrdə fərqlidirlər. Bu hər şeydən əvvəl ölkə iqtisadiyyatının strukturundan, ölkədə həyata keçirilən diversifikasiya siyasətinin məqsəd və prioritetlərindən, xarici iqtisadi əlaqələrin vəziyyətindən, ölkədə iqtisadiyyatın sahə və sektorlarının inkişaf səviyyəsindən, sahə və sektorların inkişaf perspektivlərindən, iqtisadi siyasətin məqsəd və strategiyasından, diversifikasiya edilən sahənin iqtisadi inkişafdakı yerindən və bir sıra digər səbəblərdən asılı olur.

Diversifikasiya siyasətinin aparıldığı ölkələrdə bu proses dərinləşdikcə, onun nəticələri üzə çıxdıqca, gələcəkdə daha nələrin zəruri olduğu aydın olur. Məhz bu səbəbdən də bu prosesin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri və bu istiqamətdə həyata keçirilməsi vacib olan fəaliyyətlər müəyyənləşir. Diversifikasiya prosesləri qarşısında duran məqsəd və vəzifələr çoxsaylı, müxtəlif çalarlı olduğundan onların təkmilləşmə istiqamətləri də çoxsaylıdır.

Beynəlxalq təcrübədən məlum olduğu kimi diversifikasiya siyasətinin həyata keçirdiyi ən mühüm vəzifələrdən biri ölkədə sabit, dayanıqlı və davamlı inkişafın təmin edilməsidir. Bu baxımdan da prosesin təkmilləşdirilməsi zamanı ortaya çoxsaylı məqsəd və vəzifələr müəyyən edilir. Bu məqsəd və vəzifələr özündə bir qayda olaraq yaxın, orta və uzunmüddətli dövr üçün nəzərdə tutulan cari və strateji məsələləri əks etdirir (1, səh 4).

İqtisadiyyatın diversifikasiyasının təkmilləşdirilməsi prosesi üçün nəzərdə tutulan məsələlər sahələrin iqtisadi inkişaf strategiyasında istiqamət üzrə nəzərdə tutulan qlobal meyllərin yaxşılaşmasında və artmasında, uzunmüddətli dövr üçün nəzərdə tutulan əsas hədəflərə fokuslanmaqda mühüm rol oynayırlar. Qeyd edilən istiqamətlərdə strateji proqramların hazırlanması və nəzərdə tutulan dövrlərdə həyata keçirilməsi istənilən ölkədə diversifikasiya proseslərinin təkmilləşdirilməsinin əsasını təşkil edir.

İqtisadiyyatın diversifikasiyasının təkmilləşdirilməsinin istiqamətlərini müəyyən edən mühüm amillərdən biri də milli iqtisadiyyat perspektivinin xüsusiyyətlərindən asılı olur. Bu perspektivlər ölkə

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 148-154
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20849456

iqtisadiyyatının inkişaf istiqamətlərini və əsas parametrlərini özündə əks etdirərək gələcək üçün zəruri olan, iqtisadiyyatda dinamik inkişafı təmin edəcək əsas məsələləri nəzərdə tutur.

Diversifikasiyanın təkmilləşdirilməsi məsələlərinə aid olan ən mühüm istiqamətlərdən biri ölkədə iqtisadi artımı dəstəkləyə bilən mexanizmlərin işə salınması, dinamik və sağlam, iqtisadiyyatın davamlığını təmin edə biləcək iqtisadi strukturların yaradılmasından və onlardan səmərəli istifadə etməklə davamlı proseslərin təmin edilməsindən ibarətdir (2, səh 4).

İqtisadiyyatın diversifikasiya proseslərinin təkmilləşdirilməsi üçün mövcud qlobal meyllər araşdırılmalı, onun müsbət və mənfi cəhətləri təhlil edilməli, iqtisadiyyatın mövcud diaqnostikası aparılmalı, dinamik inkişafı təmin edə biləcək indikatorlar və onlardan düzgün, səmərəli istifadə variantları müəyyən edilməli, iqtisadiyyatın gələcəkdə modernləşmə proqramları işlənib hazırlanmalı, mövcud iqtisadi potensialı artıra biləcək mənbələr gücləndirilməli, etibarlı maliyyə mənbələri müəyyən edilməli və s. kimi mühüm baza yarada biləcək xarakterli fəaliyyətlər həyata keçirən ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bu prosesdə əsas məqsədlərdən biri də yeni iqtisadi artım yanaşmasının təmin edilməsindən ibarətdir. Mövcud səviyyə gələcək perspektivlərin reallaşdırılması üçün kifayət etmədiyindən, iqtisadiyyatın daha da dinamik inkişafını təmin etmək üçün diversifikasiya proseslərinin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac duyulur (3, səh 17).

İstənilən ölkədə həyata keçirilən diversifikasiya proseslərinin təkmilləşdirilməsində iqtisadi artımın iqtisadiyyatın hansı sahəsində təmin edilməsi, yəni "artım nöqtələri"nin müəyyən edilməsi iqtisadi cəhətdən mühüm strateji qərardır. Dünya praktikasından bəlli olduğu kimi bu istiqamətdə iki mühüm variant tətbiq edilir. Bunlardan birincisi əməktutumlu artım yanaşması, ikincisi isə məhsuldarlıq-effektivlik əsaslı artım yanaşmasıdır. Hər iki yanaşmanın əsasını vahid bir prinsip təşkil edir. Bu prinsipin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, əvvəlcə iqtisadi subyektlərdə, sonra isə məcmu şəkildə iqtisadiyyatda kapital yığımı modelinin yeni strateji dövrdə əlavə dəyər formalaşdırma imkanlarının məhdudlaşması nəticəsində gələcək dövrdə artımın təmin edilməsi kimi vacib bir vəzifənin yerinə yetirilməsi zəruridir (1, səh 42).

İqtisadiyyatda qlobal dəyər zəncirinə inteqrasiya prosesinin təmin edilməsi, eyni zamanda iqtisadi artımın keyfiyyətinin və dayanıqlığının təmin edilməsi vasitəsi ilə özündə məhsuldarlığı və səmərəliliyi təcəssüm etdirən iqtisadi artım modelinin seçilməsi, yəni idarəetmə mexanizminə transformasiya məhz diversifikasiyanın təkmilləşdirilməsi mexanizminin tərkib hissəsi kimi çıxış edir.

Yeni artım yanaşmasının mühüm prinsiplərindən biri ehtiyac olan ərazilərdə əmək tutumlu klaster sisteminin formalaşdırılmasıdır. Bu sistem formalaşdırıldığı halda ən əsas strateji seçim məhsuldarlıq əsaslı artım yanaşmasının təmin edilməsidir. Bu yanaşmanın müsbət, səmərəli nəticələrə gətirib çıxarması üçün ölkə iqtisadiyyatında diversifikasiyanın təkmilləşdirilməsini şərtləndirən institusional mühitin yaradılması, maliyyələşməsi, biznes mühitinin təkmil seqmentasiyasının aparılması və s. tələb edilir.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 148-154
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20849456

Diversifikasiya proseslərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində mütləq şəkildə həyata keçirilməli olan tədbirlər sistmi mövcuddur.

Qeyd edilən sistemin əsas elementləri dünya ölklərinin təcrübəsində istifadə edilməkdədir. Bu elementlərə diversifikasiya proseslərini daha da sürətləndirən biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, zəruri hallarda dövlət maliyyələşdirilməsinin artırılması, özəl yığımların maksimum dərəcədə investisiyalara yönəldilməsi, xarici maliyyələşmə mənbələrinin çoxaldılması, fiskal siyasətin səmərəliliyinin gücləndirilməsi, pul-kredit siyasətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi, daimi olaraq proqnozlaşdırıla bilən iqtisadi siyasət modelinin tətbiq olunması, diversifikasiyanın idarə olunmasının səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədi ilə yüksək səviyyəli koordinasiyanın təmin edilməsi və s. aid edilir (5, səh 41).

Naxçıvan Muxtar Respublikasında həyata keçirilən diversifikasiya proseslərini təhlil edərkən məlum olur ki, burada qeyd edilən prosesin gedişinə, təkmilləşdirilməsinə təsir edən amillərin hər birinin müsbət rolu olmuşdur. Bu amillərə investisiya siyasətini, innovativ sahibkarlığı, dayanıqlı inkişaf parametrlərini, biznes fəaliyyətini və s. aid etmək olar.

Beynəlxalq təcrübədən məlum olduğu kimi diversifikasiya proseslərinin təkmilləşdirilməsini təmin edən elementlərdən biri biznes mühitinin yaxşılaşdırılmasıdır. bu istiqamətdə yerinə yetirilməsi vacib olan məsələlər biznesin dövlət tərəfindən tətbiq edilən tənzimləmə mexanizmlərinin səmərəliliyinin yüksəldilməsindən, vergi və gömrük orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyətinin koordinasiya olunması vasitəsilə keyfiyyətinin daha da artırılması, aidiyyatı bazarlara daxilolma prosedurlarının sadələşdirilməsi, biznesin daha da inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə azad rəqabət mühitinin təmin olunma səviyyəsinin yüksəldilməsi, paralel olaraq sənaye, nəqliyyat, rabitə və maliyyə xidmətləri sahəsində özəl fəaliyyətə daha üstün şəraitin yaradılmasından ibarət olmalıdır (4, səh 66).

Diversifikasiya proseslərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində mühüm məsələlərdən biri də zəruri hallarda dövlət maliyyələşdirilməsinin artırılmasıdır. Dünya təcrübəsindən də məlum olduğu kimi iqtisadiyyatın strateji sahələrində prioritet istiqamətlər müəyyən edilməli, operativ olaraq onların dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsi həyata keçirilməlidir. Bu halda proses həm sürətlənər, həm də genişlənər. Sonrakı mərhələlərdə isə həmin prioritet istiqamətlərin digər mənbələrdən maliyyələşməsinə keçmək olar.

Diversifikasiya proseslərinin təkmilləşdirilməsinin mühüm istiqamətlərindən biri də özəl yıyğımların investisiyaya yönəldilməsidir. Bu proses o vaxt yüksək səmərə verə bilər ki, biznes mühiti yüksək nəticələr əldə edə bilsin, həm biznes sahəsində, həm də ev təsərrüfatlarında formalaşan sərbəst yığımlar investisiya fəaliyyətinə yönəldilin. Bu iqtisadiyyatda yeni dəyər yaratmaq üçün, eləcə də diversifikasiyanı təkmilləşdirmək üçün əlavə maliyyə mənbəyidir. Sərbəst yığımların cəmləşdirilərək investisiyalara çevrilməsi ölkə iqtisadiyyatında multiplikativ effektə malik bir parametr yaradır. Bu isə həmin investisiyaların yatırıldığı sahələrdə diversifikasiya proseslərinin təkmilləşdirilməsini şərtləndirir.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 148-154
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20849456

Diversifikasiya proseslərinin təkmilləşdirilməsinin mühüm istiqamətlərindən biri də bu proses üçün xarici maliyyələşmə mənbələrinin uyğun şərtlərlə genişləndirilməsidir. Xarici maliyyələşmə mənbələri həm investisiyalar, həm kreditlər və s. formada cəlb edilə bilərlər. Diversifikasiya proseslərinin təkmilləşdirilməsi prosesinə təsir edə biləcək xarici mənbəli vəsaitlərin cəlb edilməsi üçün ən zəruri şərtlərdən biri məhz onlardan səmərəli istifadə üçün uyğun şəraitin olmasıdır. Bu istiqamətdə xarici investorların və kreditorların diqqətini cəlb edən ən mühüm məsələlər ölkədə şəffaf və əsalətli məhkəmə-hüquq sisteminin olmasından, bu sahədə tətbiq edilən mexanizmlərin təkmilləşdirilməsini təmin edən islahatların aparılmasından, bu və ya digər təsərrüfat əməliyyatlarına münasibətdə qanunun aliliyinin təmin edilməsindən, qeyd edilənlərin bazasında xarici mənbəli vəsaitlərdən səmərəli istifadəyə şəraitin yaradılmasından və s. ibarətdir. Qeyd edilənlərlə yanaşı diversifikasiya prosesinin təkmilləşdirilməsi üçün xarici, tərəfdaş ölkələrdə mütəmadi şəkildə investisiya yarmarkalarının təşkil edilməsi, iqtisadiyyatın prioritet sahələrinə və strateji layihələrinə investisiya qoyuluşlarına imtiyazların və güzəştlərin tətbiq olunması və s. kimi tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir.

Diversifikasiya proseslərinin təkmilləşdirilməsini həyata keçirmək üçün zəruri addımlardan biri də ölkədə fiskal siyasətin səmərəliliyinin artırılmasıdır. Bu istiqamətdə əsas məqsədlərdən biri fiskal mexanizmin, siyasətin domunatlığının azaldılması və biznes strukturları üçün uyğun şəraitin yaradılmasından ibarətdir. Belə şərait yaradılarsa, region ölkələri və tərəfdaş ölkələrlə müqayisədə rəqabətqabiliyyətli sektorların yaradılması və iqtisadiyyatın şaxələndiirlməsi üçün ölkə büdcəsinin vergitutma bazasının genişləndirilməsini təmin etmək olar. Bu məqsədin yerinə yetirilməsi üçün ən vacib məsələlərdən biri fiskal siyasətin səmərəliliyinin artırılması ilə paralel olaraq optimal və rəqabətqabiliyyətli biznes və investisiya imkanlarının genoşlənməsini təmin edən mexanizmin qurulmasından ibarətdir. Bu istiqamətdə uğurli nəticələr əldə etmək üçün digər zəruri məsələlər fiskal idarəetmənin texnokratik çərçivəsinin təkmilləşdirilməsindən, kontr-tsiklik fiskal qaydalarının tətbiq edilməsindən, fəaliyyətdə şəffaflığın və hesabatlığın təmin edilməsindən, eləcə də dövlət investisiyalarının idarə edilməsi keyfiyyətinin daha da yüksəldilməsindən ibarətdir (6, səh 73).

İqtisadi diversifikasiya proseslərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərindən biri də ölkədə həyata keçirilən pul-kredit, məzənnə, valyuta siyasətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsindən ibarətdir. Qeyd edilən səmərəliliyi təmin etmək üçün ən mühüm vasitələrdən biri və ən zəruri pul siyasətinin reallaşdırılması üçün istifadə edilən pulun transmissiya mexanizminin effektivliyini artırmaqdan ibarətdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün, yəni pulun transmissiya mexanizminin səmərəliliyini yüksəltmək üçün ilk növbədə depozit, əmanət, kredit, investisiya, valyuta və s. bazarların normal, səmərəli fəaliyyəti təmin edilməli, banklararası pul bazarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi reallaşdırılmalı, bank bazarına olan inam və etibarın yüksəldilməsi yolu ilə dollarlaşma səviyyəsinin optimal səviyyəyə endirilməli, valyuta əməliyyatları

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 148-154
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20849456

bazarında adekvat idarəetmə çərçivəsi qurulmalı, məzənnə sabitliyini təmin edən mexanizmlər tətbiq edilməli, maliyyə sabitliyini təmin edən elementlərdən geniş istifadə edilməlidir.

Ölkədə aparılan iqtisadi diversifikasiya prosesini təkmilləşdirmək üçün zəruri olan istiqamətlərdən biri də proqnozlaşdırıla bilən iqtisadi siyasət modelinin tətbiq olunmasıdır. Bu modelin tətbiq olunmasının ən mühüm əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, ölkədə həyata keçirilən iqtisadi proseslərin aidiyyatı orqanlar və şəxslər tərəfindən proqnozlaşdırılması ölkə iqtisadiyyatı üçün gələcəkdə adekvat gözləntilərin hansı səviyyədə olacağını bilməyə və eləcə də ona uyğun qərarların qəbul edilməsinə imkan yaradır. Bu modelin tətbiq olunması və modelin fəaliyyətinin davamlı olması üçün aidiyyatı orqanların iqtisadiyyatın sahə və sektorları üzrə zəruri gözləntilərin formalaşdırılması mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, cəmiyyət üzvlərinin istifadəsinə verilən, ötürülən informasiyaların və təhlillərin nəticələrinin fəaliyyətdə nəzərə alınması, eləcə də hökümət orqanları, iqtisadi subyektlər və cəmiyyət üzvləri arasında koordinasiyalı fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi vacibdir. Yüksək səviyyəli, təşkil olumuş koordinasiya makrosəviyyədə düzgün siyasətin formalaşmasını təmin edir ki, bunun da əsasında həm makro, həm də mikro səviyyədə zəruri fəaliyyətin təkmilləşdirilməsini reallaşdırmaq mümkün olur.

Tərəfimizdən aparılan araşdırmalar vasitəsi ilə müəyyən edilən, diversifikasiyanın təkmilləşdirilməsini əks etdirən hər bir istiqamət iqtisadiyyatda özünəməxsus xüsusiyyətlərlə əlaqədardır. Onların hər biri iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sektor və sahələrində tətbiq edilərkən ilk növbədə həmin sahə və sektorun inkişafını, sonra məcmu formada ölkə iqtisadiyyatının inkişafını və diversifikasiyasının əkmilləşdirilməsini təmin edir.

Nəticə

Təhlil və araşdırmalar göstərir ki, iqtisadiyyatın diversifikasiyasının təkmilləşdirilməsi prosesinin mahiyyəti ölkədə aparılan iqtisadi siyasətin hədəf və prioritetləri ilə onun məqsəd və vəzifələri ilə sıx əlaqədardır. Çünki təkmilləşdirmə istiqamətinin hər biri ölkə iqtisadiyyatında mövcud olan cari vəziyyətin gələcəkdə hansı istiqamətdə inkişaf etdirilməsini özündə əks etdirir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, istənilən iqtisadi fəaliyyət növünün, eləcə də iqtisadi əməliyyatların, həmçinin diversifikasiya prosesüinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri iqtisadiyyatda yaranmış faktiki fəaliyyət nəticələrinin daha da yaxşılaşmasını nəzərdeə tutan fəaliyyətdir. Belə fəaliyyət olmadan iqtisadiyyatın gələcək tələbatlarını ödəmək, dayanıqlığı təmin etmək, davamlığı reallaşdırmaq mümkün ola bilməz. Ona görə də diversifikasiya proseslərinin tətbiq edildiyi hər bir ölkə iqtisadiyyatında onun təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Məhz bu ehtiyacdan yaranan zərurət əsasında diversifikasiya prosesinin təkmilləşdirilməsi mütəmadi olaraq aparılmalıdır. Təkmilləşdirmə prosesi iqtisadiyyatın elə balanslaşdırılan diversifikasiyasını təmin etməlidir ki, onun bütün sahə və sektorları paralel olaraq inkişaf etsin və bir-birinin davamlığını şərtləndirsin.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20849456

Ədəbiyyatlar

1. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq olunmuşdur. Bakı 2016, 111 səh.
2. Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq olunmuşdur. Bakı 2016, 60 səh.
3. Britist Malaysian Chamber of Commerce. Doing Business in Malaysia 2017|2018. Unlocking Opportunities. 2011, 93(2).
4. Ускова Т.В. Копосова С.С. «Диверсификация экономики региона важнейшее условия повышения ее конкурентоспособности». М.: 2017, 421 стр.
5. Dubai Economic Council. Business Environment, Enterprise Performance and Economic Development in Dubai. A Policy Report. Dubai, 2011
6. Коваленко М.Г. «Диверсификация экономики региона и ее роль в преодолении внутри региональных различий». М.: 2012, 362 стр.

SUMMARY

TRENDS IN IMPROVING ECONOMIC DIVERSIFICATION WITHIN ENTERPRISES

Yunis Nasibli

Baku Business University, Baku, Azerbaijan

The article briefly outlines the content and essence of economic diversification. It explains the reasons that necessitate the improvement of this process and provides an explanation of the factors conditioning the directions of this improvement. The main objectives of the activities chosen by countries as a direction for improving diversification are explained. These activities encompass the economic development strategy of various sectors, the formation of global positive trends capable of ensuring sustainable development, and all actions focused on ensuring efficient results. Furthermore, the article explains numerous forms of activity selected as improvement directions and describes the role of each in economic development. The reasons behind the sustainability of improving diversification are also thoroughly explained.

Keywords: *diversification; improvement of diversification; new growth approach; strategic choice; priority of improvement*

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal
Journal homepage: https://horizonmsj.com/
ISSN 3135-4890
E-ISSN 3135-4904

Original Research Paper

$(ZnSe)_{1-x}(Nd_2Se_3)_x$ bərk məhlul ərintilərinin elektrofiziki xassələrinin öyrənilməsi

Səadət Məmmədova, Kazım Əliyev, Aytən Sultanova, Yeganə Cəfərova
Mamedova-2014-mail.r@mail.ru
Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Article history
Received: 08.06.2026
Revised: 15.06.2026
Accepted: 21.06.2026

*Corresponding Author: Səadət Məmmədova, *Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan*; Email:Mamedova-2014-mail.r@mail.ru

Xülasə
Bu işdə II–VI qrup yarımkeçirici materiallarına aid olan $(ZnSe)1\text{-}x(Nd_2Se_3)x$ bərk məhlul sisteminin elektrik və elektrofiziki xassələri tədqiq edilmişdir. ZnSe əsaslı yarımkeçiricilər geniş qadağan olunmuş enerji zonasına, yüksək optik şəffaflığa və əlverişli elektrik parametrlərinə malik olduqlarına görə müasir optoelektronika və fotonika sahələrində geniş tətbiq olunur. Bu materialların nadir torpaq elementləri ilə legirlənməsi onların funksional xüsusiyyətlərinin məqsədyönlü şəkildə idarə edilməsinə imkan verir. Tədqiqat zamanı müxtəlif tərkibli $(ZnSe)1\text{-}x(Nd_2Se_3)x$ nümunələri yüksək təmizlikli ilkin komponentlər əsasında vakuumlaşdırılmış kvars ampullarda bərkfazalı sintez üsulu ilə hazırlanmışdır. Nümunələrin elektrik keçiriciliyi 300–600 K temperatur intervalında öyrənilmiş, temperatur asılılıqları əsasında aktivləşmə enerjiləri hesablanmışdır. Müəyyən edilmişdir ki, Nd_2Se_3 əlavələrinin miqdarı artdıqca elektrik keçiriciliyi yüksəlir, aktivləşmə enerjisi isə azalır. Bu hal neodim ionlarının kristal qəfəsdə donor xarakterli enerji səviyyələri yaratması və sərbəst elektronların konsentrasiyasını artırması ilə izah olunur. Tədqiqat nəticələri göstərmişdir ki, sistem əsasən n-tip keçiriciliyə malikdir və keçiricilik prosesində əsas yükdaşıyıcıları elektronlardır. Aşağı temperatur oblastında keçiriciliyin defekt səviyyələri arasında dopping mexanizmi ilə, yüksək temperatur sahəsində isə zonalı mexanizmlə baş verdiyi müəyyən edilmişdir. Nd ionlarının kristal qəfəsdə yaratdığı lokal deformasiya və struktur qüsurlarının elektrik xassələrinin formalaşmasında mühüm rol oynadığı aşkar edilmişdir. Alınmış nəticələr göstərir ki, $(ZnSe)1\text{-}x(Nd_2Se_3)x$ sistemi elektrofiziki parametrləri idarə oluna bilən perspektivli yarımkeçirici materialdır və optoelektron cihazlarda, infraqırmızı texnikada, fotohəssas elementlərdə və digər funksional elektron qurğularda tətbiq oluna bilər.

Açar sözlər: *ZnSe; Nd_2Se_3; bərk məhlul; elektrik keçiriciliyi; aktivləşmə enerjisi; nadir torpaq elementləri; elektrofiziki xassələr*

Giriş

Müasir materialşünaslıq və yarımkeçirici fizikası sahəsində II–VI qrup birləşmələri xüsusi maraq doğuran materiallar sırasına daxildir. Bu birləşmələr arasında sink selenid (ZnSe) geniş qadağan olunmuş enerji zonasına, yüksək optik şəffaflığa, yaxşı termiki sabitliyə və əlverişli elektrofiziki parametrlərə malik olması ilə seçilir. ZnSe əsaslı materiallar işıq diodları, yarımkeçirici lazerlər, fotodetektorlar, elektrolüminessent elementlər və digər optoelektron qurğuların hazırlanmasında geniş istifadə olunur [1–3].

ZnSe kubik sfalerit quruluşuna malik birbaşa keçidli yarımkeçirici olub, qadağan olunmuş enerji zonasının eni təxminən 2,7 eV təşkil edir. Bu xüsusiyyət materialın görünən və yaxın infraqırmızı spektr

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license.

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 155-162
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.21080571

oblastlarında effektiv işləməsinə imkan yaradır. Yüksək kimyəvi dayanıqlıq və mexaniki möhkəmlik ZnSe-ni müasir elektronika və fotonika üçün perspektivli materiallardan birinə çevirmişdir [4,5].

Son illərdə yarımkeçiricilərin fiziki xassələrinin idarə olunması məqsədilə müxtəlif legirləyici əlavələrdən geniş istifadə olunur. Xüsusilə nadir torpaq elementləri ilə legirlənmə yarımkeçirici sistemlərin enerji quruluşunun dəyişdirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Nadir torpaq elementlərinin xarakterik xüsusiyyəti onların qismən doldurulmuş 4f-elektron səviyyələrinə malik olmalarıdır. Bu səviyyələr kristal qəfəsdə əlavə enerji halları yaradır və nəticədə materialın elektrik, optik və maqnit xüsusiyyətlərinə təsir göstərir [6–8].

Nadir torpaq elementləri arasında neodim xüsusi maraq doğurur. Nd ionlarının yarımkeçirici kristallara daxil edilməsi yeni donor səviyyələrinin yaranmasına, yükdaşıyıcılarının konsentrasiyasının dəyişməsinə və enerji spektrinin modifikasiyasına səbəb olur. Bu dəyişikliklər öz növbəsində elektrik keçiriciliyinin, aktivləşmə enerjisinin və fotoelektrik xüsusiyyətlərin dəyişməsi ilə nəticələnir. Neodimlə legirlənmiş yarımkeçirici materiallar yüksək həssaslıqlı fotodetektorların, lazer sistemlərinin və infraqırmızı optik elementlərin hazırlanması baxımından böyük perspektivə malikdir [9,10].

$(ZnSe)_{1-x}(Nd_2Se_3)_x$ sistemi heterovalent əvəzlənmə ilə xarakterizə olunur. Nd^{3+} ionlarının Zn^{2+} ionlarını əvəz etməsi nəticəsində kristal qəfəsdə əlavə donor mərkəzləri və struktur qüsurları yaranır. Bu qüsurlar yükdaşıyıcılarının hərəkətliliyinə, rekombinasiya proseslərinə və elektrik keçiriciliyinə əhəmiyyətli təsir göstərir [11,12]. Bununla yanaşı, Nd ionlarının ion radiusunun Zn ionlarından böyük olması kristal qəfəsdə lokal deformasiyaların və daxili gərginliklərin yaranmasına səbəb olur.

Yarımkeçiricilərdə elektrik keçiriciliyinin temperaturdan asılılığı onların enerji quruluşu haqqında mühüm məlumat verir. Aşağı temperatur oblastında keçiricilik əsasən lokal enerji səviyyələri arasında hopping tipli keçidlər hesabına formalaşır. Temperatur artdıqca elektronların keçiricilik zonasına keçməsi intensivləşir və zonalı keçiricilik üstünlük təşkil etməyə başlayır. Bu səbəbdən elektrik keçiriciliyinin temperatur asılılığının öyrənilməsi yarımkeçiricilərdə yükdaşıyıcılarının davranışının və aktivləşmə mexanizmlərinin müəyyən edilməsində mühüm rol oynayır [13].

Ədəbiyyat məlumatlarının təhlili göstərir ki, ZnSe əsaslı materialların müxtəlif nadir torpaq elementləri ilə legirlənməsi üzrə çoxsaylı tədqiqatlar aparılmışdır. Bununla belə, $(ZnSe)_{1-x}(Nd_2Se_3)_x$ bərk məhlul sistemində elektrik keçiriciliyinin temperatur asılılığı, aktivləşmə enerjisinin dəyişməsi və keçiricilik mexanizmləri hələ də tam şəkildə öyrənilməmişdir [14–16]. Bu baxımdan sözügedən sistemin elektrofiziki xüsusiyyətlərinin araşdırılması həm fundamental, həm də tətbiqi baxımdan aktual elmi problem hesab olunur.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.21080571

Təqdim olunan işin məqsədi $(ZnSe)_{1-x}(Nd_2Se_3)_x$ bərk məhlul sistemində elektrik keçiriciliyinin temperatur asılılığını öyrənmək, aktivləşmə enerjisinin dəyişmə qanunauyğunluqlarını müəyyən etmək və Nd_2Se_3 əlavələrinin materialın elektrofiziki xüsusiyyətlərinə təsirini araşdırmaqdan ibarətdir.

Eksperimental hissə

Tədqiqat obyekti kimi II–VI qrup yarımkeçirici birləşmələrinə aid olan $(ZnSe)_{1-x}(Nd_2Se_3)_x$ bərk məhlul sistemi seçilmişdir. Nümunələrin sintezi üçün yüksək təmizlik dərəcəsinə malik ilkin komponentlərdən istifadə olunmuşdur. Sink selenid (ZnSe) və neodim selenid (Nd_2Se_3) birləşmələrinin hazırlanmasında xüsusi təmiz sink, selen və neodim elementləri tətbiq edilmişdir. İlkin maddələrin yüksək təmizliyi sintez edilmiş nümunələrin struktur və elektrofiziki xassələrinin etibarlı şəkildə öyrənilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir.

İşin ilk mərhələsində başlanğıc binar birləşmələr sintez edilmişdir. ZnSe birləşməsi aşağıdakı reaksiya əsasında alınmışdır:

$$Zn + Se \rightarrow ZnSe$$

Nd_2Se_3 birləşməsi isə aşağıdakı reaksiyaya uyğun sintez edilmişdir:

$$2Nd + 3Se \rightarrow Nd_2Se_3$$

Sonrakı mərhələdə müxtəlif tərkibli $(ZnSe)_{1-x}(Nd_2Se_3)_x$ bərk məhlul nümunələri hazırlanmışdır. Komponentlərin miqdarları stexiometrik hesablamalar əsasında müəyyən edilmiş və yüksək dəqiqlikli analitik tərəzilərdə çəkilmişdir. Homogen qarışıq əldə etmək məqsədilə nümunələr agat həvəngində uzun müddət mexaniki üyüdülmüşdür.

Hazırlanmış qarışıqlar daxili diametri 1,0–1,2 sm və uzunluğu 10–12 sm olan kvars ampullara yerləşdirilmişdir. Oksidləşmənin və əlavə kimyəvi reaksiyaların qarşısını almaq məqsədilə ampullar 10^{-2} – 10^{-3} Pa təzyiqə qədər vakuumlaşdırılmış və hermetik şəkildə bağlanmışdır.

Sintez prosesi çoxmərhələli istilik emalı şəraitində həyata keçirilmişdir. İlkin mərhələdə temperatur tədricən 450–550 K intervalına qədər artırılmış və nümunələr bu şəraitdə 8–10 saat saxlanılmışdır. Bu mərhələdə komponentlər arasında intensiv diffuziya prosesləri baş vermiş və ilkin qarşılıqlı təsirlər formalaşmışdır.

Daha sonra temperatur 1100–1250 K intervalına qədər yüksəldilmiş və nümunələr 10–15 saat müddətində izotermik şəraitdə saxlanılmışdır. Bu mərhələdə əsas fazaəmələgəlmə prosesləri tamamlanmış və bərk məhlulun formalaşması təmin edilmişdir.

Kristal quruluşun homogenliyini artırmaq məqsədilə sintez olunmuş nümunələr əlavə termiki emala məruz qoyulmuşdur. Bunun üçün nümunələr yenidən üyüdülmüş, preslənərək tablet formasına salınmış və 700–850 K temperatur intervalında 100–150 saat müddətində tavlanmışdır. Tavlanmadan sonra

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.21080571

nümunələrin soba daxilində yavaş soyudulması daxili gərginliklərin azalmasına, kristallik dərəcəsinin yüksəlməsinə və struktur homogenliyin yaxşılaşmasına şərait yaratmışdır.

Sintez edilmiş nümunələrin faza tərkibi və kristal quruluşu rentgenfaza analizi üsulu ilə öyrənilmişdir. Rentgen difraksiya ölçmələri CuKα şüalanması əsasında işləyən difraktometrdə aparılmışdır. Difraktogramlar $2\theta = 10 - 80°$ bucaq intervalında qeydə alınmışdır. Alınmış nəticələr beynəlxalq PDF məlumat bazası ilə müqayisə edilərək fazaların identifikasiyası həyata keçirilmişdir [17].

Nümunələrin mikrostruktur xüsusiyyətləri optik mikroskop vasitəsilə tədqiq edilmişdir. Analizdən əvvəl nümunələrin səthi mexaniki cilalanmış və xüsusi aşındırıcı məhlullar vasitəsilə işlənmişdir. Mikrostruktur tədqiqatlar zamanı taxıl ölçüləri, fazaların paylanması, məsaməlilik dərəcəsi və struktur homogenliyi qiymətləndirilmişdir.

Elektrik xassələrinin öyrənilməsi məqsədilə xüsusi elektrik keçiriciliyinin temperaturdan asılılığı 300–600 K temperatur intervalında iki kontakt üsulu ilə ölçülmüşdür. Elektrik kontaktlarının sabitliyini təmin etmək üçün nümunələrin səthinə yüksək keçiriciliyə malik gümüş pasta çəkilmişdir. Temperaturun dəyişməsi zamanı elektrik müqaviməti ölçülmüş və bu göstəricilər əsasında xüsusi elektrik keçiriciliyi hesablanmışdır.

Elektrik keçiriciliyinin temperatur asılılığı Arrenius modeli əsasında təhlil edilmişdir :

$$\sigma = \sigma_0 \exp(-\frac{Ea}{kT})$$

burada σ – xüsusi elektrik keçiriciliyi, σ_0 – sabit əmsal, Ea – aktivləşmə enerjisi, k – Bolsman sabiti, T isə mütləq temperaturdur.

Aktivləşmə enerjisinin qiymətləri lnσ–1/T koordinatlarında qurulmuş qrafiklərin xətti hissələrinin meyl bucaqlarından hesablanmışdır. Bu üsul yarımkeçiricidə yükdaşıyıcılarının termiki aktivləşmə mexanizmlərinin və enerji səviyyələrinin xarakterinin müəyyən edilməsinə imkan vermişdir [18].

Alınmış eksperimental nəticələr əsasında Nd_2Se_3 əlavələrinin elektrik keçiriciliyinə, aktivləşmə enerjisinin dəyişməsinə və keçiricilik mexanizmlərinə təsiri sistemli şəkildə təhlil edilmişdir .

Nəticələr və müzakirə

Rentgenfaza analizinin nəticələri

Aparılmış rentgenfaza analizinin nəticələri göstərmişdir ki, $(ZnSe)_{1-x}(Nd_2Se_3)_x$ sisteminə aid nümunələrdə əsasən ZnSe əsaslı bərk məhlul fazası formalaşmışdır. Difraktogramların təhlili zamanı ZnSe fazasına məxsus xarakterik difraksiya maksimumları müşahidə edilmişdir. Nd_2Se_3 əlavələrinin miqdarının artması ilə bəzi difraksiya xətlərinin kiçik bucaq sahələrinə doğru sürüşməsi qeydə alınmışdır ki, bu da kristal qəfəs parametrlərində baş verən dəyişikliklərlə əlaqədardır [11,12].

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal 2026, Volume 1 (3): page 155-162
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.21080571

Müşahidə olunan dəyişikliklər Nd^{3+} ionlarının Zn^{2+} ionlarını qismən əvəz etməsi nəticəsində kristal qəfəsdə yaranan lokal deformasiya ilə izah olunur. İon radiuslarının fərqli olması kristal quruluşda daxili gərginliklərin və struktur qüsurlarının əmələ gəlməsinə səbəb olur. Bu qüsurlar sonradan materialın elektrik və elektrofiziki xüsusiyyətlərinin formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Mikrostruktur xüsusiyyətlərin təhlili

Mikrostruktur tədqiqatlar göstərmişdir ki, sintez və sonrakı tavlanma prosesləri nəticəsində nümunələr kifayət qədər homogen quruluşa malik olmuşdur. Uzunmüddətli termiki emal taxıl sərhədlərində qeyri-bərabərliklərin azalmasına və kristal quruluşun sabitləşməsinə şərait yaratmışdır**.**

Müəyyən edilmişdir ki, taxılların ölçüləri əsasən 5–15 mkm intervalında dəyişir. Nd_2Se_3 miqdarının artması ilə bəzi nümunələrdə ikinci fazaya aid kiçik daxilolmalar müşahidə edilmişdir. Bu daxilolmaların yaranması kristallaşma zamanı komponentlərin qeyri-bərabər paylanması ilə əlaqədardır. Bununla belə, onların miqdarı sistemin ümumi quruluşuna ciddi təsir göstərmir.

Elektrik keçiriciliyinin temperatur asılılığı

Elektrik keçiriciliyinin ölçülməsi göstərmişdir ki, bütün nümunələr yarımkeçiricilərə xas davranış nümayiş etdirir. Temperaturun artması ilə xüsusi elektrik keçiriciliyinin yüksəlməsi müşahidə olunmuşdur ki, bu da yükdaşıyıcılarının termiki aktivləşməsi ilə əlaqədardır [13,18].

Keçiriciliyin temperatur asılılığının təhlili göstərmişdir ki, aşağı temperatur sahəsində keçiricilik nisbətən zəif dəyişir, yüksək temperatur oblastında isə artım daha intensiv xarakter daşıyır. Bu hal müxtəlif temperatur intervallarında fərqli keçiricilik mexanizmlərinin üstünlük təşkil etməsi ilə izah olunur.

Əldə edilmiş nəticələr yarımkeçiricilərdə yükdaşıyıcılarının keçiricilik zonasına termiki keçidinin elektrik keçiriciliyinin əsas formalaşdırıcı amillərindən biri olduğunu təsdiq edir.

Aktivləşmə enerjisinin dəyişməsi

Elektrik keçiriciliyinin temperatur asılılığı əsasında aktivləşmə enerjisinin qiymətləri hesablanmışdır. Müəyyən edilmişdir ki, Nd_2Se_3 konsentrasiyasının artması aktivləşmə enerjisinin azalmasına səbəb olur. Hesablanmış qiymətlər 0,12–0,28 eV intervalında dəyişmişdir.

Aktivləşmə enerjisinin azalması kristal qəfəsdə donor xarakterli enerji səviyyələrinin yaranması ilə bağlıdır. Bu səviyyələr keçiricilik zonasına yaxın yerləşdiyindən elektronların termiki həyəcanlanması üçün tələb olunan enerji azalır. Nəticədə sərbəst yükdaşıyıcılarının konsentrasiyası artır və elektrik keçiriciliyi yüksəlir [9,14]**.**

Bu qanunauyğunluq Nd əlavələrinin materialın elektron quruluşuna əhəmiyyətli təsir göstərdiyini və elektrofiziki parametrlərin məqsədyönlü şəkildə idarə olunmasına imkan verdiyini göstərir.

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Keçiricilik mexanizmlərinin müzakirəsi

Alınmış nəticələrin təhlili göstərir ki, $(ZnSe)_{1-x}(Nd_2Se_3)_x$ sistemində keçiricilik prosesi temperaturdan asılı olaraq müxtəlif mexanizmlərlə həyata keçirilir. Aşağı temperatur oblastında keçiricilik əsasən lokal enerji səviyyələri və struktur qüsurları arasında elektron keçidləri hesabına baş verir. Bu mexanizm ədəbiyyatda hopping keçiriciliyi kimi xarakterizə olunur [15].

Temperaturun yüksəlməsi ilə elektronların keçiricilik zonasına keçmə ehtimalı artır və zonalı keçiricilik üstünlük təşkil etməyə başlayır [18]. Bu zaman keçiriciliyin temperaturdan asılılığı daha kəskin xarakter alır.

Nd^{3+} ionlarının kristal qəfəsdə donor mərkəzləri yaratması sərbəst elektronların sayını artırır. Digər tərəfdən, həmin ionların yaratdığı lokal deformasiya və struktur qüsurları yükdaşıyıcılarının səpilməsini gücləndirir. Buna görə də sistemdə elektrik keçiriciliyi həm yükdaşıyıcılarının konsentrasiyası, həm də onların hərəkətliliyi ilə müəyyən olunur.

Ədəbiyyat məlumatları ilə müqayisə

Əldə olunmuş nəticələr ZnSe əsaslı və nadir torpaq elementləri ilə legirlənmiş digər yarımkeçirici sistemlər üzrə mövcud ədəbiyyat məlumatları ilə uyğunluq təşkil edir. Müxtəlif müəlliflər tərəfindən aparılmış tədqiqatlarda nadir torpaq elementlərinin yarımkeçirici materiallarda donor səviyyələrinin formalaşmasına, aktivləşmə enerjisinin azalmasına və elektrik keçiriciliyinin yüksəlməsinə səbəb olduğu göstərilmişdir [6–10,14–16].

ZnSe, ZnSe, ZnSe və ZnSe sistemləri üzrə aparılmış tədqiqatlar da göstərir ki, nadir torpaq ionlarının kristal quruluşa daxil olması materialın enerji spektrinin modifikasiyasına və elektrofiziki parametrlərin dəyişməsinə gətirib çıxarır [7,8,10]. Bu baxımdan $(ZnSe)_{1-x}(Nd_2Se_3)_x$ sistemi üçün əldə olunmuş nəticələr ümumi qanunauyğunluqlarla uyğunluq təşkil edir və Nd əlavələrinin ZnSe əsaslı yarımkeçiricilərin funksional xüsusiyyətlərinin idarə edilməsində mühüm rol oynadığını təsdiq edir.

Beləliklə, aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, Nd_2Se_3 əlavələri ZnSe əsaslı bərk məhlulların struktur və elektrik xüsusiyyətlərinə əhəmiyyətli təsir göstərir və onların tətbiq imkanlarını genişləndirir.

ƏDƏBİYYATLAR

1. Singh N. B., Su C. H., Sood R. (2020), Effect of doping on the electrical characteristics of ZnSe, Crystals, 10(7) 1-11, DOI: 10.3390/cryst10070551
2. Sureshkumar S., Jothimani B., Sridhar T et al. (2016), Synthesis and characterization of gadolinium-doped ZnSe quantum dots for fluorescence imaging of cancer cells RSC Advances, 6(19) 16081-16086 DOI: 10.1039/c5ra18773g

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

3. Liu S., Zhang Q., Zhang L. et al. (2016) Electrochemiluminescence Tuned by Electron-Hole Recombination from Symmetry-Breaking in Wurtzite ZnSe. Journal of the American Chemical Society, 138(4), 1154–1157. DOI: 10.1021/jacs.5b12727.
4. Zhou J., Li Y., Wu X., Qin W. Modulating the Electronic and Optical Properties of Tetragonal ZnSe Monolayers by Chalcogen Dopants. ChemPhysChem, 2016, 17(13), 1993–1998. DOI: 10.1002/cphc.201600089.
5. Dafinei I., Nagorny S., Pirro S. et al. Production of 82Se Enriched Zinc Selenide Crystals for the Study of Neutrinoless Double Beta Decay. Journal of Crystal Growth, 2017. DOI: 10.1016/j.jcrysgro.2017.02.058.
6. Makhniy V.P., Kinzerska O.V., Senko I.M., Slyotov O.M. High Temperature Luminescence of ZnSe Crystals. Technology and Design in Electronic Equipment, 2016. DOI: 10.15222/TKEA2016.2-3.37.
7. Emerging Blue Emitting Cerium(III) Ions Doped Zinc Selenide Thin Films with High Color Purity for LED Applications. Physica B: Condensed Matter, 2026. DOI: 10.1016/j.physb.2025.418154.
8. Synthesis, Structure and Spectroscopic Properties of Dy3+-Doped ZnSe Quantum Dots. Ceramics International, 2026. DOI: 10.1016/j.ceramint.2026.05.236.
9. Fu S, Xiao Q, Tang H et al. First Principles Study on Electronic Structure and Optical Properties of Lu Doped GaN at Different Doping Concentration, Guangxue Xuebao/Acta Optica Sinica (2024) 44(9) DOI: 10.3788/AOS231938
10. Hessien S., Tokgöz S. C., Mestre X., Secrecy Analysis of Generalized Space-Shift Keying Aided Visible Light Communication, EEE Access (2019) 7(2) 1-10, ISSN: 2169-3536 VO - 7
11. Shi H., Zhang P., Li S.S., Xia J.B. Magnetic Coupling Properties of Rare-Earth Metals Doped Semiconductors: First-Principles Calculations. Journal of Applied Physics, 2010.
12. Sabat K, Physics and chemistry of solid state direct reduction of iron ore by hydrogen plasma, Physics and Chemistry of Solid State (2021) 22(2) 292-300, DOI: 10.15330/PCSS.22.2.292-300
13. West A.R. Solid State Chemistry and Its Applications. 2nd ed. Wiley, 2019.
14. Kasap S.O. Principles of Electronic Materials and Devices. McGraw-Hill, 2018.
15. Russak M, Reichman J., Photoelectrochemical Performance of ZnSe / CdSe Thin Film Electrodes in Aqueous Polysulfide Electrolyte, Journal of The Electrochemical Society (2012) 129(3) 542-545, DOI: 10.1149/1.2123896

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

16. Mott N.F., Davis E.A. Electronic Processes in Non-Crystalline Materials. Oxford University Press, 2017.
17. Wang N, Meng F, Zhang L, Liu Z, Liu W, Light soaking of hydrogenated amorphous silicon: a short review, Carbon Neutrality, DOI: 10.1007/s43979-024-00093-9
18. Kreher K, Fundamentals of Semiconductors – Physics and Materials Properties, Zeitschrift für Physikalische Chemie (1997) 198(1-2) 275-275, DOI: 10.1524/zpch.1997.198.part_1_2.275

ABSTRACT

STUDY OF ELECTROPHYSICAL PROPERTIES OF $(ZnSe)_{1-x}(Nd_2Se_3)_x$ SOLID SOLUTION ALLOYS

Saadat Mammadova, Kazim Aliyev, Ayten Sultanova, Yegana Jafarova
Baku State University, Baku, Azerbaijan

In this work, the electrical and electrophysical properties of the $(ZnSe)_{1-x}(Nd_2Se_3)_x$ solid solution system belonging to II–VI group semiconductor materials were investigated. ZnSe-based semiconductors are widely used in modern optoelectronics and photonics due to their wide band gap, high optical transparency, and favorable electrical characteristics. Doping these materials with rare-earth elements makes it possible to purposefully control and improve their functional properties. Samples of the $(ZnSe)_{1-x}(Nd_2Se_3)_x$ system with different compositions were synthesized by the solid-state reaction method using high-purity starting components sealed in evacuated quartz ampoules. The electrical conductivity of the samples was studied in the temperature range of 300–600 K, and the activation energies were calculated from the temperature dependences. It was found that the electrical conductivity increases with increasing Nd_2Se_3 content, whereas the activation energy decreases. This behavior can be explained by the formation of donor-type energy levels by neodymium ions in the crystal lattice, which leads to an increase in the concentration of free electrons. The obtained results showed that the system exhibits predominantly n-type conductivity, with electrons serving as the main charge carriers. It was established that at low temperatures the conductivity is governed by hopping mechanisms between defect levels, while at higher temperatures it is determined by band conduction mechanisms. The local lattice distortions and structural defects introduced by Nd ions were found to play a significant role in the formation of the electrical properties of the material. The results indicate that the $(ZnSe)_{1-x}(Nd_2Se_3)_x$ system is a promising semiconductor material with controllable electrophysical parameters and potential applications in optoelectronic devices, infrared technology, photosensitive elements, and other functional electronic systems.

Keywords: *ZnSe; Nd_2Se_3; solid solution; electrical conductivity; activation energy; rare-earth elements; electrophysical properties*

© This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal

Journal Manager: Nahiba Asgarova

Editors-in-Chief: Huseyn Imanov, Zamin Babazade

E-mail: horizonmsj.com

ISSN: 3135-4890

E-ISSN: 3135-4904

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.21110959

Horizon Multidisciplinary Scientific Journal is an international, peer-reviewed scholarly publication dedicated to advancing high-quality research across a broad spectrum of academic disciplines.

Frequency: Every months

Format: A4

Languages: Submissions are accepted in Azerbaijan, English and other major academic languages.

Registration: The journal is officially registered and published in Azerbaijan. All submissions undergo a rigorous peer-review process to ensure the highest academic standards.

Open Access: Horizon Multidisciplinary Scientific Journal is an international based on a full open access model. The journal provides immediate and permanent open access to all articles in order to ensure the free and unrestricted dissemination of scientific knowledge.

All scholarly materials published in the journal are completely free of charge for users, and no subscription or access fees are required. Readers are allowed to freely read, download, copy, print, and share the articles. Such use is permitted provided that proper citation is given and authors' rights are respected.

For further details and submissions, visit https://horizonmsj.com/index.php/hmsjournal/en/index.

The editorial board bears no responsibility for the content of the published materials.

All authors are solely accountable for the accuracy and integrity of their articles.

The views expressed by the authors do not necessarily reflect those of the editorial board.

Reproduction of any material is permitted only with proper citation of the journal.

All materials are published in the authors' original version.

Edition: Volume 1, Issue 3, June – 2026

Passed in press in June 2026

Printed in June, 2026

Printing: Horizon Multidisciplinary Scientific Journal,

20 street, office 118, Nakhchivan, Azerbaijan.

© Horizon Multidisciplinary Scientific Journal